
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Географічний факультет
Кафедра географії України

Аріон Оксана Василівна
Дем'яненко Світлана Олександрівна

РЕКРЕАЦІЙНІ ЛАНДШАФТИ

навчально-методичний посібник
для студентів спеціальності 106 Географія/С6 Географія та регіональні студії

Київ-2026

Арїон О.В., Дем'яненко С.О. Рекреаційні ландшафти: навчально-методичний посібник для студентів освітнього рівня «бакалавр» спеціальності 106 Географія/С6 Географія та регіональні студії (електронне видання). К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2026. 135 с.

Посібник розкриває структуру навчальної дисципліни «Рекреаційні ландшафти», основні навчальні цілі та програмні результати. Містить тематичний зміст дисципліни та її розгорнуту програму, завдання до семінарських занять і самостійної роботи відповідно до визначених тем, матеріали для самостійного опрацювання ключових тем в рамках дисципліни. До кожної з тем подано перелік основних джерел, а для самоперевірки студентами засвоєння матеріалу наведено контрольні завдання та запитання.

Видання призначене для викладачів закладів вищої освіти та здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 106 Географія/ С6 Географія та регіональні студії.

Рецензенти:

Сергій УЛІГАНЕЦЬ, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Тетяна КУПЛАЧ, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Рекомендовано до публікації Вченою радою географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 14 від 28 травня 2026 року).

© Оксана Арїон, Світлана Дем'яненко, 2026

ЗМІСТ

	Сторінки
Вступ	5
Структура дисципліни «Рекреаційні ландшафти»	9
Тематичний зміст та завдання дисципліни	11
Тема 1. Поняття про ландшафт та його просторову структуру. Інтерпретації терміну «ландшафт». Підходи до класифікації ландшафтів.....	10
Тема 2. Поняття про рекреаційні ландшафти. Функціональне різноманіття та класифікація рекреаційних ландшафтів.....	12
Тема 3. Оцінка сприятливості ландшафтних комплексів для різних видів рекреаційного використання.....	15
Тема 4. Лікувально-оздоровчі рекреаційні ландшафти.....	18
Тема 5. Пізнавально-розважальні рекреаційні ландшафти.....	21
Тема 6. Спортивно-туристичні рекреаційні ландшафти.....	23
Тема 7. Рекреаційні ресурси садово-паркових територій поселенських антропогенних ландшафтів.....	25
Тема 8. Ресурси ландшафтів для розвитку нетрадиційних та екстремальних видів туризму і рекреації.....	28
Тема 9. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів природоохоронних територій.....	30
Тема 10. Оптимізація рекреаційних ландшафтів в контексті концепції сталого туризму.....	34
Матеріали до самостійного опрацювання курсу.....	37
Базові поняття та терміни.....	116
Рекомендовані джерела	123
Додатки	128

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Рекреаційні ландшафти» присвячена вивченню теоретико-методичних та прикладних аспектів дослідження рекреаційних ландшафтів та передбачає набуття навичок рекреаційно-ландшафтознавчого аналізу як одного з напрямів прикладних досліджень ландшафтів. Зокрема, передбачається формування систематизованих та узагальнених знань про рекреаційний ландшафт, як комплексний об'єкт дослідження та основу рекреаційного потенціалу територій; формування базового рівня знань щодо теорії та методології регіонального рекреаційно-ландшафтознавчого аналізу; вивчення регіональних особливостей рекреаційних ландшафтів України.

Мета дисципліни – надати систематизовані та узагальнені знання про рекреаційні ландшафти та пов'язані з ними особливості природокористування як комплексного явища, ознайомити студентів із теоретичними основами та прикладними аспектами дослідження рекреаційних ландшафтів: основними поняттями, класифікаціями, методами дослідження, що дозволить комплексно розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми, які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов у професійній діяльності з географії або у процесі навчання із застосуванням сучасних теорій та методів дослідження природних і суспільних об'єктів та процесів.

Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни полягають в успішному опануванні дисциплінами освітньої програми «Економічна географія», освітнього рівня «Бакалавр», спеціальності 106 Географія, включно з вибірковими компонентами блоку «Управління розвитком туризму та рекреації». Зокрема з переліку обов'язкових компонент - «Суспільна географія», «Рекреаційна географія», «Географічне країнознавство та краєзнавство» та ін. А також знання і розуміння фахової географічної та туризмознавчої предметної області і професії, здатність до використання у професійній діяльності існуючих загальних та спеціальних туристично-географічних теоретичних моделей та практик.

Завдання (навчальні цілі) дисципліни «Рекреаційні ландшафти» полягають у наданні студентам загальних та фахових компетентностей, передбачених освітньою програмою «Економічна географія» (вибірковий блок «Управління розвитком туризму та рекреації»). Зокрема:

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності;

ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного)

суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;

ЗК12. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя;

СК2. Здатність застосовувати знання і розуміння основних характеристик, процесів, історії і складу природи і суспільства;

СК5. Здатність аналізувати склад і будову геосфер (у відповідності до спеціалізації) на різних просторово-часових масштабах;

СК6. Здатність інтегрувати польові та лабораторні спостереження з теорією у послідовності: від спостереження до розпізнавання, синтезу і моделювання;

СК 10. Здатність ідентифікувати та класифікувати відомі і реєструвати нові об'єкти у географічній оболонці, їх властивості та притаманні ним процеси.

Результати навчання за дисципліною та їхнє співвідношення із програмними результатами навчання зведено в таблицях 1 та 2.

Форми та організація оцінювання студентів. Заняття проводяться у вигляді лекцій та семінарських занять. Завершується дисципліна заліком. Рівень досягнення всіх запланованих результатів навчання визначається за результатами виконання самостійних робіт та усних презентацій на семінарах.

Питома вага результатів навчання у підсумковій оцінці за умови її опанування на належному рівні така:

- 1 – знання – до 50%;
- 2 - вміння - до 30%;
- 3 - комунікація - до 10%;
- 4 – автономність та відповідальність - до 10%.

Семестрове оцінювання: кількість балів, що студент отримує протягом семестру є сумою балів, що були отримані при оцінюванні усних презентацій на семінарських заняттях та самостійних робіт з дисципліни. Підсумкове оцінювання у формі заліку виставляється за результатами роботи студента впродовж усього семестру і не передбачає додаткових заходів оцінювання для успішних студентів.

Таблиця 1. Результати навчання за дисципліною

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1	Знати об'єктно-предметну сутність та теоретичні основи дослідження рекреаційних ландшафтів, а саме:			
1.1	основні поняття, терміни та методологію дослідження рекреаційних ландшафтів	лекція, самостійна робота	залік, поточний контроль	10
1.2.	класифікації природних та антропогенних ландшафтів, у т. ч. ландшафтів рекреаційних			5
1.3	особливості рекреаційних ландшафтів різних типів;			10
1.4	базові положення рекреаційно-ландшафтознавчого аналізу територій як одного з напрямів прикладних досліджень ландшафтів.			10
1.5	регіональну специфіку рекреаційних ландшафтів України			10
1.6	базові положення охорони рекреаційних ландшафтів			5
2.	Застосовувати теоретичні фахові знання у практичних ситуаціях; зокрема:			
2.1	демонструвати знання та розуміння предметної області дисципліни при рекреаційно-ландшафтознавчому аналізі	семінар, самостійна робота	залік, поточний контроль усна презентація	5
2.2	розкривати причинно-наслідкові зв'язки процесів і явищ, які приводять до формування рекреаційних ландшафтів			5
2.3	визначати рекреаційну спеціалізацію територій та особливості рекреаційних ландшафтів			5
2.4	визначати напрями оптимізації рекреаційних ландшафтів в контексті сталого розвитку територій			10
2.5	виконувати пошук та опрацювання різних наукових документів, різномірної географічної інформації			5
3	комунікація: вироблення у студентів практичних навиків здійснення дослідження і вирішення актуальних проблем із застосуванням відповідних методів і прийомів отримання, зберігання й здійснення первинної обробки емпіричних даних та їх належного представлення за допомогою сучасних технічних засобів у вигляді причинно-наслідкового аналізу	семінари, самостійна робота	Поточний контроль, усна презентація, залік	10
4	автономність та відповідальність: продемонструвати розуміння особистої відповідальності за професійні та/або управлінські рішення при: аналізі та прийнятті рішень щодо оцінки рекреаційного потенціалу територій			10

Таблиця 2. Співвідношення результатів навчання за спецкурсом із програмними результатами навчання

Результати навчання (РН) дисципліни	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	3	4
Програмні результати навчання (Р)													
P01. Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії географії, а також світоглядних наук	+	+	+	+							+	+	+
P03. Пояснювати особливості організації географічного простору.			+	+	+	+	+	+		+		+	+
P07. Визначати основні характеристики, процеси, історію і склад ландшафтної оболонки та її складових							+	+	+	+	+	+	+

Організація оцінювання: здійснюється упродовж семестру та під час екзаменаційної сесії. Відповідно до графіка проведення семінарських занять захищаються усні презентації за заданими темами. Самостійні роботи представляються відповідно графіку встановленого викладачем.

Оцінювання за формами контролю:

	<i>Min. – 60 балів</i>	<i>Max. – 100 балів</i>
Самостійні роботи	«3» x 9 = 27	«5» x 8 = 40
Семінарські заняття	«3» x 11 = 33	«5» x 12 = 60
«1» мінімальна/максимальна оцінку, яку може отримати студент. 1 - мінімальна/максимальна залікова кількість робіт чи завдань.		

Підсумкове оцінювання у формі заліку виставляється за результатами роботи студента впродовж усього семестру і не передбачає додаткових заходів оцінювання для успішних студентів.

Для студентів, які упродовж семестру виконали 60% і менше завдань і не досягли мінімального рубіжного рівня оцінки – 60 балів, на останньому тижні проводиться контрольна робота у формі комплексних тестів за темами визначеними викладачем. Максимальна оцінка за семестрову контрольну роботу не може перевищувати 25 балів.

Шкала відповідності оцінок

Зараховано / Passed	60-100
Не зараховано / Fail	0-59

Загалом, формування оцінки спирається на «Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (друга редакція)», введеного в дію наказом № 170-32 від 11 квітня 2022 року.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «Рекреаційні ландшафти»

	Тема	Кількість годин		
		лекції	семінарські заняття	самостійна робота
1.	Поняття про ландшафт та його просторову структуру. Інтерпретації терміну «ландшафт». Підходи до класифікації ландшафтів	4	-	8
2.	Поняття про рекреаційні ландшафти. Функціональне різноманіття та класифікація рекреаційних ландшафтів.	4	-	8
3.	Оцінка сприятливості ландшафтних комплексів для різних видів рекреаційного використання	4	4	8
4.	Лікувально-оздоровчі рекреаційні ландшафти	2	4	10
5.	Пізнавально-розважальні рекреаційні ландшафти	2	2	10
6.	Спортивно-туристичні рекреаційні ландшафти	2	4	10
7.	Рекреаційні ресурси садово-паркових територій поселенських антропогенних ландшафтів	2	2	10
8.	Ресурси ландшафтів для розвитку нетрадиційних та екстремальних видів туризму і рекреації	2	4	10
9.	Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів природоохоронних територій	2	4	10
10	Оптимізація рекреаційних ландшафтів в контексті концепції сталого туризму	4	4	10

Всього з дисципліни 150 год., з них:
 лекцій – 28 год.,
 семінарських занять – 28 год.,
 самостійної роботи студентів – 94 год.

ТЕМАТИЧНИЙ ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «РЕКРЕАЦІЙНІ ЛАНДШАФТИ»

ТЕМА 1. Поняття про ландшафт та його просторову структуру. Інтерпретації терміну «ландшафт». Підходи до класифікації ландшафтів

- 1.1 Поняття про ландшафт. Основні підходи до тлумачення ландшафту як наукового поняття.
- 1.2 Європейська ландшафтна конвенція: зміст та особливості тлумачення ландшафту
- 1.3 Ландшафт як загальнокультурне поняття.
- 1.4 Класифікація ландшафтів
- 1.5 Поняття антропогенного ландшафту. Класифікація антропогенних ландшафтів

Питання для самостійного контролю знань за темою 1

1. Дайте визначення ландшафту як наукового поняття.
2. В чому суть тлумачення ландшафту як загальнокультурного поняття? Наведіть приклади.
3. Опишіть співвідношення між природними зміненими і антропогенними ландшафтами.

Завдання

Розберіть наведені питання на конкретних прикладах. Підготуйте за одним з питань доповідь (презентацію) на семінарському занятті за темою «Поняття антропогенного ландшафту. Функціональна класифікація ландшафтів»:

- Порівняйте різні підходи до визначення антропогенного ландшафту (порівняльна характеристика).
- Як ви думаєте, чи коректно вживати поняття «природно-антропогенні ландшафти»? обґрунтуйте відповідь. Якщо так, то за якою ознакою їх можна виокремити поміж природних і антропогенних ландшафтів.
- Чим відрізняються поняття антропогенного і техногенного ландшафту?
- Охарактеризуйте класифікацію антропогенних ландшафтів. На основі яких характеристик вона сформована?

У разі відсутності на семінарі, підготуйте письмову роботу за обраним питанням (в термін визначений викладачем).

Рекомендовані джерела

- Антропогенне ландшафтознавство / Гродзинський М.Д., Савицька О.В. Ландшафтознавство. К., 2008. с.251-254.
- Європейська ландшафтна конвенція. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_154#Text
- Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство: навч.посібник. Частина І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця: ПП «ТД Видавництво Едельвейс і К», 2012. 309 с.
- Класифікація ландшафтів / Гродзинський М.Д., Савицька О.В. Ландшафтознавство. К., 2008. С.96-102.
- Поняття антропогенного ландшафту / Гродзинський М.Д., Савицька О.В. Ландшафтознавство. К., 2008. с.251-254.
- Поняття про ландшафт / Гродзинський М.Д., Савицька О.В. Ландшафтознавство. К., 2008. С.35-47.
- Поняття ландшафту / Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір К., 2005. Т.1. с. 7-75.
- Сутність антропогенного й антропогенно модифікованого ландшафту / Петлін В., Міщенко О. Прикладне ландшафтознавство. Луцьк, 2021. С. 85-98. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19725/1/prykladn_landshaft.pdf
- Пласкальний В.В. Антропогенна трансформація ландшафтів. *Екологічні науки*. 3-4 / 2016 (14-15). С.75-82. URL: <https://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2016/14-15/14-15.pdf>
- Czúcz, B., Baruth, B., Terres, J. et al. Classification and quantification of landscape features in agricultural land across the EU – A brief review of existing definitions, typologies, and data sources for quantification. Publications Office of the European Union, 2022. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2760/59418>

ТЕМА 2. Поняття про рекреаційні ландшафти. Функціональне різноманіття та класифікація рекреаційних ландшафтів

- 2.1. Поняття рекреаційного ландшафту. Аспекти тлумачення та місце рекреаційних ландшафтів у класифікації ландшафтів.
- 2.2. Рекреаційні ландшафти та їх особливі характеристики.
- 2.3. Основні напрями досліджень рекреаційних ландшафтів.
- 2.4. Землі рекреаційного та оздоровчого призначення.

Питання для самостійного контролю знань за темою 2

1. Визначте місце рекреаційних ландшафтів в класифікації ландшафтів та ознаки їх типології.
2. Назвіть ключові чинники функціонування рекреаційних ландшафтів.
3. В чому полягають відмінності між «ландшафтами», «землями» та «угіддями». Як можна охарактеризувати співвідношення понять рекреаційна територія, рекреаційні угіддя, землі рекреаційного призначення?
4. Які характеристики рекреаційних ландшафтів дозволяють виокремити їх як окремий клас антропогенних ландшафтів?

Завдання

Розберіть наведені питання на конкретних прикладах. Підготуйте за одним з питань доповідь (презентацію) на семінарському занятті за темою «Поняття рекреаційного ландшафту. Роль цінності і образу ландшафту у формуванні рекреаційного потенціалу територій»:

- Порівняйте різні підходи до визначення рекреаційного ландшафту (порівняльна характеристика).
- Визначте ключові ознаки рекреаційних ландшафтів, що виділяють їх серед інших класів антропогенних ландшафтів.
- Визначте ключові характеристики/умови рекреаційних ландшафтів, суттєві для їх функціонування.
- Землі рекреаційного та оздоровчого призначення та їх роль в територіальній організації природокористування.
- Особливості типології рекреаційних угідь та їх роль в організації рекреаційної діяльності.

- Охарактеризуйте класифікації рекреаційних ландшафтів. На основі яких характеристик вона може бути формована?
- Роль цінності ландшафту у формуванні рекреаційного потенціалу території.
- Роль сприйняття ландшафту та образу ландшафту у формуванні привабливості території для відвідувачів

У разі відсутності на семінарі, підготуйте письмову роботу за обраним питанням (в термін визначений викладачем).

Рекомендовані джерела

- Гетьман В.І. Українські Карпати: ландшафтно-рекреаційні ресурси. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. 136 с.
- Гуманістичні антропогенні ландшафти / Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство. С.251.
- Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство: навч.посібник. Частина І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця: ПП «ТД Видавництво Едельвейс і К», 2012. 309 с.
- Денисик Г.І., Воловик В.М. Рекреаційні ландшафти Поділля. Вінниця: ПП "Едельвейс і К", 2009. 206 с.
- Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційний ландшафт – ієрархічна структура таксономічних одиниць та їх функціональна характеристика. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/dutchak7.htm
- Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційний ландшафт – як клас антропогенних ландшафтів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія*. 2005. Вип. 9. С. 18–23. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/dutchak6.htm
- Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів. Чернівці: ВД «Родовід», 2014. 196 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/dutchak.htm
- Ландшафт як ціннісна категорія // Гродзинський М.Д., Савицька О.В. Ландшафтознавство. К., 2008. С.165-173.
- Ландшафтно-рекреаційні території / ДБН Б.2.2-12:2019 "Планування і забудова територій". Розділ 8. (Офіційна ред. від 8.12.2025). Київ, Мінрозвитку, 2025. С.49-64. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/b_2_2_12/1-1-0-1802 ; <https://drive.google.com/file/d/1cNA2UcCS-2yfqh1GmxQG0YeDGM4RSMNw/view>
- Мудрак Г.В. Рекреаційні ландшафти Середнього Придністер'я, їх унікальність і раціональне використання. *Науковий вісник Чернівецького*

- університету. 2012. Випуск 612-613. Географія. С.128-132. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/mudrak.htm
- Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів. С. 39-53. URL: https://tourlib.net/books_ukr/dutchak.htm
- Рекреаційно-ландшафтознавчі дослідження // Воловик В.М. Ландшафтознавство. С.220-222. URL: https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/bitstream/123456789/4050/1/2018%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA_landshaftoznavstvo_2018.pdf
- Смаль І.В., Барановська О.В. До питання про типізацію та оцінку рекреаційних ландшафтів. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. №176. С. 173-177. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/smal4.htm
- Соціокультурні конфігурації ландшафту / Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір. Т.2. К. 2005. С. 77-130.
- Сприйняття ландшафту // Гродзинський М.Д., Савицька О.В. Ландшафтознавство. К., 2008. С.175-201.
- Еволюція підходів до вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів // Дутчак С.В. Типологія об'єктів ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури: посібник /уклад. Т.Ф.Панченко, С. М. Проценко, Л. І.Рубан, О. Ю. Пантюхіна, С. В. Шешукова. К.: КНУБА, 2013.
- Функціонально-планувальна організація ландшафтно-рекреаційних об'єктів: матеріали 75-ї науково-практичної конференції 15-18 квітня 2014 року КНУБА / Панченко Т. Ф., Рубан Л. І. Зеленський В. О., Гудзенко А. та ін. *Архітектурний вісник КНУБА*. Вип. 3. 2014. С. 173-183. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/afb53334-5557-497b-b672-f5ab597e7030/content>
- Шищенко П.Г., Діхтярь О.В. Рекреаційно-ландшафтний аналіз приміських ландшафтно-рекреаційних територій міста Києва. *Географія та туризм*. 2019. Вип. 47. С. 149-158. URL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk47/v4712.pdf>

ТЕМА 3. Оцінка сприятливості ландшафтних комплексів для різних видів рекреаційного використання

- 3.1. Рекреаційна оцінка ландшафтів: медико-біологічна, психолого-естетична, технологічна.
- 3.2. Основні положення оцінки ландшафтних комплексів як рекреаційних угідь різного типу.
- 3.3. Ландшафтне різноманіття як туристичний ресурс.

Питання для самостійного контролю знань за темою 3

1. Назвіть основні відмінності між різними типами рекреаційної оцінки ландшафтів.
2. Наведіть приклади показників, найбільш суттєвих для оцінки рекреаційних угідь різного типу.
3. Розкрийте зміст поняття «ландшафтне різноманіття». Якими показниками описують ландшафтне різноманіття території?

Завдання

Уявіть, що ви готуєте обґрунтування проєкту організації певної рекреаційної території. Умовний розділ «Природні передумови формування рекреаційного району» (рекреаційного комплексу, туристичного центру) в проєкті.

Сформуйте перелік характеристик (показників) ландшафтів, необхідний для обґрунтування організації лікувально-оздоровчих, пізнавально-розважальних або спортивно-туристичних рекреаційних ландшафтів (на вибір).

Рекомендації. Аналізуючи джерела в процесі підготовки завдання врахуйте

- 1) специфіку базових типів рекреаційної оцінки (медико-біологічний, психолого-естетичний, технологічний);
- 2) визначення земель рекреаційного призначення та оздоровчого призначення і їх структуру (див. попередню тему);
- 3) визначення рекреаційних угідь та їх типологію. Врахуйте, що в межах рекреаційних ландшафтів може бути сформований набір різноманітних рекреаційних угідь (залежно від специфіки рекреаційної діяльності). В той же час один і той же природний

комплекс може бути використаний для різних рекреаційних занять, а значить може бути одночасно угіддям різного типу.

Типи (види) рекреаційних угідь:

- прогулянкові/прогулянково-естетичні;
- прогулянково-гігієнічні та прогулянково-спортивні (для дозованої ходьби, для спортивних ігор, для катання на лижах і санках, для аеро- чи геліо-терапії/пляжі, для купання, для греблі чи парусного спорту тощо);
- прогулянково-промислові (ягідні, грибні, мисливські, рибальські);
- селітебні (для систем споруд різного масштабу, для наметових стоянок, рекреаційні ділянки для пікніків).

У разі відсутності на семінарі, підготуйте письмову роботу за темою (в термін визначений викладачем).

Рекомендовані джерела

- Аріон О.В., Купач Т.Г., Дем'яненко С.О. Рекреаційна придатність зелених насаджень міста Києва. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. «Геологія. Географія. Екологія»*. Вип.45. 2016. с.113-122. URL: <https://periodicals.karazin.ua/geoeco/article/view/8186/7660>
- Воловик В.М. Рекреаційно-ландшафтознавчі дослідження / Ландшафтознавство. Курс лекцій: Навчальний посібник. Вінниця: Твори, 2018. с. 220
https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/bitstream/123456789/4050/1/2018%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA_landshaftoznavstvo_2018.pdf
- Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. 395 с.
- Гетьман В.І. Природно-ресурсний потенціал рекреаційних ландшафтів / Українські Карпати: ландшафтно-рекреаційні ресурси. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. с. 8-10.
- Денисик Г.І. Рекреаційні ландшафти / Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця, 2012. -С.251-261.
- Денисик Г.І., Воловик В.М. Рекреаційні ландшафти Поділля. Вінниця: ПП "Едельвейс і К", 2009. 206 с.

- Дутчак С.В. Ландшафт – як основа досліджень придатності та збереження території для розвитку туризму та рекреації. *Фізична географія та геоморфологія*. 2004. Вип. 46. Т.1. С. 188-194. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/dutchak3.htm
- Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів. Чернівці: ВД «Родовід», 2014. 196 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/dutchak.htm
- Дмитрук О. Ю., Денисик Б. Г. Рекреаційні осередки та геоекотони Середнього Побужжя: монографія. Вінниця: ТВОРИ. 2019. 204 с.
- Любіцева О.А., Панкова Е.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. К.: Альтерпрес, 2007. 369 с.
- Основи рекреалогії (економіко-екологічний та маркетинговий аспект) / І. О. Гродзинська, С. Г. Нездоймінов, О. В. Гусева та ін. К.: «Центр учбової літератури», 2014. 264 с. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%d0%9e%d1%81%d0%bd%d0%be%d0%b2%d0%b8%20%d1%80%d0%b5%d0%ba%d1%80%d0%b5%d0%b0%d0%bb%d0%be%d0%b3.pdf>
- Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. Луцьк: Надстир'я, 1998. 124 с.
- Покоłodна М. М., Гордієнко Т. В., Полчанінова І. Л. Туристські ресурси України: підручник. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 222 с. URL: <https://cutt.ly/Q4tRokJ>
- Рекреаційно-ландшафтознавчі дослідження/ Петлін В., Міщенко О. Прикладне ландшафтознавство. Луцьк. 2021. С.164-179. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19725/1/prykladn_landshaft.pdf
- Середін В.І., Парпан В.І. Ліс – база відпочинку. Ужгород, 1988.
- Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. І.-Ф.: ІМЕ, 2001. 240 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/fomenko.htm
- KupachT., Demianenko, S., Arion O. The aesthetic value of landscapes of the upland right bank area of the Dnieper River of the Kaniv Nature Reserve, Ukraine. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2020, 29(4), 731-744. <https://doi.org/10.15421/112066>

ТЕМА 4. Лікувально-оздоровчі рекреаційні ландшафти

- 4.1. Поняття курорту та природних лікувальних ресурсів.
- 4.2. Типологія курортів.
- 4.3. Особливості планування приморських рекреаційних територій.

Питання для самостійного контролю знань за темою 4

1. Чим відрізняється поняття курорту від інших рекреаційних територій?
2. Охарактеризуйте типологію природних лікувальних ресурсів.
3. Яку роль у формуванні курортів відіграє природний потенціал території?
4. За якими ознаками виділяються типи курортів?
5. Які, на вашу думку, передумови повинна мати територія для формування лікувально-оздоровчих ландшафтів.

Завдання. Характеристика приморської рекреаційної території (на прикладі....)

Мета: охарактеризувати особливості природних передумов формування та планувальної структури однієї з приморських рекреаційних територій/морського курорту Європи.

План характеристики:

1. Рекреаційно-географічне положення: зокрема, розташування території в межах туристського регіону та розташування курорту в межах групи курортів даного регіону.
2. Характеристика території – особливості природного ландшафту, що визначають рекреаційні можливості і планувальні обмеження курорту.
3. Особливості функціонально-планувальної організації курорту – загальна площа, взаємне розташування рекреаційних закладів, об'єктів інфраструктури, взаємозв'язки між ними, наявність паркових зон, транспортна мережа, ступінь перетворення території в цілому тощо.
4. Специфіка та тип планувальної структури території. Диференціація території на функціональні зони (пояси).
5. Особливі риси рекреаційних ландшафтів.

6. Функціональний профіль (спеціалізація) та величина (місткість) курорту.

7. Зв'язки курорту з іншими рекреаційними територіями.

Проілюструйте доповідь фотографіями, картосхемами. Використайте ресурси Google maps.

За результатами дослідження підготуйте усну презентацію на семінарському занятті

У разі відсутності на семінарі, підготуйте письмову роботу за наведеним планом (в термін визначений викладачем). Обов'язковим є список використаних джерел.

Рекомендовані джерела

Архієреєв С.І., Баранова В.В., Варава К.М. Розвиток бальнеологічного туризму в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм"* № 9. 2019. С.153-163. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/issue/view/923>

Донченко Л. М. Рекреаційне освоєння малих приморських населених пунктів (на прикладі села Степок Якимівського району Запорізької області) / Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 2. К.: Кармаліта, 1999. с. 447-457.

Закон України Про курорти. (остання редакція від 01.10.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14#Text>

Курортологія: історичні, організаційні та клінічні аспекти: монографія / В. С. Килівник та ін.; за ред. В. С. Килівника; Вінниц. нац. мед. ун-т ім. М. І. Пирогова. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 232 с.

Курортологія та курорти України: навч. посіб. /уклад. С. М. Малахова, О. О. Черепок, Н. Г. Волох. Запоріжжя: ЗДМУ, 2019. 105 с. URL: https://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/9487/1/Kurortolohiya_t_a_kurorty_Ukrayiny_2019.pdf

Ландшафтно-рекреаційні території / ДБН Б.2.2-12:2019 "Планування і забудова територій". Розділ 8. (Офіційна ред. від 8.12.2025). Київ, Мінрозвитку, 2025. С.49-64. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/b_2_2_12/1-1-0-1802 ; <https://drive.google.com/file/d/1cNA2UcCS-2yfqh1GmxQG0YeDGM4RSMNw/view>

Планувальна організація рекреаційних середовища, зони, регіону, району / Савранчук Л.А., Явкін В.Г. Рекреаційна географія: Письмові консультації. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2012.

110 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/savranchuk4-4.htm;
https://tourlib.net/books_ukr/savranchuk.htm

Слюсар І. О., Субін-Кожевнікова А. С. Архітектурно-планувальна організація курортно-оздоровчих комплексів на приморських територіях / Матеріали LIII науково-технічної конференції підрозділів Вінницького національного технічного університету (НТКП ВНТУ–2024): збірник доповідей. Вінниця : ВНТУ, 2024. с.1414-1417. URL: <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/view/832/1453/2726-1>

Функціонально-планувальна організація ландшафтно-рекреаційних об'єктів: матеріали 75-ї науково-практичної конференції 15-18 квітня 2014 року КНУБА / Панченко Т. Ф., Рубан Л. І. Зеленський В. О., Гудзенко А. та ін. *Архітектурний вісник КНУБА. Вип. 3. 2014. С. 173-183.* URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/afb53334-5557-497b-b672-f5ab597e7030/content>

Природні лікувальні ресурси: абетка користувача: інформаційно-аналітичний довідник / за заг. ред. Бабова К. Д., Безверхнюк Т. М., Кисилевської А. Ю.: Державна установа «Український науково-дослідний інститут медичної реабілітації та курортології МОЗ України». Одеса: «Поліграф», 2021. 76 с. URL: https://kurort.gov.ua/wp-content/uploads/2016/11/dovidnyk_plr_sajt.pdf

Державне некомерційне товариство «Український науково-дослідний інститут реабілітації та курортології Міністерства охорони здоров'я України». Офіційний вебсайт URL: <https://kurort.gov.ua/>

ТЕМА 5. Пізнавально-розважальні рекреаційні ландшафти

5.1. Поняття історичного і культурного ландшафту.

5.2. Культурні ландшафти та історичні населені місця в структурі туристичного потенціалу території.

5.2. Розважальні території (парки атракціонів типу Діснейленда, аквапарки та ін.) як комплексні рекреаційні простори та їх місце у планувальній організації території.

Питання для самостійного контролю знань за темою 5

1. Проаналізуйте, як співвідносяться концепції ландшафту з позиції ЮНЕСКО та Європейської ландшафтної конвенції.
2. На вашу думку, яку роль відіграють культурні/історичні ландшафти у формуванні туристської спеціалізації регіону?
3. Визначте роль історичних населених пунктів як складової туристського потенціалу регіонів.
4. Охарактеризуйте місце розважальних територій як складової туристського потенціалу регіону.
5. Охарактеризуйте специфіку розташування розважальних територій по відношенню до населених місць.

Завдання

1. Проаналізуйте культурні ландшафти, включені до Переліку світової спадщини ЮНЕСКО та виділіть з них ті, що є основою формування туристичних дестинацій¹.
2. Складіть відповідний список для одного з туристичних субрегіонів світу з коротким обґрунтуванням: чим саме той чи інший об'єкт цікавий з точки зору, наприклад гастрономічного туризму (елементи агроландшафту, архітектура, агровиробничі споруди, виробництво харчових продуктів тощо), історико-культурного (видатні пам'ятки пов'язані з історичними особистостями, митцями, подіями) вкажіть найближчі з відомих дестинацій та оформіть його у вигляді таблиці².

¹ <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>

² При підготовці таблиці орієнтуйтеся на туристичне районування UN WTO (див. додаток Д)

! Таблиця здається в письмовому вигляді
Підготуйте усну презентацію про один з об'єктів (за результатами дослідження)
У разі відсутності на семінарі, підготуйте письмову роботу за темою (в термін визначений викладачем).

Рекомендовані джерела

Історико-культурні заповідники національного значення в Україні. URL: <http://surl.li/sanyn>

Історичні населені місця України. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturnaspadshchyna/istorychni-naseleni-mistsia-ukrainy>

Культурний ландшафт // Гродзинський М. Пізнання ландшафту: місце і простір. К., 2005. Т.2. С. 78-93.

Культурні ландшафти: їх виникнення й завдання //Петлін В.М., Міщенко О.В. Прикладне ландшафтознавство. Луцьк, 2021. ст.141-152. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi76/0056488.pdf>; https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19725/1/prykkladn_landsh_aft.pdf

Лозинський Р. Культурні ландшафти як основа розвитку сільських територіальних громад. URL: <https://uccs.org.ua/novyny/kulturni-landshafty-iak-osnova-rozvytku-silskykh-terytorialnykh-hromad/>

Петрина Н.В., Аріон О.В. Географія природної та культурної спадщини з основами заповідної справи: Електронний навчально-методичний посібник. К., 2025. 97 с. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2025/06/petrynaarion_gpks_nmp_2025.pdf

Соціокультурні конфігурації ландшафту / Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір. К. 2005. Т.2. С. 77-130.

Cultural Landscapes. UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape>

Cultural Routes of the Council of Europe programme. URL: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/home>

Europa Nostra. URL: <https://www.europanostra.org/>

Number of properties on the UNESCO World Heritage List in Europe as of July 2025, by country. URL: <https://www.statista.com/statistics/1080406/world-heritage-site-unesco-europe-by-country/>

ТЕМА 6. Спортивно-туристичні рекреаційні ландшафти

- 6.1. Видове різноманіття та ландшафтні передумови організації спортивно-оздоровчої рекреації.
- 6.2. Гірський туризм: аналіз поняття та оцінка природних передумов для хайкінгу, гірського велотуризму та ін.
- 6.3. Оцінка природних передумов та планувальна організація гірськолижних курортів.

Питання для самостійного контролю знань за темою 6

1. Охарактеризуйте видове різноманіття туристсько-рекреаційної діяльності об'єднавши поняттям гірський туризм.
2. Які характеристики ландшафту ви вважаєте головними чинниками для спортивно-туристичної рекреаційної діяльності?
3. Які характеристики ландшафту є найбільш суттєвими при організації гірськолижних курортів?
4. Назвіть основні елементи планувальної організації гірськолижних курортів.

Завдання. Характеристика гірськолижного курорту (на прикладі....)

Мета: охарактеризувати особливості природних передумов формування, територіальну організацію і специфіку ландшафтів одного з гірськолижних курортів Європи.

План характеристики:

1. Рекреаційно-географічне положення: зокрема, розташування курорту в межах туристського регіону, по відношенню до великих міст (центрів формування турпотoku), близькість до крупних історико-культурних об'єктів тощо та до інших гірськолижних центрів країни/регіону.
2. Характеристика території – особливості природного ландшафту, клімату, що визначають спеціалізацію території на зимовому відпочинку і планувальні обмеження центру/курорту.
3. Особливості функціонально-планувальної організації гірськолижного центру – загальна площа, кількість і взаємне розташування спеціальних спортивних об'єктів та об'єктів зони підніжжя (трас, підйомників, рекреаційних закладів, об'єктів інфраструктури тощо), взаємозв'язки між ними, ступінь зміненості території в цілому тощо.
5. Величина центру/курорту (місткість, виходячи з можливості одночасного розміщення та обслуговування певної кількості людей).

Проілюструйте доповідь фотографіями, картосхемами. Використайте ресурси Google maps.

За результатами дослідження підготуйте усну презентацію на семінарському занятті.

У разі відсутності на семінарі, підготуйте письмову роботу за наведеним планом (в термін визначений викладачем). Обов'язковим є список використаних джерел.

Рекомендовані джерела

Гірські курорти / Mill, Robert Christie (2011). Resorts: Management and Operation. 3rd ed.; John Wiley & Sons. 480 p. URL: http://tourlib.net/books_ukr/resort.htm

Посібник із захисту гірських екосистем. Вплив гірськолижних курортів на довкілля / К.Окрасінський, Р.Мікусек, П.Жила та ін. Київ, 2021. 246 с. (переклад з польськ.).

Спортивний туризм: навч.посібн./ Зубаль М.В., Гуска М.Б., Райтаровська І.В., та ін. Кам'янець-Подільський: ПП Ящишин Ю.І., 2021. 417 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/5720/Sportyvnyi-turyzm.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Romeo R., Russo, L., Parisi F., Notarianni M., Manuelli S. and Carvao S., *Mountain tourism – Towards a more sustainable path*. Rome, FAO. UNWTO. 2021. DOI: <https://doi.org/10.4060/cb7884en>

Sustainable Mountain Tourism – Opportunities for Local Communities, Executive Summary, World Tourism Organization (2018), UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284420285>

Understanding and Quantifying Mountain Tourism, FAO/UNWTO, Rome/Madrid, 2023, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284424023>

Додаткові on-line ресурси:

<https://uk.ski-france.com/>

<https://skimap.org/>

<https://mtourism.com.ua/blog-ua/1227-ski-resorts->

<https://openskimap.org/>

<https://www.skiresort.info/ski-resort/val-gardena-groeden/trail-map>

<https://www.sundayriver.com/resort-maps>

<https://www.redresort.com/maps-stats/#trailmaps>

<https://www.skiwhitetail.com/the-mountain/about-the-mountain/trail-map.aspx>

ТЕМА 7. Рекреаційні ресурси садово-паркових територій поселенських антропогенних ландшафтів

- 7.1. Основні типи садово-паркових територій.
- 7.2. Рекреаційно-паркові ландшафти великих міст.
- 7.3. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.
- 7.4. Історичні ландшафти в структурі рекреаційного потенціалу міських територій.

Питання для самостійного контролю знань за темою 7

1. За якими ознаками виділяють садово-паркові території поселенських ландшафтів?
2. Визначте обмеження рекреаційної діяльності в парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва. З чим вони пов'язані?
3. Визначте, як історичний ландшафт визначає напрями функціонування туристичних дестинацій.
4. Як тип ландшафтно-рекреаційної території визначає специфіку об'єктів інфраструктури?
5. Яку роль відіграють історичні центри міст у формуванні туристських дестинацій?

Завдання 1.

Проаналізуйте перелік парків-пам'яток садово-паркового мистецтва України. Яким чином, в їх межах організована рекреаційна діяльність? Визначте специфічні риси об'єктів рекреаційної інфраструктури таких парків. Визначте їх роль для розвитку туристичних дестинацій і як складової туристичного потенціалу регіонів. За результатами дослідження підготуйте усну презентацію для семінарського заняття.

Завдання 2.

Оберіть для аналізу одне з великих міст. Визначте мережу міських парків та природоохоронних територій в їх межах. Опишіть їх рекреаційну функцію. Яким чином ви оцінюєте їх забезпеченість відповідною інфраструктурою? За результатами дослідження підготуйте усну презентацію для семінарського заняття.

У разі відсутності на занятті, робота за темою здається в письмовому вигляді (в термін визначений викладачем).

Рекомендовані джерела

- Аріон О.В., Купач Т.Г., Дем'яненко С.О. Рекреаційна придатність зелених насаджень міста Києва. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. «Геологія. Географія. Екологія»*. Вип.45. 2016. с.113-122. URL: <https://periodicals.karazin.ua/geoeeco/article/view/8186/7660>
- Безсмертнюк Т. П. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва Луцького району Волинської області як об'єкти рекреації. *Український журнал природничих наук*. № 9. 2024. С.74-86. URL: <https://doi.org/10.32782/naturaljournal.9.2024.7>
- Гатальська Н. В. Історичні та соціокультурні аспекти формування парків Києва. *Теорія та практика дизайну*, (26), 2022. с.248–259. URL: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2022.26.30>
- Глобальна ініціатива ВТО «Найкращі туристичні села». URL: <https://www.unwto.org/tourism-villages/en/villages/>
- Київ як екологічна система: природа – людина – виробництво – екологія / Стецюк В.В., Романчук С.П., Щур Ю.В. та ін. К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. 259 с.
- Коптева Г. Л. Ландшафтно-рекреаційне проектування та композиційне формування містобудівного простору: конспект лекцій/ ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. Харків, 2025. URL: https://oapir.kname.edu.ua/images/VK-2.3-KL_LRPtaKFMP-Kopteva-2024.pdf
- Кочеткова І.В. Методика періодизації рекреаційних ландшафтів м. Києва. *Географія та туризм*. Вип.19. 2012. С. URL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk19/v1955.pdf>
- Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text ; <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-concerning-protection-world-cultural-and-natural-heritage>
- Кузнецов С. І. Паркознавство : підручник. Київ: НАКККиМ, 2019. 196 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/755015/mod_resource/content/0/%D0%9A%D0%A3%D0%97%D0%9D%D0%95%D0%A6%D0%9E%D0%92.%20%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf

- Культурний ландшафт / Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір. К., 2005. Т.2. С. 78-94.
- Ландшафтно-рекреаційні території / ДБН Б.2.2-12:2019 "Планування і забудова територій". Розділ 8. (Офіційна ред. від 8.12.2025). Київ, Мінрозвитку, 2025. С.49-64. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/b_2_2_12/1-1-0-1802 ; <https://drive.google.com/file/d/1cNA2UcCS-2yfqh1GmxQG0YeDGM4RSMNw/view>
- Любіцева О.О., Кочеткова І.В. Теоретичні та прикладні питання рекреаційно-туристичного природокористування в столичному місті. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/0bef8e4d-94f7-4114-ade4-1f9602f38978/content>
- Мележик О.В. Оцінка стану парків-пам'яток садово-паркового мистецтва м. Києва. *Екологічні науки*. 3-4 / 2016 (14-15). С. 110-122. URL: <https://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2016/14-15/14-15.pdf>
- Функціонально-планувальна організація ландшафтно-рекреаційних об'єктів: матеріали 75-ї науково-практичної конференції 15-18 квітня 2014 року КНУБА / Панченко Т. Ф., Рубан Л. І. Зеленський В. О., Гудзенко А. та ін. *Архітектурний вісник КНУБА*. Вип. 3. 2014. С. 173-183. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/afb53334-5557-497b-b672-f5ab597e7030/content>
- Чиж О.П., Денисик Б.Г., Омельченко В.С. Туристично-рекреаційні мікросередки у процесі зонування приміських ландшафтів. *Ландшафтознавство*. 2024, 5(1). С. 22-28.
- Шищенко П.Г., Діхтярь О.В. Рекреаційно-ландшафтний аналіз приміських ландшафтно-рекреаційних територій міста Києва. *Географія та туризм*. 2019. Вип. 47. С. 149-158. URL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk47/v4712.pdf>
- Best Tourism Villages - UN Tourism. URL: <https://tourism-villages.unwto.org/en/>; <https://www.untourism.int/best-tourism-villages-2026>
- Cultural Landscapes. UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>
- Cultural Routes of the Council of Europe programme. URL: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/home>
- UNWTO/WTCTF City Tourism Performance Research, UNWTO, Madrid, World Tourism Organization and World Tourism Cities Federation (2018). DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284419616>

ТЕМА 8. Ресурси ландшафтів для розвитку нетрадиційних та екстремальних видів туризму і рекреації

- 8.1. Нетрадиційні та екстремальні види туризму і рекреації: видове різноманіття, ресурсна база та специфіка територіальної організації.
- 8.2. Потенціал аквальних природних комплексів для дайвінгу та снорклінгу.
- 8.3. Роль сільськогосподарських ландшафтів як ресурсу еногастрономічного туризму.
- 8.4. Астротуризм: аналіз умов розвитку; території «темного неба».

Питання для самостійного контролю знань за темою 8

1. Які специфічні риси нетрадиційних та екстремальних видів туризму і рекреації ви можете виділити? Розгляньте питання на прикладах
2. Охарактеризуйте роль ландшафтних комплексів для організації діяльності в контексті одного з нетрадиційних або екстремальних видів туризму.
3. Назвіть основні складові технологічної оцінки ландшафту на прикладі одного з видів туризму.

Завдання

Розберіть наведені питання на конкретних прикладах. Підготуйте за одним з питань доповідь (презентацію) на семінарському занятті

У разі відсутності на практичному занятті, підготуйте письмову роботу за темою (в термін визначений викладачем).

Рекомендовані джерела

- Арїон О.В. Сільськогосподарські ландшафти як складова національної культурної спадщини: досвід охорони історичних ландшафтів Італії. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. Вип.7 (1) 2026. С.20-30. <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2026.7.1-3/14>
- A Guide for the Development of Astro tourism. UN Tourism, Madrid, Spain, World Tourism Organization and Starlight Foundation, 2026. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284427154>

- Arion O. Geographical indications and traditional products as the basis of enogastronomic tourism: significance for the development of rural communities (on the example of Italy). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2024, 33(1). P.3-13. URL: <https://geology-dnu.dp.ua/index.php/GG/article/view/1095/883> ;
<https://doi.org/10.15421/112401>
- Cultural Landscapes. UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape>
- Cultural Routes of the Council of Europe programme. URL: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/home>
- DarkSky International. URL: <https://darksky.org/>
- The Globally Important Agricultural Heritage Systems (GIAHS). URL: <https://www.fao.org/giahs/giahsaroundtheworld/en/>
- Glossary of tourism terms. URL: <https://www.untourism.int/glossary-tourism-terms>
- World Heritage agricultural landscapes. World Heritage n°69 - October 2013. URL: <https://whc.unesco.org/en/review/69/>
- World Atlas. All maps, graphics, flags, photos and original descriptions/ URL: <https://www.worldatlas.com>

ТЕМА 9. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів природоохоронних територій

- 9.1. Типологія природоохоронних територій та специфіка рекреаційної діяльності.
- 9.2. Функціональне зонування територій природно-заповідного фонду.
- 9.3. Специфіка рекреаційної інфраструктури в межах природоохоронних територій.

Питання для самостійного контролю знань за темою 9

1. Які особливості рекреаційного використання територій та об'єктів різних категорій природно-заповідного фонду України?
2. Як тип природоохоронної території визначає структуру її функціонального зонування?
3. Чим визначається специфіка об'єктів рекреаційної інфраструктури природоохоронних територій? Чи залежить рекреаційна інфраструктура від категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду України?
4. Наведіть приклади облаштування рекреаційної інфраструктури.

Завдання 1.

Підготуйте усну презентацію до семінарського заняття "Місце і специфіка рекреаційної інфраструктури в структурі планувальної організації (функціонального зонування) національних природних парків". В доповіді представте аналіз даної теми на прикладі будь-яких закордонних об'єктів чи НПП України, використовуючи інформацію з офіційних сайтів установ.

Завдання 2.

Проаналізуйте діяльність ДП "Ліси України" щодо облаштування рекреаційних пунктів. За результатами дослідження підготуйте усну презентацію до семінарського заняття.

Джерело – офіційний сайт ДП "Ліси України" <https://e-forest.gov.ua/our-locations/?highlight=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

У разі відсутності на практичному занятті, підготуйте письмову роботу за темою (в термін визначений викладачем).

Рекомендовані джерела

- Арїон О.В. Функціональне зонування в системі оптимізації об'єктів природно-заповідного фонду. *Український географічний журнал*. 1997. № 4. С. 35-39.
- Арїон О. В., Варуха А. В. Рекреаційна діяльність в межах охоронюваних територій та об'єктів системи національних парків Сполучених Штатів Америки. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. К.: Екотур-інфо, 2014 (3). Вип. 9. С.19-29.
- Арїон О. В., Варуха А. В. Основи управління національними парками США Америки на прикладі Національного парку Зайон. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. К.: Екотур-інфо, 2014(4). Вип. 10. С. 132-145.
- Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України / Грачов А. Online. URL: <https://pzf.land.kiev.ua/>
- Бухальська Т.В., Міщук З.Д. Організація території Шацького національного парку у межах зони стаціонарної рекреації та господарської зони. *Вісник НУВГП*. Том 3, №67. 2014. С.33-43. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/5375/>
- Гетьман В.І., Мовчан М.М. Функціональне зонування територій національних природних парків світу та України / Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління. URL: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2020.eco.6-33.23> ; <https://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2020/6/25.pdf>
- Гетьманський національний природний парк: функціональне зонування території та режим охорони. URL: <http://getmanski.info/index.php/ukr/territories/zonuvannya-teritoriji/zonuvannya-ta-rozpodil/441-funktsionalne-zonuvannya-teritoriji-ta-rezhim-okhoroni>
- Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Оновлення від 28 квітня 2025 р. URL: https://data.gov.ua/dataset/mepr_05
- Картосхема функціонального зонування території НПП "Подільські Товтри". URL: <https://www.npptovtry.org.ua/1791-2/>
- Ландшафтно-рекреаційні території / ДБН Б.2.2-12:2019 "Планування і забудова територій". Розділ 8. (Офіційна ред. від 8.12.2025). Київ, Мінрозвитку, 2025. С.49-64. URL:

https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/b_2_2_12/1-1-0-1802 ;

<https://drive.google.com/file/d/1cNA2UcCS-2yfqh1GmxQG0YeDGM4RSMNw/view>

Максименко Н., Пархоменко О. Оцінка дотримання норм функціонального зонування національних природних парків в Україні/ ХНУ імені В. Н. Каразіна. URL:

http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/37602/1/28_MAKSYMENKO_PARKHOMENKO.pdf

Національні природні парки і заповідники України. URL: <https://www.nationalparks.in.ua/>

Оптимізація функціонального зонування території НПП «Синевир». URL: <https://synevyr-park.in.ua/optymizatsiya-funktsionalnoho-zonuvannya-terytoriyi-npp-synevyr/>

Петрина Н.В. Рекреація та туризм у межах прибережно-морських природоохоронних зон Італії. *Географія та туризм*. Вип.7. 2010. URL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk7/v730.pdf>

Петрина Н.В., Аріон О.В. Географія природної та культурної спадщини з основами заповідної справи: Електронний навчально-методичний посібник. К., 2025. 97 с. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2025/06/petrynaarion_gpks_nmp_2025.pdf

Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України / Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 26.07.2022 № 256 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-22#n15>

Положення про Шацький національний природний парк / Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19.04.2021 № 258 (у редакції наказу Міндовкілля 06.05.2025 р. №898). URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2025/05/898nd1.pdf>

Природно-заповідний фонд України. URL: <https://wownature.in.ua/oberihaymo/pryrodno-zapovidnyyfond/>

Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду / Постанова КМ України від 28 грудня 2000 р. N 1913 (ост.ред. 26.03.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1913-2000-%D0%BF#Text>

Про природно-заповідний фонд України. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст.502. Поточна редакція від 11.03.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>

Сай В., Хавар Ю. Особливості функціонального зонування земель природно-заповідних територій / Національний університет "Львівська політехніка". URL: <https://ena.lpnu.ua/bitstreams/01436201-2b1a-4997-b1fb-a56d863ca9db/download>

Biosphere reserve. Man and the Biosphere (MAB) Programme. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/mab/wnbr/about?hub=66369>

Biosphere Reserves in Europe & North America. URL: <https://en.unesco.org/biosphere/eu-na>

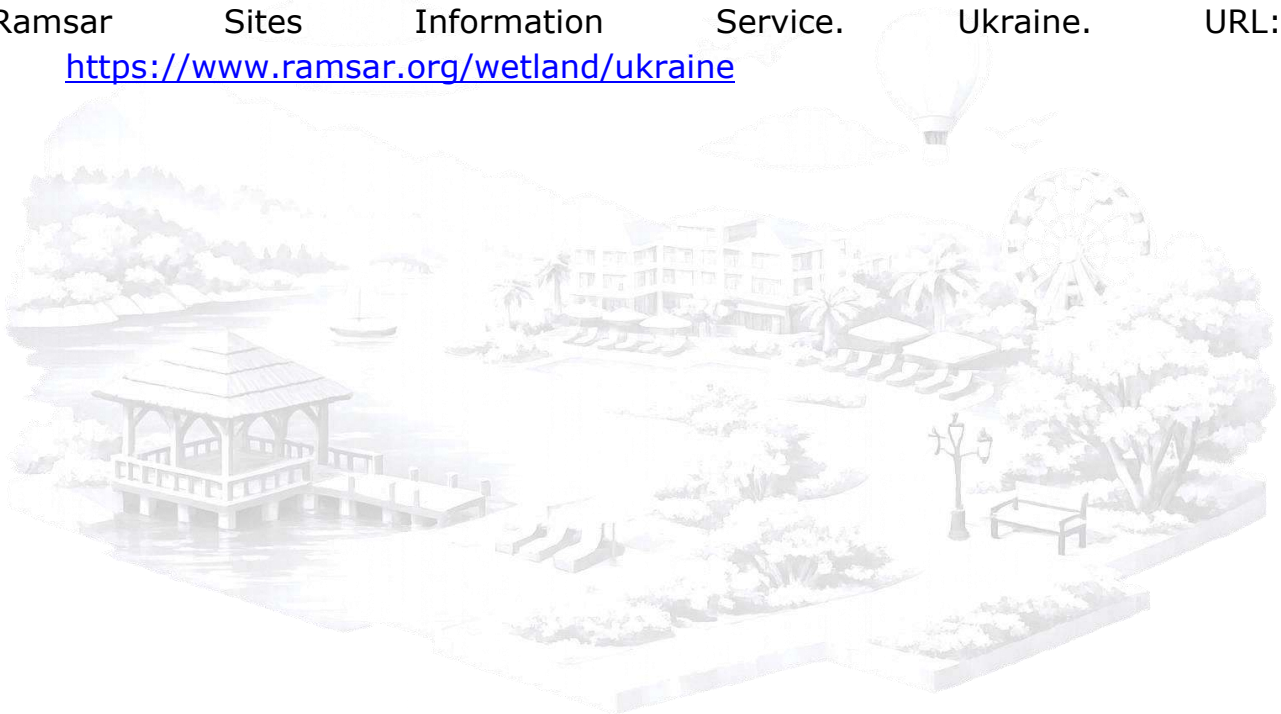
KupachT. G., Demianenko, S. O., & Arion, O. V. The aesthetic value of landscapes of the upland right bank area of the Dnieper River of the Kaniv Nature Reserve, Ukraine. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2020, 29(4), 731-744. URL: <https://doi.org/10.15421/112066>

List of Emerald Network Sites. URL: <https://rm.coe.int/updatedlist-of-officially-adopted-emerald-sites-2020/1680a080d5>

National Park Service. USA. <https://www.nps.gov/index.htm>

Nationalpark Niedersächsisches Wattenmeer. URL: <https://www.nationalparkwattenmeer.de/nds/>

Ramsar Sites Information Service. Ukraine. URL: <https://www.ramsar.org/wetland/ukraine>

ТЕМА 10. Оптимізація рекреаційних ландшафтів в контексті концепції сталого туризму

- 10.1. Концепція сталого туризму як основа розвитку територій.
- 10.2. Глобальні цілі розвитку в контексті розвитку рекреаційних територій і дестинацій.
- 10.3. Напрями оптимізації рекреаційних ландшафтів і розвитку рекреаційної інфраструктури.

Питання для самостійного контролю знань за темою 10

1. Які положення сталого туризму, на вашу думку, можуть бути використані як керівні у формуванні стратегії розвитку рекреаційних територій?
2. Охарактеризуйте внески туризму у реалізацію глобальних цілей розвитку.
3. Визначте поняття та можливі напрями оптимізації рекреаційних ландшафтів в контексті сталого розвитку.

Завдання

На основі аналізу відкритих джерел (національні природні парки та біосферні резервати, туристичні зони, бальнеологічні/гірськолижні/ приморські курорти, міські парки і зони відпочинку тощо) визначте сучасні напрями формування ландшафтно-рекреаційних територій та розвитку рекреаційної інфраструктури. Проілюструйте свої висновки конкретними прикладами. За результатами дослідження підготуйте усну презентацію до семінарського заняття.

У разі відсутності на практичному занятті, підготуйте письмову роботу за результатами дослідження (в термін визначений викладачем).

Рекомендовані джерела

Критерії Глобальної ради зі сталого розвитку туризму та Запропоновані індикатори ефективності для Дестинацій. Global Sustainable Tourism Council (GSTC). URL: <https://www.gstc.org/wp-content/uploads/GSTC-Destination-Criteria-Indicators-UKRAINIAN.pdf> (переклад з англійської) ; <https://www.gstc.org/>

- Стратегія сталого розвитку туризму в Україні: географічний підхід / Я. Б. Олійник, П. Г. Шищенко, О. О. Любіцева та ін. / Географія в інформаційному суспільстві: 36. наук. праць. К.: Обрії, 2008. Т. 1. С.191-199.
- Мелько Л. Ф. Туризм у контексті сталого розвитку. *Вчені записки Університету «КРОК»* (48), 2018, с. 190–197. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2017-48-190-197>
- Миронов Ю.Б. Концепція сталого розвитку туризму. Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. "Управління розвитком соціально-економічних систем" (м. Харків, 15-16 червня 2022 р.) Харків: ДБТУ, 2022. С.473-475. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/myronov67.htm
- Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. К.: Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2009. 463 с.
- Glossary of Tourism Terms. UN WTO. URL: <https://www.untourism.int/glossary-tourism-terms>
- Making Tourism More Sustainable - A Guide for Policy Makers (2005). URL: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284408214>
- Recommendations on Sustainable Development of Indigenous Tourism (2019). URL: <https://doi.org/10.18111/9789284421299>
- Sustainable Mountain Tourism – Opportunities for Local Communities (2018). URL: <https://doi.org/10.18111/9789284420261>
- Sustainable Tourism for Development Guidebook (2013). URL: <https://doi.org/10.18111/9789284415496>
- Sustainable Tourism Gateway. URL: <https://www.gdrc.org/uem/eco-tour/eco-tour.html>
- Tourism and Biodiversity – Achieving Common Goals Towards Sustainability (2010). URL: <https://doi.org/10.18111/9789284413713>
- Tourism and local agenda 21: the role of local authorities in sustainable tourism (2003). URL: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/7920>
- Tourism and the SDGs / UNWTO Annual Report 2015. URL: <https://doi.org/10.18111/9789284418039>
- Tourism and the Sustainable Development Goals – Good Practices in the Americas (2018). URL: <https://doi.org/10.18111/9789284419685>
- Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030 (2018). 114 p. URL: <https://doi.org/10.18111/9789284419401>
- Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030, Highlights (2017). 34 p. URL: <https://doi.org/10.18111/9789284419340>
- Tourism and the Sustainable Development Goals (2015). URL: <https://doi.org/10.18111/9789284417254>

Tourism for Sustainable Development in the Least Developed Countries – Leveraging Resources for Sustainable Tourism with the Enhanced Integrated Framework (2017). <https://doi.org/10.18111/9789284418848>

Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>

UNESCO moving forward the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247785>

МАТЕРІАЛИ ДО САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ КУРСУ

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА

Етапи становлення науки

Перший етап (1884–1940) – зародження поняття «ландшафтознавство» як окремої дисципліни. У цей час формуються перші концепції та визначення ландшафту.

Другий етап (1945–1965) – становлення вчення про ландшафт. Після війни розпочинаються масштабні польові дослідження, створюються методики картографування, а в 1965 р. виходить перший підручник.

Третій етап (1965–1986) – дослідження функціонування та динаміки ландшафтів. З'являються стаціонари для систематичних спостережень, розвиваються напрями геофізики, геохімії та антропогенного ландшафтознавства. Активно формується прикладне використання знань – у сільському господарстві, плануванні територій, рекреації.

Сучасний етап (з 1986 р.) – після аварії на ЧАЕС акцент зміщується на екологічні проблеми. Розвивається ландшафтна екологія, з'являються нові методи моніторингу, використання ГІС та космічних знімків.

Формування поняття «ландшафт» та розвиток науки

У німецькій мові «ландшафт» (нім. Landschaft) означає «краєвид» або «край, країна». У географії цей термін закріпився як позначення цілісного природного регіону і на початку переважно розвивався в межах німецької наукової думки. Зокрема, у науковий вжиток географії термін «ландшафт» (у значенні загального вигляду місцевості) вперше ввів Й. Г. Гоммейєр у 1805 році. Олександр Гумбольдт в своїх роботах розглядав ландшафт як об'єкт чуттєвого сприйняття людиною (1808). К. Ріттер підкреслював гармонійність місцевостей та їхній вплив на культуру й фізичні риси населення. На особливу увагу заслуговує Ф. Ріхтгофен, який вперше включив людину до складу елементів ландшафту та запропонував ієрархію природних просторів.

Термін «ландшафтознавство», як визначення нової дисципліни, запропонували О. Опель та І. Віммер (1884–1885). Наукові основи дисципліни були закладені Л.С. Бергом та З. Пассарге.

Ототожнення географії та ландшафтознавства можна побачити в роботах А. Геттнера, який сформулював ідею географії як науки про просторові комплекси.

В Україні значний внесок у розвиток ландшафтознавства зробили А.Краснов, Г.Танфільєв, Г.Висоцький, П.Тутковський, О.Борзов, О.Івановський, які розробляли основи районування, карти ландшафтів та концепції їхньої структури.

Після Другої світової війни над питаннями теорії і практики ландшафтознавства активно працюють колективи під керівництвом М. Солнцева. У 1955 р. відбулася перша Всесоюзна нарада з ландшафтознавства, що започаткувала «ландшафтний рух». У 1965 р. виходить підручник А. Ісаченка, в якому систематизовані знання, які були накопичені на той час.

Розвиваються нові напрями ландшафтознавства:

- геофізика ландшафтів – дослідження фізичних процесів у природних комплексах;
- геохімія ландшафтів – аналіз поширення та міграції хімічних елементів;
- антропогенне ландшафтознавство (Ф. Мільков) – вивчення змінених діяльністю людини територій;
- гірське ландшафтознавство – розробки К. Геренчука та Г. Міллера.

А також прикладні ландшафтознавчі дослідження – агроландшафтознавство, планування міст, рекреаційні оцінки, охорона природи.

Після Чорнобильської катастрофи головним напрямом стає екологічне ландшафтознавство. *М.Д. Гродзинський* обґрунтовує Ландшафтну екологію як окрему науку; у 1993 р. видано перший підручник.

Нового подиху набули дослідження антропогенних ландшафтів завдяки зусиллям професора Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського *Г. І. Денисика*.

Він виділив в межах Правобережної України вісім класів антропогенних ландшафтів (селитебний, сільськогосподарський, лісовий, водний, промисловий, дорожній, рекреаційний, белігеративний) і 15 їх підкласів,

встановив часові зрізи зародження, становлення і функціонування всіх виділених класів.

Помітною ознакою сучасного етапу розвитку ландшафтознавства стала *зростаюча активність українських ландшафтознавців*. Свідченням цього є значна кількість наукових конференцій, які по суті були ландшафтознавчими нарадами, на зразок колишніх всесоюзних.

Таким чином, ландшафтознавство пройшло шлях від філософських і поетичних описів природи до сучасної комплексної науки, що поєднує географію, екологію, технології та практичне застосування для вирішення проблем довкілля.

Отже, головними ознаками сучасного етапу розвитку ландшафтознавства є:

- велика увага до ландшафтознавчих досліджень екологічного спрямування;
- багатовекторність інтересів при домінуванні екологічного напрямку досліджень;
- широке застосування комп'ютерних технологій, зокрема розробка ГІС - географічних інформаційних систем;
- як новий напрям виокремилося дослідження ландшафтного різноманіття;
- широке запровадження в ландшафтних дослідженнях супутникової інформації;
- значна активність українських дослідників у розвитку ландшафтознавства.

ПОНЯТТЯ ПРО ЛАНДШАФТ. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ ЛАНДШАФТУ ЯК НАУКОВОГО ПОНЯТТЯ

Вважається, що виникнення ландшафтознавства є одним з результатів розвитку фізичної географії.

Найбільш значущою для розвитку ландшафтознавства стала розробка концепції про природно-географічні компоненти, їх взаємозв'язки,

взаємообумовленість, а також про їх похідні – природно-територіальні комплекси (ПТК) глобального, регіонального та локального рівнів.

Під терміном ПТК прийнято розуміти ландшафтно-географічні об'єкти будь-якої розмірності: від невеликого низинного болота у Поліссі або пасма прибережних дюн до Східно-Карпатської або Донецької складчастих областей, або Західносибірської та Східноєвропейської фізико-географічних країн і навіть всієї ландшафтно-географічної оболонки (Д. Л. Арманд, Ф. М. Мільков).

Згідно з традиційними уявленнями ПТК – це поняття ландшафтне, визначене як *сукупність взаємозв'язаних природних компонентів – літогенної основи, повітряних мас, природних вод, ґрунтів, рослинності та тваринного світу – у формі територіальних утворень різного ієрархічного рангу*.

Найбільш лаконічним є визначення А. Г. Ісаченка (1991): природно-територіальний комплекс – просторово-часова система географічних компонентів, взаємообумовлених у своєму розміщенні і які розвиваються як одне ціле. ПТК – певний рівень організації речовини, енергії та інформації Землі.

Згідно з М. Д. Гродзинським, ПТК – головне поняття традиційного («генетичного») ландшафтознавства, а під географічними компонентами, що складають ПТК, розуміються лише тіла природного походження (маси твердої земної кори, природні води, повітряні маси атмосфери, біота, ґрунт; деякі ландшафтознавці до них додають ще рельєф і клімат).

Отже, характерний *набір компонентів природи*, який склався у певних місцях, розглядається як ПТК.

Ними вважаються територіальні ділянки різних розмірів і різного ступеня складності, тому розрізняють ПТК різних рангів.

Загальноприйнятим є такий таксономічний ряд ПТК: фація – урочище – місцевість – ландшафт.

У 1963 В. Б. Сочава запропонував називати об'єкти, які вивчаються фізичною географією, геосистемами.

Геосистема представляє певну ділянку земної поверхні, у межах якої «компоненти природи перебувають у системному зв'язку один з одним і як певна цілісність взаємодіють із космічною сферою і людським суспільством» (В. Б. Сочава, 1978).

Геосистема більш широке поняття, ніж ПТК (на думку А. Г. Ісаченка), тому що ПТК можна віднести лише до окремих частин географічної оболонки, але його не можна використовувати для всієї географічної оболонки.

Ландшафтознавство сформувалося як результат розвитку фізичної географії. Його основою стала концепція природно-географічних компонентів та їх взаємозв'язків, що утворюють природно-територіальні комплекси (ПТК) різних рівнів — від локальних до глобальних. ПТК охоплюють як невеликі ділянки (болота, дюни), так і великі фізико-географічні країни чи навіть всю географічну оболонку. Вони складаються з літогенної основи, вод, повітряних мас, ґрунтів, рослинності та тваринного світу.

Термін «ландшафт» має інтернаціональне походження (від нім. *land* — земля, *schaft* — взаємозв'язок). Спершу він означав пейзаж, але з кінця XIX ст. став позначати комплексну ділянку географічної оболонки з закономірним поєднанням природних компонентів. К. Ріттер бачив ландшафт як гармонійне ціле, Ф. Ріхтгофен — як сукупність елементів природи, включаючи людину, що стало першим гуманістичним підходом.

В Україні одним із перших ландшафтні дослідження здійснив П. А. Тутковський (1910), який створив карту ландшафтів Волині. Л. С. Берг (1913) визначав ландшафт як область, де рельєф, клімат, рослинність і ґрунти утворюють гармонійне ціле. М. А. Солнцев (1962) підкреслював генетичну однорідність ландшафту, його єдиний геологічний фундамент і клімат. С. В. Калесник (1959) наголошував на територіальній цілісності та індивідуальності кожного ландшафту.

У подальшому визначення ландшафту розвивалися: від трактування його як неподільного ПТК (А. Г. Ісаченко) до розуміння як динамічної

геосистеми з історичною пам'яттю та екологічним потенціалом (В. О. Ніколаєв). Усі підходи визнають природну єдність і цілісність ландшафту.

З другої половини XX ст. поняття ландшафту почало набувати нових культурних і наукових значень. На відміну від радянської та пострадянської традиції, де виділяють три трактування ландшафту: загальне, типологічне та індивідуальне, Дональд Мейніг (1976) запропонував десять різних інтерпретацій, що відображають різні культурні ідеї.

Ландшафт як природа — природне утворення без врахування людської діяльності.

Ландшафт як місце існування — поєднання природи й людини, їх взаємна адаптація.

Ландшафт як продукт діяльності людини — простір, змінений господарською діяльністю.

Ландшафт як система — мережа взаємозв'язків між елементами.

Ландшафт як проблема — територія з екологічними чи естетичними викликами.

Ландшафт як матеріальна цінність — ресурсна база з економічним значенням.

Ландшафт як ідеологія — відображення соціальних устроїв та ідеологій.

Ландшафт як історія — результат природних і соціокультурних змін у часі.

Ландшафт як місце — унікальна територія з власними значеннями.

Ландшафт як естетика — джерело краси, гармонії та натхнення.

Згідно до загального трактування термін «ландшафт» є синонімом ландшафтного комплексу будь-якого таксономічного рангу.

Саме такого погляду притримувалися *Ф. М. Мільков і Д. Л. Арманд*. Ландшафт, на їх думку, таке ж загальне поняття, як клімат, ґрунт, рельєф.

Загальні визначення клімату, ґрунту, рельєфу не мають на увазі якусь конкретну територію; передбачається, що вони з однаковим успіхом можуть бути застосовані і до великих територій, і до порівняно невеликих ділянок.

У такому розумінні термін «ландшафт» широко використовується і в науково-популярній географічній літературі.

Загальне трактування терміну «ландшафт» не відповідає сучасному рівню ландшафтознавства, заважає його подальшому розвитку і породжує помилкові уявлення.

Попри не досить вдале запозичення «німецького» терміну «ландшафт» для індивідуальних структур поділу території, розробленість індивідуальної і типологічної класифікації ландшафтних комплексів (ЛК) дає всі можливості для їх виявлення на місцевості і картографування

За типологічним трактуванням ландшафт – це *ЛК, які за рангом, тобто розмірами і складністю будови, дорівнюють ландшафту в його індивідуальному розумінні, але, на відміну від нього, не мають індивідуальних рис.*

Близькі за властивостями ландшафти, відповідно з поглядами послідовників типологічного трактування (Б. Б. Полинов, М. А. Первухін, М. О. Гвоздецький, О. М. Маринич, П. Г. Шищенко), неодмінно повторюються в межах більшої або меншої території і можуть поєднуватись за типовими ознаками у певні групи – *види, роди, типи та інші операційні структури типологічної класифікації ландшафтів.*

Серед визначень необхідно згадати подане у «*Енциклопедичному словнику географічних термінів*» (1988): ландшафт – конкретна територія, однорідна за своїм походженням та історією розвитку, неподільна за зональними та азональними ознаками, що характеризується єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, загальним кліматом, одноманітним сполученням гідротермічних умов, ґрунтів, біоценозів, і відповідно, характерним набором простих ландшафтних комплексів (фацій, урочищ);

або визначення за П. Г. Шищенком (1992): *ландшафт* – природний чи антропогенний територіальний або акваторіальний комплекс, що є генетично однорідною ділянкою ландшафтної сфери з єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, гідрокліматичним режимом,

поєднанням ґрунтів та біоценозів і характерною для неї морфологічною структурою.

Відповідно до індивідуального трактування ландшафт розуміється як індивідуальна територіальна структура, тобто конкретний неповторний ЛК, що є більшим за місцевості, урочища і фації які його складають, але меншим за фізико-географічні райони та інші, більші від нього територіальні структури, складовою частиною яких він є.

Згідно з типологічним трактуванням, кожний ландшафт має власну географічну назву і точне розташування на карті. Зазвичай, цю назву призначають за назвою населеного пункту, який є найбільшим в межах його території.

Що стосується типологічного і індивідуального трактувань, то вони не суперечать один одному, а доповнюють один одного. І доцільним є використання обох трактувань.

Кожний ландшафт володіє своїми специфічними особливостями природи і в цьому відношенні він є індивідуальним, неповторним.

В той же час близькі за походженням і властивостями ландшафти можна поєднувати в певні типологічні групи – види, роди, типи.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЛАНДШАФТІВ

Ландшафт є неповторним у просторі й часі, проте між ними існує якісна схожість, що дозволяє систематизувати їх за спільними ознаками. Класифікація – це поділ множини об'єктів на класи за подібністю, а типологія – групування без ієрархії. Таксономія ж вивчає структуру ієрархічних класифікацій.

Типологічна класифікація. Найпоширенішою є система В. О. Ніколаєва, яка включає 12 таксонів: відділ, система, підсистема, клас, підклас, група, тип, підтип, рід, підрід, вид, підвид.

Відділ – за типом взаємодії геосфер (наземні, водні, земноводні, донні).

Система – за водно-тепловим балансом у географічних поясах (арктичні, бореальні тощо), поділ на підсистеми за континентальністю клімату.

Клас – за морфоструктурними ознаками: рівнинні (горизонтальна зональність) і гірські (вертикальна поясність).

Підкласи – низовини, височини; низькогірні, середньогірні, високогірні.

Групи – за водно-геохімічним режимом (елювіальні, гідроморфні).

Типи – за ґрунтово-біокліматичними ознаками: тундрові, тайгові, лісостепові, степові тощо. В Україні – мішаних лісів, лісостеповий, степовий.

Підтипи – відображають зональні переходи (наприклад, у лісостепу – лучно-лісовий, лісо-лучно-степовий, лучно-степовий).

Роди – за генетичним типом рельєфу або провінційними відмінностями (моренно-зандрові, алювіально-терасові, поліські мішано-лісові).

Підроди – за літологічними відмінностями (піщані, лесові, галечникові).

Види – за походженням, літологією, рельєфом, ґрунтами й рослинністю (наприклад, плоскохвилясті степи на темно-каштанових ґрунтах, моренно-воднольодовикові рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами).

Регіональна класифікація (ландшафтне районування). Районування – це виділення та картографування ландшафтних регіонів. Воно базується на територіальній диференціації – зональній (ландшафтні зони) та азональній (країни, провінції, області, райони).

Ландшафтна країна – відповідає класу ландшафтів і системі типів.

Географічний пояс – охоплює великі регіони, поділяється на сектори й субконтиненти.

Природна зона (смуга) – виділяється за співвідношенням тепла і вологи, поділяється на підзони.

Натуральні смуги формуються природними чинниками, тоді як *антропогенні зони* – під впливом діяльності людини.

Таким чином, класифікація ландшафтів має два підходи: *типологічний* (ієрархія від відділу до виду) та *регіональний* (районування за зонами й країнами). Вони доповнюють одне одного, дозволяючи системно описати різноманітність природних і антропогенних ландшафтів.

АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТИ

Вплив людини на географічну оболонку (ГО) є визначальним чинником сучасного розвитку природи. За Ф. М. Мільковим, у її історії виділяють три етапи: добіогенний, біогенний та антропогенний. Якщо перші два були пов'язані з формуванням життя та його поступовим впливом на атмосферу, ґрунти й зональність, то антропогенний етап став часом, коли людина перетворила природу на середовище свого існування і почала змінювати її так само масштабно, як геологічні процеси. Антропогенний етап поділяється на кілька періодів. Найстародавніший (40–10 тис. років тому) характеризувався впливом на рослинний і тваринний світ. У стародавній період (10–3 тис. років тому) з розвитком скотарства й землеробства людина почала змінювати ґрунти та рельєф. Новий період (останні 3 тис. років) відзначився пануванням заліза, зростанням населення та техніки, що призвело до трансформації всіх компонентів ГО. Найновіший період, починаючи з 1940-х років, пов'язаний з освоєнням космосу, океанів та атомної енергії.

Г. І. Денисик запропонував інший поділ, базований на господарських формах: доаграрний (палеоліт–неоліт), аграрний (7 тис. років тому – XVIII ст.), індустріальний (XIX – середина XX ст.) та інформаційний (друга половина XX ст. – наш час). Саме останній період ознаменувався формуванням ноосфери – сфери розуму.

Діяльність людини призводить до вилучення енергії та речовини з ландшафту, перетворення його компонентів, привнесення штучних об'єктів, зміни природних кругообігів і навіть повного перетворення ландшафтів. Типові процеси включають порушення гравітаційної рівноваги (кар'єри, терикони), зміну водного балансу (водосховища, осушення боліт), порушення біологічної рівноваги (знищення біоценозів), техногенну міграцію хімічних елементів (добрива, пестициди), а також зміну теплового режиму (міські «острови тепла», перегрів річок).

За ступенем впливу людини виділяють *категорії ландшафтів*:

- природні (слабо змінені),

- акультурні (порушені),
- культурні (корінно перебудовані для господарських потреб).

А. Г. Ісаченко класифікував їх як незмінні, слабозмінні, порушені та перетворені.

Базовою вважається класифікація антропогенних ландшафтів Ф. М. Мількова, який виділив п'ять видів антропогенних геокомплексів: сільськогосподарські, лісові, водні, промислові та селитебні. Згодом ця класифікація була розширена до класів:

- Сільськогосподарські (польові, пасовищні, садові, змішані).
- Промислові (власне промислові та гірничопромислові).
- Лінійно-дорожні (дороги, трубопроводи, ЛЕП).
- Лісові антропогенні (вторинні, лісокультурні).
- Водні антропогенні (водосховища, канали).
- Рекреаційні (парки, туристичні зони).
- Селитебні (міські та сільські).
- Белігеративні (військові території).

Таким чином, антропогенні ландшафти – це комплекси, створені або перебудовані діяльністю людини. Вони охоплюють усі сфери географічної оболонки, мають власну структуру, функції та закономірності розвитку, а їхні зміни часто є незворотними.

ПОНЯТТЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛАНДШАФТУ. АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА МІСЦЕ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЛАНДШАФТІВ В КЛАСИФІКАЦІЇ ЛАНДШАФТІВ

Незважаючи на досить глибоке опрацювання теми природних умов і ресурсів рекреаційної діяльності, яка велася практично з моменту формування теорії і методології рекреаційної географії в 60-70-х рр. XX ст., та проголошенні ландшафтної карти, як основи для характеристики природних умов рекреаційного району, поняття рекреаційного ландшафту залишалося мало розвиненим.

Рекреаційна оцінка природних комплексів була, насамперед, орієнтована на визначення оптимальних територій для задоволення певного

набору рекреаційних занять – *рекреаційних угідь* - природних територіальних чи аквально-територіальних комплексів, придатних для здійснення якогось виду чи комплексу рекреаційних занять, пов'язаних з використанням географічного середовища.

Більш широко вживаним стало більш масштабне поняття *рекреаційної території*, близьке до рекреаційного ландшафту в його індустріальній/урбо-рекреаційній відміні - як території, спеціально призначеної для організації різних видів і форм рекреації та відпочинку. За цільовим призначенням і тривалістю відпочинку розрізняли дві великі групи рекреаційних територій: для короткочасної рекреації та довготривалої, включно з урбанізованими та міжселенними територіями. З точки зору організації, рекреаційні території включають різні типи рекреаційних угідь, рекреаційних закладів та об'єктів рекреаційної інфраструктури, відповідних масштабу та функціональному призначенню території (Мироненко, Твердохлебов, 1981; Крачило, 1980).

Втім, до кінця 90-х рр. тлумачення рекреаційних ландшафтів, як різновиду сучасних антропогенних (природно-антропогенних) ландшафтів, стало вже усталеною точкою зору (додаток А).

Зокрема, О.О. Бейдик (1997), узагальнюючи напрацювання рекреаційної географії визначає рекреаційний ландшафт наступним чином: «підтип антропогенного ландшафту, геотериторіальна система, в якій тісно взаємопов'язані природні і антропогенно-техногенні елементи; підтип географічних систем, що беруть участь у відтворенні ресурсів та умов природного середовища, психофізичної енергії населення та виступають як об'єкт охорони середовища, що оточує людину, і раціонального використання природних ресурсів. Якості рекреаційного ландшафту зумовлені природними і антропогенними факторами; рекреаційний ландшафт формується під впливом діяльності людини, одночасно зберігає природний характер, підпорядковується природним закономірностям і характеризується "антропогенним змістом" у вигляді культурних рослин, змінених якостей ґрунту, режиму підземних та поверхневих вод, наявністю геотехнічних систем та інженерних споруд. Суттєвою особливістю

рекреаційного ландшафту є складне поєднання процесів природної самоорганізації та керування з боку людини, наявність у складі ландшафтів елементів соціальної сфери».

Аналогічного підходу дотримується в своїх працях і С.П.Романчук (1998), виділяючи ландшафти й ландшафтно-техногенні комплекси навколо санаторіїв, пансіонатів, будинків і баз відпочинку, туристичних баз, кемпінгів, великі міські та приміські парки з атракціонами, лісопарки, лугопарки, гідропарки, ландшафтно-архітектурні музеї тощо як *особливий клас антропогенних ландшафтів – рекреаційний*.

Отже, визначення рекреаційного ландшафту як «територіальної природно-антропогенної системи, що формується з метою організації рекреаційної діяльності і під її впливом», мабуть, найбільш поширене в українській географії. Втім, Г.І.Денисик в своїх працях (1998, 2009) зауважує, що «не кожний ландшафтний комплекс, що формується під впливом рекреації можна віднести до рекреаційного. До рекреаційних відносяться лише ті натуральні або антропогенні ландшафтні комплекси, в яких під впливом рекреації докорінно змінений (в натуральних) або перебудований (в антропогенних) хоча б один із компонентів».

Глибоке опрацювання дана проблематика отримала в монографії С.В.Дутчака (2014), де рекреаційний ландшафт розглядається як середовище туристсько-рекреаційної діяльності, територія в межах якої здійснюється туристсько-рекреаційна діяльність.

Туристсько-рекреаційний ландшафт визначається з позиції функціонального призначення, як «своєрідні природні, природно-антропогенні чи антропогенні комплекси, що забезпечують потребу людини в туристсько-рекреаційній діяльності і виконують особливу соціально-економічну функцію: відновлення життєвої енергії, задоволення інтересів та потреб людини у відпочинку, оздоровленні, пізнанні тощо» (додаток Б).

Подальший розвиток теми рекреаційних ландшафтів в контексті рекреаційної географії, ландшафтознавства, галузі містобудування,

ландшафтної архітектури тощо, призвів до появи нових термінів, суголосних поняттю «рекреаційний ландшафт».

Наприклад, *ландшафтно-рекреаційна система* – як специфічна соціально-географічна природно-господарська система, що складається з взаємопов'язаних підсистем (блоків): ландшафти, населення, рекреаційне господарство та управління і характеризується просторовою ієрархічністю будови (Шищенко, Діхтярь, 2019).

У галузі містобудування це *ландшафтно-рекреаційні території* – мережа ділянок озелених та інших відкритих просторів різного призначення, розташованих, як на територіях населених пунктів та приміських зон, так і на міжселенних територіях, зокрема ландшафтних комплексів, рекреаційних зон, курортів та оздоровчих місцевостей, об'єктів культурної спадщини та туристичних зон, територій природно-заповідного та водного фондів, водозахисних, полезахисних, транспортно-розподільних озелених смуг та інших об'єктів зеленого господарства (ДБН Б.2.2-12:2019 Планування і забудова територій. К., 2025).

Що ж до класифікації рекреаційних ландшафтів, то в наукових публікаціях можна зустріти різні підходи, залежно від обраного критерію класифікації.

На думку, Г.І. Денисика (2001, 2009) за характером і спрямованістю впливу рекреаційної діяльності на природні комплекси клас рекреаційних ландшафтів розділяється на підкласи: лікувальний, оздоровчо-відпочинковий, спортивно-пізнавальний. У відповідності до природних умов, в яких сформовані рекреаційні ландшафти, виділяються їх зональні типи: мішано-лісові, лісостепові, степові і т.д. Подальша класифікація рекреаційних комплексів може базуватися на їх приуроченості до відповідного типу місцевостей.

Схожої думки дотримується і С.В.Дутчак³: виділяючи туристсько-рекреаційний ландшафт (ТРЛ) як клас антропогенних ландшафтів. У

³ https://tourlib.net/statti_ukr/dutchak7.htm

подальшому доцільно спиратися на більш конкретне функціональне призначення певної території. Таким чином, логічним є виділення наступних підкласів туристсько-рекреаційного ландшафту: екологічний, спортивно-оздоровчий, оздоровчо-рекреаційний, екзотично-екстремальний, сакральний, поселенський. Кожний з них включає певну кількість варіантів визначених за можливістю залучення відповідного ресурсу (явища, об'єкту, компоненту тощо) до туристсько-рекреаційної діяльності (додаток Б).

Підклас екологічних ТРЛ включає природоохоронні території, незаселені території, незмінні або мало змінні людською діяльністю території, території не залучені до господарської діяльності тощо.

Підклас спортивно-оздоровчих ТРЛ – це території сучасних, вже функціонуючих, спортивно-туристичних комплексів з різною спеціалізацією та необхідною інфраструктурою, розташованих в урочищах з певним набором природних чи антропогенних туристсько-рекреаційних ресурсів. Варіанти даного підкласу, залежатимуть від спеціалізації спортивно-оздоровчого комплексу – гірськолижні комплекси, туристичні бази, альптабори, території яхт-клубів, дайвінг-клубів тощо.

Підклас оздоровчо-рекреаційних ТРЛ має своєрідний набір варіантів – території баз відпочинку на морських узбережжях, на берегах ставків, водосховищ, території лісових ландшафтних комплексів, будь-які мальовничі урочища, які можуть бути придатними для рекреаційної діяльності. Крім готельно-ресторанної інфраструктури, в таких ландшафтах обов'язково будуть облаштовані місця для масового відпочинку людей: пляжі, доріжки для прогулянок, спортивні майданчики. Окремо виділяються курортно-лікувальні ландшафтні системи, обов'язковим елементом (компонентом) яких мають бути природні ресурси з лікувальними властивостями (мінеральні води, пелоїди), а також відповідна інфраструктура, що забезпечує можливість їх використання.

До підкласу екзотично-екстремальних ТРЛ відносимо варіанти ландшафтних комплексів протилежних за своїми властивостями, але подібних за функціональним призначенням. З одного боку це ландшафти,

досить близькі за змістом до екологічних ТРЛ, коли мова йде про унікальні природні явища, пам'ятки природи, нетипові для конкретного географічного середовища або про природні азональні утворення. З іншого боку, до таких ландшафтних комплексів відносимо території, що не можуть використовуватися в інших сферах діяльності або вже вилучені із господарської діяльності (деградовані землі, закинуті заводи, підземні міські комунікації, карстові утворення, тощо). Тобто, цей підклас ТРЛ – це ландшафти, використання властивостей яких в туристсько-рекреаційній діяльності потребує спеціально підготовлених інструкторських кадрів та специфічних, не типових для масового туриста, умов організації перебування людей в їх межах.

Підклас сакральних ТРЛ – це території монастирів, території, що прилягають до культових споруд, місця паломництва віруючих. Варіантами таких ТРЛ відповідно будуть ландшафтні комплекси, антропогенною складовою яких є великі сакральні об'єкти (монастирі поза межами населених пунктів), а також невеликі за площею території існуючих нині (діючих та недіючих) сакральних об'єктів у межах поселенських ландшафтів.

Підклас поселенських туристсько-рекреаційних ландшафтів включає міські та сільські варіанти. Насамперед, виокремлюються старовинні міста, із своєрідною архітектурною, культурною, історичною спадщиною, що становить єдине ціле і подається туристам, як частина турпродукту у вигляді програми перебування в даному місті. Що ж до сільських поселенських ландшафтів, то, перш за все, їх необхідно розглядати як складову цілісної ландшафтної системи з типовим для конкретного сегменту туристсько-рекреаційної діяльності набором ресурсів, враховуючи тип ландшафту – рівнинний, передгірський, гірський. Саме від цього залежатиме основний напрямок змін сільського поселенського ландшафту та формування відповідного господарського комплексу туристичного призначення. По-друге, необхідно врахувати величину села, насамперед, за розмірами його території. Від цього залежить стан інфраструктури (дороги, системи водопостачання та водовідведення, системи зв'язку тощо), екологічна

ситуація на території села і т.д. Ці моменти є ключовими у вирішенні основних економічних питань, зокрема величини капіталовкладень, швидкості їх повернення і на основі цього доцільності розвитку обраного напрямку туристсько-рекреаційного господарства.

Класифікаційні ознаки щодо рекреаційних ландшафтів можуть визначатися також залежно від домінуючого типу природокористування території. Зокрема, для природоохоронних територій та об'єктів ПЗФ України може бути запропонований поділ рекреаційних ландшафтів на три основні групи за ступенем використання ландшафтно-рекреаційних ресурсів (Бейдик, 1997; Гетьман, 2010):

- *з високою інтенсивністю рекреації*, де інші землекористувачі відсутні або мають другорядне значення (зони стаціонарної рекреації національних природних і регіональних ландшафтних парків, а також лісо-, луко-, гідропарки);
- *із середньою інтенсивністю рекреації*, при якій рекреаційні ландшафти виконують одночасно деякі екологічні та виробничі функції (зони регульованої рекреації національних природних і регіональних ландшафтних парків, буферна зона біосферних заповідників);
- *з незначною питомою вагою рекреації* (зона регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, охоронна зона природних заповідників).

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ⁴

Ландшафтно-рекреаційні території, призначені для організації відпочинку населення та покращання стану довкілля, створюють «природний каркас» населених пунктів та територій поза їх межами. Об'єднуючись, вони формують єдину ландшафтно-рекреаційну систему природно-заповідних та

⁴ За Панченко Т.Ф. та ін (2013, 2014)

штучно створених міських озелених територій, об'єднаних пішохідно-транспортними мережами.

Складовими елементами такої ландшафтно-рекреаційної системи є:

- міські елементи ландшафту (парки, сади та сквери, зелені насадження закладів освіти, охорони здоров'я, різного типу підприємств тощо);
- приміські ландшафтно-рекреаційні території (зони короткочасного відпочинку, дачні поселення, лісо- та гідропарки тощо);
- курорти та рекреаційні зони (приморські, гірські, рівнинні);
- туристичні зони та центри туризму (в межах історичних поселень, історико-культурних заповідників тощо);
- природно-заповідні території (національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, експозиційні зони пам'яток природи тощо).

Типологічно визначені ландшафтно-рекреаційні території (за виключенням озелених територій спеціального призначення – водоохоронних смуг, санітарно-захисних зон тощо) є об'єктами містобудівного та ландшафтного проєктування, яке, в залежності від розмірів територій, існуючого функціонального їх використання, адміністративно-територіального устрою, охоплює всі ієрархічні рівні (загальнодержавний, регіональний, місцевий) та здійснюється у містобудівній документації на державному та регіональному рівнях, на стадіях генерального плану, детального плану території, плану зонування території, а також у проєктах різного типу громадських будівель і споруд.

Проєктування ландшафтно-рекреаційних територій регламентується відповідним розділом ДБН Б.2.2-12:2019 "Планування і забудова територій" (Київ, Мінрозвитку, 2025).

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗЕМЛІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ТА ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

В практичній економічно-правовій сфері, зокрема щодо питань проектування курортів, зон відпочинку, санаторних комплексів тощо поняття рекреаційних ландшафтів пов'язане з поняттям «землі рекреаційного призначення» та близьким до нього «землі оздоровчого призначення».

В найбільш загальному тлумаченні до *рекреаційних земель* відносяться території, що є місцями масового відпочинку (організованого чи стихійного), мають параметри ландшафтів цінні для відновлення здоров'я. Ці території розглядають як складні територіально-виробничі комплекси з характерною структурою угідь, в межах яких знаходяться або можуть бути розміщені об'єкти рекреаційної інфраструктури.

Законодавчо визначення земель рекреаційного та оздоровчого призначення закріплене в Земельному кодексі України.

Відповідно до Ст. 19 Земельного кодексу України, землі за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

- а) землі сільськогосподарського призначення;
- б) землі житлової та громадської забудови;
- в) землі природно-заповідного та ін. природоохоронного призначення;
- г) *землі оздоровчого призначення;*
- г') *землі рекреаційного призначення;*
- д) землі історико-культурного призначення;
- е) землі лісгосподарського призначення;
- є) землі водного фонду;
- ж) землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення.

До **земель рекреаційного призначення** належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів. А саме:

- земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас,
- земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів,
- а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації.

До **земель оздоровчого призначення** належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей (лікувально-оздоровчі місцевості і курорти).

Характеризуючи внутрішню структуру земель різних категорій або одночасно з поняттям «землі», використовують поняття «угіддя».

Угіддя — частина землі, що відрізняється від сусідніх способами господарювання. З точки зору права, угіддя попадають в категорію «обмеження», формуються землепорядною документацією і реєструються у Державному земельному кадастрі. Угіддя бувають сільськогосподарські, лісові, мисливські, водно-болотні та інші. Наприклад, землі сільськогосподарського призначення включають у себе сільськогосподарські угіддя: рілля, перелоги, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища.

Землі, які використовуються для відпочинку та оздоровлення розглядаються як окремий вид земельних угідь⁵. Група включає (крім спортивних споруд) землі під санаторно-курортними організаціями, кемпінгами, турбазами, пансіонатами, будинками відпочинку, таборами відпочинку тощо.

⁵ згідно з Класифікацією видів земельних угідь (КВЗУ). Додаток 4. до Постанови Кабінету Міністрів України Порядок ведення Державного земельного кадастру від 17.10.2012 № 1051

РЕКРЕАЦІЙНА ОЦІНКА ЛАНДШАФТІВ: МЕДИКО-БІОЛОГІЧНА, ПСИХОЛОГО- ЕСТЕТИЧНА, ТЕХНОЛОГІЧНА

Коли ми говоримо про оцінку сприятливості території для організації відпочинку, то, насамперед, згадуємо три головних типи оцінки рекреаційного потенціалу ландшафтів: медико-біологічна, психолого-естетична та технологічна оцінка.

Медико-біологічна (фізіологічна) оцінка показує вплив природних чинників на організм людини і характеризує ступінь комфортності довкілля. Провідну роль при цьому відіграє оцінка погодно-кліматичних умов.

В рамках рекреаційної географії, оцінці кліматичних умов територій для організації відпочинку завжди приділялась особлива увага. Так, ще 1969 року була запропонована методика бонітування територій (країни) для організації крупних районів (зон) тривалого відпочинку і туризму (Ю.А. Веденін, Н.Н. Мірошніченко та ін). Відповідно до неї, серед факторів для оцінки особливо виділяються тривалість сприятливих температурних умов, тривалість сонячного сяяння, відносна вологість повітря, а для зимових видів відпочинку – ще й вітровий режим та тривалість залягання снігового покриву.

Але найбільш детально методологія і методика оцінок клімату розроблялася в рамках курортології і кліматології. Вплив клімату на людину проявляється через конкретні погоди і особливу увагу слід приділити стану організму людини як реакції-відповіді на погодні умови. Крім того, курортологи при оцінці клімату велике значення приділяють не тільки фізичним проявам погоди, але й емоційному впливу, який вона справляє на людину. При визначенні рекреаційної цінності курортів, наприклад приморських, враховуються можливості реалізації окремих видів клімато-рекреаційної діяльності:

- аеротерапія - дихання морським повітрям, повітряні ванни;
- таласотерапія - морські купання;
- геліотерапія - сонячні ванни;
- кінезотерапія - прогулянки берегом моря, спортивні ігри на березі, плавання, гребля та інші види водного спорту.

Звичайними є сполучення цих видів рекреаційної діяльності. Так, при перебуванні на пляжі як правило сполучаються аеро-геліо-таласо-кінезодії, а прогулянки берегом – це аеро-кінезо або аеро-геліо-кінезотерапія.

Не дивлячись на різноманітність і комплексність рекреаційних занять, чітко виокремлюються дві основні їх групи, які по різному залежать від погодних умов: пасивні і активні. До пасивних рекреаційних занять відносяться сонячні і повітряні ванни в умовах спокою. Оскільки люди в цей час, як правило, оголені, то такий вид рекреації висуває надзвичайно жорсткі вимоги до погоди. Активна рекреація передбачає прогулянки, спортивні ігри тощо. Відмінність в тому, що фізична активність обумовлює підвищену теплопродукцію і, крім того, люди в цей час, як правило, одягнені. Це робить комфортними більш низькі температури повітря, чим для пасивної рекреації, а значить вимоги до погоди будуть менш жорсткі.

Значною мірою обмежують рекреацію опади, сильний вітер (які ускладнюють перебування на відкритому повітрі), а також вологість повітря і духота.

Визначаючи рекреаційну придатність території, особливу увагу варто звернути на ліси та інші масиви зелених насаджень. Основи рекреаційного природокористування, зокрема оцінки природних умов рекреаційних районів, закладені в період формування рекреаційної географії в 60-70-і р.р. ХХ ст. з часом дозволили виокремити рекреаційне використання лісів практично як окремий напрямок прикладних географічних досліджень. Найяскравішими представниками цього напрямку в Україні стали С.А. Генсірук (1979, 1987), М.С. Нижник (1989), В.І. Середін та В.І. Парпан (1988).

Про значення лісів та зелених насаджень для організації рекреаційних територій в своїх працях наголошували І.Д. Родічкін (1977) В.І. Тимчинський (1982), М.П. Крачило (1976). Особлива увага при цьому приділялася проблемі організації «зелених» рекреаційних утворень, як місць масового відпочинку в системах розселення, зокрема великих містах та приміських зонах. Значний внесок в питання внесли розробки науково-проектних установ, зокрема КиївНДПІмістобудівництва. Лісові ресурси (угіддя, землі)

розглядалися як невід'ємна складова ландшафтних ресурсів туризму, зокрема, в процесі розробки схем перспективного розвитку рекреації та туризму, плануванні курортних місцевостей тощо.

Рекреаційна оцінка лісових ресурсів може здійснюватися з різних позицій. Насамперед, слід звернути увагу, що найбільший інтерес викликають місцевості, де ліси є невід'ємним компонентом ландшафту. Наявність лісових масивів підвищує загальну пейзажно-естетичну оцінку (а саме, пейзажне різноманіття) територій, створюючи досить атрактивні контрастні пари природних комплексів. Найпривабливішими є рекреаційні ландшафти, де лісові ділянки чергуються з галявинами, водоймами і характеризуються різноманітним рельєфом.

Оцінюючи пейзажну різноманітність природних комплексів, на першому етапі, їх розділяють залежно від ступеня залісненості на відкриті простори (залісненість менше 20%), напіввідкриті (залісненість 20-60%) та закриті простори (залісненість більше 60%). Далі оцінюється контрастність природних комплексів і для виділених просторів визначають ступінь відповідності пологую рослинності рельєфу (посилює, повторює, нівелює), зімкнутість і ярусність деревостану. Відіграє роль і породний склад лісу, оскільки заліснені простори листяних лісів взимку переходять в категорію напіввідкритих природних комплексів.

За технологічного підходу лісові місцевості ми можемо оцінити як прогулянкові (естетичні, оздоровчі) або прогулянково-спортивні рекреаційні угіддя. Для характеристики ступеню прохідності території і для зимових, і для літніх рекреаційних занять необхідно враховувати густоту лісу за повнотою і наявністю підросту і підліску (y %). Ступінь залісненості схилів відіграє суттєву роль при оцінці природних комплексів для катання на лижах і санках (припустима до 10%).

Характеристики лісу є суттєвими при оцінці територій як прогулянково-промислових угідь (для збору грибів, ягід, мисливства), оскільки існує закономірна приуроченість, наприклад типів грибів до певного типу лісу (білі

– соснові, дубові ліси; підберезовики, підосиновики – березові, осинові; маслюки – галявини молодих борів тощо).

З точки зору медико-біологічного підходу необхідно враховувати, що ліси мають оздоровчо-гігієнічні властивості. Сприятливий вплив лісу пояснюється, насамперед, його мікрокліматичними особливостями, тобто специфічним температурним режимом, сонячною радіацією, а також фітонцидністю повітря, іонізацією тощо.

В затінку дерев температура повітря і інтенсивність сонячної радіації набагато нижче, чим на відкритих просторах. Кількість сонячної радіації, що потрапляє на поверхню крон дерев лісових масивів при надходженні до поверхні ґрунту скорочується у 8-20 раз. Від цього залежить освітлення, температура і вологість повітря. Чому ліси ялинові і ялицеві називають темними, а березові світлими? В яскраві дні освітлення в ялиновому лісі становить 3-5% від відкритого місця, в дубовому – 6-9%, а березовому – 11-14%.

У жаркі літні дні температура повітря в місті становить 30-35°C, а під кронами лісів вона на 8-12°C нижча. В приміських лісах Києва в окремих випадках різниця температури повітря відкритих і озелених ділянок складає 16°C. Охолоджуючий вплив лісу відчувається і на лісових галявинах, де температура підіймається лише на 1-3° порівняно з затінком. В холодну погоду температура повітря в лісі на 2-3° вища, ніж на відкритому просторі.

Завдяки своїм біологічним особливостям дерева і кущі регулюють вологість повітря. Влітку в денний час відносна вологість повітря в лісі на 10-20% вище, чим на відкритих територіях. Освіжаючий ефект одного дорослого дерева еквівалентний роботі кількох кімнатних кондиціонерів. Під впливом лісу на 8-10% збільшується відносна вологість повітря на узліссях і галявинах.

Ліс значно впливає на вміст кисню і вуглецю в повітрі. В середньому 1 га лісу поглинає за рік до 8 т вуглекислого газу і виділяє 6,1 т кисню. Лісові насадження Карпат щороку поглинають 12.8 млн.т вуглекислого газу і виділяють 9,8 млн.т кисню. Найбільшу кількість кисню виділяють

середньовікові насадження (від 30 до 70 років). Наприклад кращі насадження ялини в 50-річному віці виділяють 14,3 т/га кисню, буку – 12, 9т/га, 40-річного дубу червоного – 19,6 т/га, а дубу звичайного 12, 4 т/га. За 2 доби гектар дубово-букового лісу задовольняє річну потребу людини в кисні.

Ліс збільшує кількість іонізуючого кисню в повітрі, який активізує біологічну діяльність організму. Іонізоване повітря підвищує активність дихальних ферментів, знімає втому, поліпшує самопочуття, сприяє лікуванню бронхіальної астми, гіпертонічної хвороби, атеросклерозу, туберкульозу легенів. В лісовому повітрі іонізація кисню в 2-3 рази більша ніж в морському, в 8-10 разів більша, ніж в атмосфері промислових міст.

Найбільш сприятливою для здоров'я є підвищена іонізація лісового повітря - біля 2-3 тис легких іонів в 1 см³ повітря. Для порівняння: в повітрі міста 220-400, а в закритому приміщенні 25-100 легких іонів в 1 см³ повітря.

Ступінь іонізації визначається дендрологічним складом насаджень, їх віком, продуктивністю й ін. Оптимальна іонізація повітря характерна для мішаних лісів і чистих соснових. Порівняльна характеристика окремих порід дерев показує, що значно збільшує кількість легких іонів ялиця, модрина сибірська, сосна звичайна, ялина звичайна, береза бородавчаста, дуб черешчатий, дуб червоний, горобина звичайна, липа дрібнолиста. В соснових лісах іонізація повітря у 2 рази більша, ніж в листяних.

Рекреаційні функції лісу визначаються також фітонцидними властивостями зелених насаджень (від яких значною мірою залежить санітарно-гігієнічна обстановка території). Деревя виділяють фітонциди (летючі фітоорганічні речовини – альдегіди, кетони, складні ефіри тощо) з різними властивостями, що здатні пригнічувати розвиток хвороботворних бактерій, мікроскопічних грибів тощо і вбивати їх. Влітку 1 га листяного лісу виділяє в середньому на добу 2 кг фітонцидів, хвойного – до 5. Такої кількості достатньо для обеззараження повітря середнього міста. В 1 м³ лісового повітря налічується до 500 патогенних мікробів, а в повітрі міста – понад 36 тис.

Фітонциди дуба звичайного вбивають збудників паратифу і дизентерії, ялиці білої – збудника дифтерії і туберкульозу. Високу фітонцидну дію до туберкульозу мають також практично усі види сосни, а також модрина, дуб червоний, бузина чорна, крушина ламка. А фітонциди черемхи, ялиці і горобини ще й згубно впливають на комах.

Отже, при створенні рекреаційних територій доцільно враховувати фітонцидність дерев і чагарників, які за ступенем фітонцидності поділяються на 5 груп:

- найбільш фітонцидні: дуб черешчатий, клен гостролистий;
- сильно фітонцидні: береза бородавчаста і пухнаста, сосна звичайна, осика, ліщина, черемшина, ялівець звичайний, чорниця, малина;
- середньо фітонцидні: модрина сибірська, ясен звичайний, липа дрібно листяна, вільха чорна і сіра, рябина, акація, бузок, жимолость татарська;
- слабо фітонцидні: в'яз, бересклет бородавчастий;
- найменш фітонцидні: бузина червона, крушина.

При організації рекреаційних і курортних лісів найбільше значення має породний склад насаджень. Як показують дослідження біля 75% рекреантів надають перевагу мішаним лісам, лише 15% - листяним і 10% - хвойним. Далі придатність лісових територій для рекреації визначається розмірами і декоративними якостями лісів, їх господарською цінністю, характером рельєфу, віддаленістю від водойм, транспортною доступністю, кліматом та іншими умовами місцевості.

З врахуванням цих факторів ліси за ступенем придатності до рекреації можна розділити на:

- 1 – найбільш сприятливі для відпочинку – сосново-дубові, дубові, липові, березові і кленові на відносно сухих, свіжих і вологих ґрунтах, поблизу крупних і середніх річок, озер, водосховищ з гарними кліматичними умовами і транспортною доступністю;

2 – сприятливі - соснові, березові, дубові на добре і середньо дренованих ґрунтах, на берегах малих водойм і водотоків при задовільних інших умовах;

3 – обмежено придатні – прирічкові і приозерні лісові території з вологими і мокрими умовами, а також ліси в рівнинних місцевостях, віддалені від водойм;

4 – ліси рекомендовані для спеціального відпочинку (мисливства, рибальства тощо).

Психолого-естетична оцінка передбачає визначення емоційної реакції людини на той чи інший природний комплекс. Естетична складова в процесі реалізації рекреаційних потреб людини дуже важлива. Не випадково території, що вирізняються високим рівнем атрактивності, за інших рівних умов, користуються підвищеним попитом у туристів, на довгі роки стаючи об'єктом стабільного туристського тяжіння.

Психологи, соціологи та географи пропонують ряд показників для оцінки естетичних властивостей (атрактивності) ландшафтів. Як було зауважено, при психологічному оцінюванні природних комплексів враховується той емоційний вплив на відпочиваючих, який може підвищити або зменшити ефективність рекреаційного процесу. Отже, роль відіграють такі властивості природи як унікальність, екзотичність, контрастність, кольоровість та інші. Через певну суб'єктивність цих показників психолого-естетична оцінка базується на методі бальної оцінки.

Дослідження, зокрема, показують, що найбільш привабливими є крайові зони (особливо для рівнинних територій) та фокусні пункти. Під крайовими зонами розуміють контактні смуги між двома різнорідними природними комплексами. Наприклад, контакт вода-суша має сильний ефект, ліс-галявина середній ефект, а пагорб-рівнина - слабкий ефект. Як правило, негативне або нейтральне враження мають однорідні деревостани, перезволожені території, ділянки зруйнованого ландшафту.

Оцінка естетичних властивостей території є визначальною для характеристики місць, звідки відкриваються зовнішні пейзажі - оглядові

точки в межах туристичних маршрутів, і специфіка розташування суб'єкту огляду визначає необхідність включення додаткових показників до процесу оцінювання (табл. 3)

Таблиця 3. Пейзажна характеристика території з оглядових точок⁶

Кут огляду місцевості	Бал	Дальність видимості, км	Бал	Насиченість простору пейзажними видами	Бал
Менше 30°	0	Менше 1	0	Немає видимості	0
30°-90 °	1	1-4	1	Ближній план (урочища)	1
90 ° -270 °	2	5-10	2	Дальня панорама (однопланова)	2
Більше 270 °	3	Більше 10	3	Дальня панорама (багатопланова)	3

Більш детально роль пейзажного/ландшафтного різноманіття в оцінці рекреаційного потенціалу територій буде розглянуто далі.

Крім вище згаданих показників, психолого-естетична оцінка може базуватися на характеристиках ступеню екзотичності та унікальності ландшафтів. Екзотичність, при цьому, визначається як ступінь контрастності місця відпочинку відносно місця постійного проживання, а унікальність – як ступінь неповторності об'єктів і явищ або те, наскільки часто зустрічаються подібні об'єкти і явища.

Технологічна оцінка ландшафтних комплексів передбачає їх оцінку як рекреаційних угідь - територій, в межах яких можлива реалізація комплексу рекреаційних занять тих чи інших видів туристсько-рекреаційної діяльності. Тобто ми оцінюємо ландшафти з точки зору відповідності специфічним «технологічним» вимогам рекреаційної діяльності. Таким чином, виділяють наступні типи рекреаційних угідь: прогулянкові/прогулянково-естетичні; прогулянково-гігієнічні та прогулянково-спортивні (для дозованої ходьби, для спортивних ігор, катання на лижах і санках, для аеро- чи геліо-терапії/пляжі, купання, греблі чи

⁶ Багрова, Подгородецкий, 1982

парусного спорту тощо); прогулянково-промислові (ягідні, грибні, мисливські, рибальські); селітебні (системи споруд різного масштабу, наметові стоянки, рекреаційні ділянки для пікніків).

ДО ПИТАННЯ ПРО ОЦІНКУ ЛАНДШАФТНИХ КОМПЛЕКСІВ ЯК РЕКРЕАЦІЙНИХ УГІДЬ

Очевидно, що різні види рекреаційних занять висувають різні вимоги до якості природних комплексів/ландшафтів. Кожний вид рекреаційних занять так, як і будь-який вид діяльності пов'язаної з використанням географічного середовища висуває свої вимоги по відношенню до властивостей довкілля. Саме тому рекреаційну оцінку природних комплексів/ландшафтів варто здійснювати за окремими типами рекреаційних угідь.

Рекреаційне угіддя – це природний територіальний чи аквальний комплекс, придатний для здійснення якогось виду чи комплексу рекреаційних занять, пов'язаних з використанням географічного середовища.

Типи (види) рекреаційних угідь:

- прогулянкові/прогулянково-естетичні;
- прогулянково-гігієнічні та прогулянково-спортивні (для дозованої ходьби, для спортивних ігор, для катання на лижах і санках, для аеро- чи геліо-терапії/пляжі, для купання, для греблі чи парусного спорту тощо);
- прогулянково-промислові (ягідні, грибні, мисливські, рибальські);
- селітебні (для систем споруд різного масштабу, для наметових стоянок, рекреаційні ділянки для пікніків).

Один і той же природний комплекс може бути використаний для різних рекреаційних занять, отже може бути одночасно угіддям різного типу. Так, лісові ландшафти можуть бути одночасно угіддями прогулянково-естетичними, прогулянково-спортивними і прогулянково-промисловими.

Рекреаційна оцінка здійснюється на основі польових досліджень територій, які розглядаються як потенційні рекреаційні угіддя. І в подальшому, за її результатами та на основі складених за результатами польової зйомки, ландшафтних карт масштабу 1:25000-1:50000 (рівень урочищ і місцевостей), здійснюється детальне опрацювання проектно-планувальних рішень щодо території. Зокрема, розробляється функціональне/рекреаційне зонування території, уточнюються межі і визначається ємкість рекреаційного району, перспективи оптимізації рекреаційного природокористування, визначаються функціональні, планувальні та інженерно-будівельні обмеження.

При організації поліфункціональних чи спеціалізованих рекреаційних комплексів (центрів, районів) особлива увага приділяється визначенню властивостей довкілля, що сприяють регулярним рекреаційним заняттям та організації закладів відпочинку, та тим, що обмежують як рекреаційну діяльність, так і організацію закладів відпочинку.

Найбільш важливими факторами, які варто враховувати при характеристиці та оцінці ландшафтних урочищ є:

- рельєф, що впливає на прохідність, акліматизацію, атрактивність та інженерно-будівельні властивості території;
- води, як фактор, що впливає на умови прохідності та подолання перешкод, атрактивність, вибір засобів пересування та зручності підходів до стоянок, фактор, що визначає умови купання, бальнеологічного лікування та водопостачання;
- клімат, як фактор впливу на фізіологічну реакцію організму людини, на інженерні споруди та транспортні можливості;
- рослинність, як фактор екзотичного сприйняття території, фактор впливу на умови прохідності та подолання перешкод; на якість повітря;
- характер геологічних відкладів, як фактор, що впливає на інженерно-будівельні властивості місцевості;
- ґрунти, як фактор можливої організації сільсько-господарського виробництва та санітарно-гігієнічні властивості місцевості.

Для виділення рекреаційних територій в окрему категорію земель *рекреаційного призначення* необхідне здійснення кількох пунктів:

1. Здійснення якісної покомпонентної оцінки параметрів природно-територіальних комплексів з врахуванням ландшафтних особливостей території в межах фізико-географічних районів;
2. Зважена оцінка рекреаційних ландшафтів (співвідношення площ рекреаційних угідь відносно площі фізико-географічного району чи області).

Для цього необхідне здійснення еколого-географічної експертизи ландшафтів, наприклад, шляхом розрахунку рекреаційного еколого-господарського балансу (ЕГБ). Це інтегрований показник, на основі якого можливо оцінити ступінь протирічь природокористування в межах рекреаційних ландшафтів, оптимізація структури природокористування, створення нових структур рекреаційного природокористування на основі структурних елементів ландшафту, розширення рекреаційних функцій тощо.

ЕГБ розраховується як співвідношення площі з найнижчим показником рекреаційної комфортності території ($\kappa=5$) до площі з найвищим показником рекреаційної комфортності території ($\kappa=1$). Відповідно показник $\text{ЕГБ}=1$ і менше свідчить про високий рекреаційний потенціал фізико-географічного району і перспективності рекреаційного природокористування.

Рекреаційна комфортність визначається як інтегральний показник стану ландшафтів, який виражається взаємообумовленим сполученням елементів природно-техногенних рекреаційних комплексів, при яких формується позитивний фізіологічний та психологічний стан рекреантів та якість рекреаційних послуг. Для визначення величини рекреаційної комфортності застосовується бальна система оцінки.

Можна виділити дві базові категорії рекреаційної комфортності: екологічна та соціально-економічна. Екологічна рекреаційна комфортність визначається характеристиками клімату, геоморфології, гідрографії, рослинного покриву, атрактивністю території. Соціально-економічна визначається станом транспортної інфраструктури, інженерної і рекреаційної інфраструктури.

Наступним етапом є зважена оцінка рекреаційних ландшафтів за рівнянням ЕГБ. Виділяються землі категорії рекреаційного призначення і визначається їх питома вага в загальній структурі природокористування.

Все це разом узятє дозволяє здійснити економічну оцінку кадастрової вартості земель рекреаційного призначення.

ЛАНДШАФТНЕ РІЗНОМАНІТТЯ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС

Цінність території для задоволення рекреаційних потреб традиційно визначається багатством та різноманіттям природного середовища, культурно-історичною спадщиною. Поступове розширення спектру мотивацій подорожування, поява нових видів туризму (сільський, екологічний, подієвий, індустріальний, гастрономічний та ін.) і, відповідно, нових об'єктів туристського тяжіння, дозволяє стверджувати, що цілісним туристським ресурсом стає сама територія, як результат взаємодії природної та соціо-культурної складової.

Як природна передумова рекреації розглядаються, насамперед, природно-територіальні та аквальні комплекси різних рангів, їх компоненти та окремі властивості: атрактивність, контрастність, ритм ландшафтів, екзотичність, унікальність, типовість, розміри та форми природних об'єктів, їх візуально-географічне положення. Все, що об'єднане поняттям ландшафтне різноманіття території. Разом із соціо-культурними компонентами території ландшафтне різноманіття є складовою більш широкого поняття георозмаїття, яке в його конкретно територіальному наповненні може розглядатися як «родове» щодо туристичних ресурсів (Любіцева, 2007; с. 35).

Георозмаїття є об'єктивним фактом сполученості природничої і соціальної історії території, наслідком адаптації певного етносу до природного середовища, візуально зафіксованим пейзажними властивостями культурного ландшафту. Звичайно, культурні ландшафти змінюються в процесі культурогенезу, але в цілому зберігають характерні риси, які склалися в процесі традиційного природокористування з притаманними

тільки йому елементами матеріальної та, певною мірою, духовної культури, що склалися на даній території. Георозмаїття, зафіксоване в формах і типах геопросторової організації, варто розглядати як ознаку туристичної привабливості певної території. Саме георозмаїття, з його ознаками - мотиваційно привабливими для здійснення подорожі і особистого ознайомлення з ними (туристичного споживання) - і є головним туристичним ресурсом території (країни, регіону тощо).

Георозмаїття фіксується ландшафтними відмінами, які є зовнішньою ознакою (ландшафтне різноманіття), та культурними відмінами, які становлять функціональне наповнення виділеної за зовнішніми ознаками етно-ландшафтної геокультурної системи (артефакти матеріальної, духовної та екологічної етнічної традиційної та сучасної культури, події соціокультурні факти сучасного життя тощо).

Ландшафт є закономірним сполученням природних компонентів, що має чіткі просторові обриси. Ці обриси сприймаються як цілісна, закономірна, гармонійна картина з характерними тільки для даної місцевості рисами - пейзажними (зовнішніми) ознаками.

На врахуванні емоційного впливу, що здійснюють на людину особливості природного ландшафту, базується одна зі складових рекреаційної оцінки території - психолого-естетична або пейзажно-естетична оцінка.

Ландшафтне різноманіття візуально фіксується пейзажними властивостями ландшафту і формує один з основних факторів рекреаційної придатності території - естетичну привабливість або атрактивність. Потреба в красі - один з найсильніших проявів духовного світу людини. Отже, території, що мають високі естетичні якості, за усіх інших рівних умов користуються більшим попитом у туристів.

Уявлення про естетичну цінність природних комплексів, які починали формуватися в сфері ландшафтної архітектури, з часом отримали розвиток в роботах психологів, соціологів та географів. Дослідження за поведінкою туристів дозволили встановити певні закономірності: найбільш привабливими виявилися крайові зони - смуги між різноманітними природними комплексами (вода-суходіл, ліс-

поле, пагорб-рівнина тощо). В той же час однорідні деревостани, заболочені чи перезволожені території, ділянки із спотвореним ландшафтом мають відштовхуючий ефект і не викликають позитивних вражень. Суттєвий вплив на сприйняття території має також насиченість території фокусними пунктами, що визначаються за середньою величиною максимальних відносних висот на одиницю території.

Отже, можна стверджувати, що естетична цінність того чи іншого ландшафту залежить від його морфологічної структури, різноманіття елементів пейзажу тощо. З часом в рекреаційній географії було введено поняття «пейзажне різноманіття» - внутрішнє та зовнішнє.

Внутрішнє пейзажне різноманіття визначається структурою самого природного комплексу: характер рельєфу, рослинності, взаємозв'язки між компонентами тощо. Серед показників внутрішнього різноманіття найбільш поширеними є: ступінь мозаїчності та різноманітності ландшафту, частота фонових домінант за маршрутом слідування, кількість контурів урочищ на одиницю протяжності туристського маршруту, ступінь заліснення, повнота деревостану, ярусність лісів, повнота підросту, підліску та ін. Крім того, на естетичність ландшафту впливає сполучення типу рослинності та рельєфу. Так, лісові масиви, зосереджені на підвищених ділянках хвилястого рельєфу, створюють ефект більшої розчленованості рельєфу і, відповідно, естетична оцінка ландшафту буде вищою.

Зовнішнє пейзажне різноманіття визначається зв'язками природного комплексу з іншими ландшафтами. Його показниками є: кількість сусідніх природних комплексів, які можна побачити одночасно, величина горизонтального і вертикального кутів сприйняття зовнішніх пейзажів, глибина перспективи, неперервність чи пересіченість лінії обрію, насиченість «оглядовими точками» - місцями, звідки відкриваються зовнішні пейзажі.

І якщо більшість показників зовнішнього пейзажного різноманіття може бути встановлена лише при натурних обстеженнях на стадії проектування туристсько-екскурсійних маршрутів, то оцінка внутрішнього пейзажного різноманіття цілком відповідає характеристикам ландшафтного різноманіття території і може бути здійснена на основі (навіть вимагає) аналізу ландшафтної карти.

Характеризуючи естетичну привабливість ландшафтів, крім аналізу ландшафтної карти території доцільно спиратися на результати польових геоботанічних досліджень (аналіз ландшафтної карти варто доповнити результатами польових геоботанічних досліджень). Опис найважливіших

ознак рослинних асоціацій, зокрема зміни фізіономічності дозволяє фіксувати зміну пейзажних характеристик окремих ландшафтів за порами року, і в перспективі говорити про рекреаційну цінність території в цілому.

Так, аспектність (фізіономічність) – це зовнішній вигляд (зabarвлення) травостану або деревостану на даний період розвитку, який створюється усіма надземними органами рослин. Він змінюється декілька разів протягом вегетаційного періоду. Описуючи аспект, окрім характеристик його барвистості (одноманітний, плямистий, барвистий тощо), зазначаються види, які своїм зовнішнім виглядом власне і створюють даний аспект.

Розглянемо зміну фізіономічності ландшафтів на прикладі *Канівського природного заповідника*. Особливо багатоаспектними протягом вегетаційного періоду є луки та степові ділянки, оскільки через значне видове різноманіття у їх складі одночасно присутні рослини, що знаходяться у різних фенофазах. Місцеві степові формації Канівського заповідника характеризуються різко вираженою особливістю фенологічних змін аспектів рослинного покриву в зв'язку із послідовним цвітінням цибулинних, злаків та різнотрав'я, а також своєрідними життєвими формами (перекотиполе, розеточні види, сіроопушені рослини, рослини із редукованим листям, ефіроолійні), що збільшує кількість цікавих об'єктів показу під час екологічних екскурсій. Навіть ті екскурсанти, що відвідують лучно-степову частину Мар'їної гори кожного року мають змогу побачити щось нове, оскільки через відмінності погодно-кліматичних умов видовий склад рослинних асоціацій рік від року може варіювати, а значить відмінною буде і аспектність пейзажу. Своєрідними акцентами, що урізноманітнюють пейзаж є чагарники, представлені степовою вишнею, тереном, шипшиною, глодом.

Різні типи листопадних лісів теж змінюють свій зовнішній вигляд протягом вегетаційного періоду: взимку, навесні, влітку вони виглядають по-різному. І хоча вважається, що характерною ознакою широколистяних деревних ценозів є відсутність фізіономічної зміни аспекту протягом періоду вегетації, відсутність яскравих кольорів, але кожної пори року можна знайти види, що підвищують пейзажну привабливість тієї чи іншої ділянки і роблять

екскурсії лісом надзвичайно привабливими в усі пори року. Навесні фізіономічність грабових лісів Канівського заповідника визначається, насамперед, цвітінням ефемерів та ефемероїдів: проліска дволиста, підсніжник звичайний, анемона дібровна, ряст Маршалла. Так, квіти ряста мають яскравий колір – білий, жовтуватий, різні відтінки бузкового та блакитного. Коли таких рослин багато і усі вони квітнуть, трав'яний ярус виглядає як строкатий килим. На узліссі можна зустріти розлогі кущі квітнучого терену, поодинокі дикі яблуні чи груші, що створюють надзвичайної привабливості пейзажні акценти. Недооціненим є вплив на весняну фізіономічність лісів та їх естетичну привабливість деревних видів. Зокрема, дуб, що навесні розпускається пізно, одним з останніх, квітне коли у нього ще зовсім маленьке листя і дерева наче одягнені в тонке зеленувате мереживо. Сприяє урізноманітненню естетичних вражень і липа серцелиста, що подекуди зустрічається у другому (третьому) ярусі грабняків та повсюдно на садибі заповідника. Липа квітне значно пізніше решти дерев, на початку літа насичуючи повітря незабутнім ароматом.

Але особливо багато різноманітних варіантів ліси утворюють восени, перед початком листопаду. Зміна характеристик аспекту від одноманітного зеленого до барвистого жовтого завжди виглядає надзвичайно естетично привабливою. Особливу роль у цих змінах відіграє клен гостролистий, дуже поширений у другому ярусі, листя якого восени зафарбовується від лимонно-жовтого до помаранчево-червоного. Навіть в період масового опадання листя чи після перших легких снігопадів одноманітність пейзажу пожвавлюють угруповання копитняка європейського чи осоки волосистої, листя яких залишається зеленим і в зимовий час. Зміну фізіономічних характеристик можна прослідкувати і у хвойних лісах, які зустрічають зиму темно-зеленим забарвленням, а навесні виглядають дещо м'якіше, набуваючи більш яскравого світло-зеленого забарвлення.

ПОНЯТТЯ КУОРТУ ТА ПРИРОДНИХ ЛІКУВАЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Передумовою формування курортів, як основної форми територіальної організації лікувально-оздоровчої рекреації, є природні лікувальні ресурси. Відповідно Закону України «Про курорти» до *природних лікувальних ресурсів* належать мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Веденням Державного кадастру природних лікувальних ресурсів та дослідженням природних лікувальних ресурсів займається Державне некомерційне товариство «Український науково-дослідний інститут реабілітації та курортології Міністерства охорони здоров'я України» (Додаток В).

Природні території, що мають значне зосередження тих чи інших лікувальних ресурсів та потенційно придатні для освоєння з метою організації лікування, медичної реабілітації тощо, називають *«лікувально-оздоровча місцевість»*.

Визначення курорту, не зважаючи на значне поширення цього поняття в наукових публікаціях, популярних виданнях, у сфері права та й на широкий загаль – не є однозначним.

Відповідно Закону України «Про курорти», **курорт** - освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення⁷, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні.

Все, що стосується лікувальних властивостей компонентів довкілля є сферою дослідження особливого розділу медицини - *курортології*. Окрім

⁷ Відповідно Земельного кадастру України, до земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей (лікувально-оздоровчі місцевості і курорти).

вивчення лікувальних властивостей природних факторів, курортологія досліджує механізми і шляхи їх впливу на організм людини, з метою відновлення її здоров'я. Курортологія включає в себе бальнеологію, бальнеотерапію і бальнеотехніку, вчення про лікувальні грязі (грязетерапія); курортну кліматологію, медичну кліматологію (біокліматологія людини) і кліматотерапію (аеро-геліо-таласотерапію); питання організації, планування і будівництва курортів.

Щодо **типології курортів**, то найбільш поширеним є поділ їх кліматичні, бальнеологічні та грязелікувальні, хоча у більшості випадків вони є змішаними — наприклад, бальнеокліматичними.

В поділі кліматичних курортів визначальною є специфіка кліматичних умов. Відповідно розрізняють курорти приморські, гірські та рівнинні (розташовані у лісовій місцевості, степовій).

Залежно від географії кліматичних курортів варіює застосування тих чи інших лікувальних засобів. Це можуть бути: аеротерапія, геліотерапія, таласотерапія (морські купання), купання в озерах та ріках, лікування виноградом та ін.

В цілому можна сказати, що кожний курорт розташований на узбережжі чи в гірській місцевості є кліматичним. На окрему увагу заслуговують курорти, розташовані в лісових місцевостях, де значний оздоровчий ефект має специфічний мікроклімат лісу і повітря, збагачене фітонцидами.

Основним лікувальним фактором бальнеологічних курортів є мінеральні води. Залежно від їх використання курорти поділяються на бальнеологічні (вода застосовується лише для водних процедур) та бальнео-питні, де мінеральна вода використовується не лише для ванн, але й для пиття.

Що ж до грязелікувальних курортів то тут, як слідує з назви, основним лікувальним фактором є грязі (пелоїди). Крім того, є курорти (бальнеологічні чи кліматичні), де грязі використовують як допоміжний лікувальний фактор.

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ КУРОРТІВ: ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ

Аналіз досвіду функціонування зарубіжних курортів показує, що найбільш авторитетною вважається німецька курортологічна школа, якої дотримуються на курортах практично усіх країн Європи та США. Німеччина і зараз є світовим лідером за рівнем курортного лікування. Тут зараз функціонує більш ніж 2,2 тис. стаціонарних закладів, більш ніж 350 курортів, зокрема кліматичних, біля 60 на морському узбережжі, понад 150 з мінеральними водами і лікувальними грязями.

У 1992 році в Німеччині за ініціативи Німецької туристичної асоціації (Deutscher Tourismusverband - DTV) було запроваджено Стандарт туристичної інформації - Touristischen Informationsnorm (TIN). Він визначає та класифікує обов'язкових постачальників туристичних послуг та їхні пропозиції. Це стосується стандартизації термінів та критеріїв якості туристичних послуг, зокрема щодо засобів розміщення, щоб зробити їх порівнянними: готелі, сільські будинки для відпочинку, апартаменти та ін., а також типи курортів, які визначаються в системах резервування місць, проспектах та брошурах. Серед критеріїв, за якими характеризуються об'єкти в TIN: транспортне сполучення, висота над рівнем моря, характеристики ландшафту, варіанти розміщення, розваги / дозвілля / спорт, заходи, спа/оздоровлення, пакетні пропозиції тощо.

В системі Touristischen Informationsnorm (TIN) виділяють 9 категорій курортів. Деякі з наведених категорій не мають аналогів в українській номенклатурі, тому буде збережено німецькі назви.

Erholungsort⁸ – місце відпочинку, що має сприятливі природно-кліматичні умови. Місцевість вирізняється сприятливими особливостями ландшафту, благодатним кліматом, та відмінною якістю повітря.

Kurort⁹ – територія, для якої притаманні особливі характеристики клімату, довкілля, ґрунтів або води, і де позитивний профілактичний чи

⁸ Від нім. Erholung - відпочинок та Ort - місце

⁹ Від нім. Kur – лікування. Kurort – лікувальне місце

терапевтичний вплив природно-кліматичних умов на організм людини науково доведений. Курорт повинен мати розвинену інфраструктуру для прийому гостей і проведення процедур.

Heilbäder¹⁰ – «цілющий» курорт з мінеральними джерелами і санаторно-лікувальною інфраструктурою, де пропонуються різноманітні терапевтичні процедури під контролем медичного персоналу, а лікувальні води мають науково-підтверджений терапевтичний ефект. Невід'ємною складовою такого курорту є парки для прогулянок, спортивні споруди, спеціально обладнані місця для денного відпочинку з кріслами, шезлонгами та ін. Найближчий аналог у вітчизняній класифікації – бальнеологічний курорт.

Heilklimatischer Kurort – кліматичний курорт з інфраструктурою, що відповідає типу терапевтичних процедур, і де позитивний вплив клімату на здоров'я науково доведений. Тут діють особливо строгі вимоги щодо контролю за станом довкілля і, особливо, повітря. І моніторинг стану здійснюється регулярно. В описі курорту повинні міститися вказівки на те, при яких саме захворюваннях відпочинок на цьому курорті рекомендований, а також перелік протипоказань.

Kneippkurort – курорт, де пропонується курс лікування за методом Кнейпа (водні процедури різної температури в сполученні з дієтою і фізіотерапією). Після десяти років успішної терапевтичної діяльності даному курорту надається категорія Kneippheilbad. Тобто звичайний "Kneippkurort" є наче кандидат на більш високе звання «цілющого» курорту.

Kneippheilbad – цілющий курорт, де пропонується курс водолікування за методом Кнейпа і який має понад десять років успішної терапевтичної діяльності за цією методикою. Щодо решти умов, то це підвищені вимоги до клімату та довкілля.

Luftkurort – «повітряний» курорт, якість повітря якого відповідає певним критеріям. Ця категорія присвоюється після ретельної перевірки клімату і повітря, регулярний контроль за якими веде спеціальна комісія.

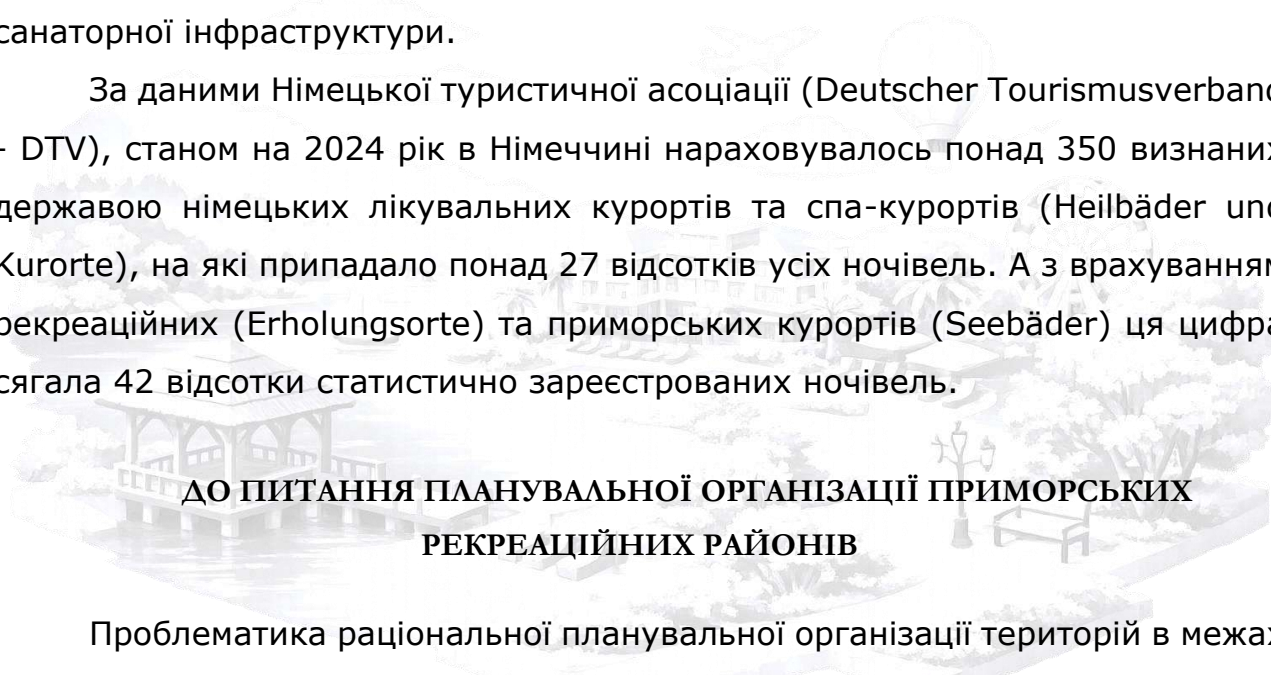
¹⁰ Від нім. Bad – 1) ванна, 2) курорт та Heil – благо, як приставка – цілющий. Наприклад, Heilbader – цілющі води

Також оцінюється інфраструктура для відпочинку і туристична привабливість населеного пункту в цілому.

Seebäder – морський курорт. Відстань від центру населеного пункту або курортного комплексу до узбережжя – не більше ніж два кілометри. При перевірці оцінюються кліматичні умови, інфраструктура і курортний характер регіону.

Seeheilbäder – цілющий морський курорт. Аналог seebäder, але окрім стандартних вимог, для курорту цієї категорії необхідним є науково доведений позитивний профілактичний та терапевтичний вплив навколишнього середовища на організм людини та наявність розвинутої санаторної інфраструктури.

За даними Німецької туристичної асоціації (Deutscher Tourismusverband - DTV), станом на 2024 рік в Німеччині нараховувалось понад 350 визнаних державою німецьких лікувальних курортів та спа-курортів (Heilbäder und Kurorte), на які припадало понад 27 відсотків усіх ночівель. А з врахуванням рекреаційних (Erholungsorte) та приморських курортів (Seebäder) ця цифра сягала 42 відсотки статистично зареєстрованих ночівель.

ДО ПИТАННЯ ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИМОРСЬКИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РАЙОНІВ

Проблематика раціональної планувальної організації територій в межах приморських рекреаційних районів завжди залишається актуальною. Висока популярність морського узбережжя для відпочинку призводить до збільшення рекреаційного навантаження на приморські рекреаційні райони і, як наслідок, існує загроза зменшення цінності рекреаційних ландшафтів. Не одне десятиліття в приморських регіонах спостерігаються активні урбанізаційні процеси, зокрема неконтрольована забудова значних ділянок морського узбережжя, що не тільки обмежує доступ рекреантів до пляжів, але й в цілому викликає посилення антропогенних навантажень на природні системи, порушення екологічної рівноваги в межах прибережної зони.

Це обумовлює необхідність визначення чіткої планувальної стратегії розвитку приморських рекреаційних територій з врахуванням специфіки курортно-рекреаційного будівництва та загальних принципів планування приморських курортних міст. Розвиток інфраструктури приморських курортів вимагає значного перетворення природного ландшафту, проте не виключає необхідності охорони найбільш цінних ділянок узбережжя від рекреаційної забудови.

Особливості планувальної організації приморських територій добре висвітлені як в роботах, що узагальнюють містобудівельний досвід формування і розвитку великих курортно-рекреаційних районів, зокрема В. Стаускаса (1977), В.Городського, Т.Панченко, А.Мазуркевич та ін. (Науково-дослідний і проєктний інститут «НДПІмістобудування», 1990), так і роботах з рекреаційної географії – зокрема, Л. Донченко (1999) та ін. щодо функціонального зонування приморських поселень. Зокрема, визначаючи основні параметри містобудівного та функціонального планування прибережних територій, рекомендується залучати до них прилеглі території, зокрема озерно-лісові та горбисті ландшафти, водно-болотні угіддя, річкові долини тощо. Як головний засіб узгодження рекреаційної та інших функцій приморських поселень розглядається функціональне зонування.

Структура рекреаційних територій залежить від величини потоку відпочивальників та його складу (за видами закладів і формами організації відпочинку), від наявності та якісних особливостей ландшафтів рекреаційного значення (доступності відповідно до умов рельєфу, допустимих навантажень, якості ландшафтів та ін.). Організація рекреаційних ландшафтів (з врахуванням контингенту відпочивальників) в багатьох районах лімітується їх обмеженістю. Одним з можливих напрямків компенсації такого дефіциту є формування штучних рекреаційних ландшафтів для забезпечення інтенсивного використання територій – парків, лісо-, гідропарків, пляжів тощо.

В той же час, природні умови приморських територій досить часто обмежують можливості проєктування і розвитку рекреаційних ландшафтів.

Так, природна безлісість і посушливий клімат Причорномор'я виключає орієнтацію на лісопарки та рекреаційні парки, а характер планувальної організації рекреаційних територій Південного берегу Криму, Лігурійської Рів'єри чи Адріатичного узбережжя Хорватії, значною мірою, визначається складними умови рельєфу.

Вибір планувальної структури рекреаційних територій покликаний вирішити три головні завдання:

- задовольнити соціальну потребу у великій кількості рекреаційних закладів та відповідній матеріально-технічній базі;
- врахувати динаміку розвитку рекреаційних утворень;
- узгодити програму та динаміку розвитку рекреаційного району з потребами охорони природи та можливостями збагачення природних рекреаційних ресурсів.

Перше завдання визначає принципи вибору місцевостей для нових комплексів рекреаційних установ та закладів, як на узбережжі, так і в континентальній частині, розміщення об'єктів рекреаційної забудови. Для створення нових рекреаційних комплексів установ нерідко вибирають найкращі місцевості. Проте не власне поселення, а саме оточуюча його місцевість є головним центром тяжіння відпочиваючих. Поселення лише умова для досягнення цієї мети. До того ж рекреаційні поселення не бажано розміщувати в найбільш привабливих та сприятливих для організації відпочинку місцях узбережжя. Заклади відпочинку найкраще розміщувати лише поряд з ними, в межах пішохідної доступності. Оптимальні відстані між рекреаційними закладами вздовж узбережжя повинні бути 2-2,5 км на нижній лінії, 5-6 км - верхній. На узбережжях з природними перешкодами відстані будуть обумовлені переважно природною структурою узбережжя.

Другим завданням є управління динамікою територіального розвитку приморської рекреаційної забудови. Територіальний розвиток зони забудови доцільно заохочувати за напрямком, близьким до перпендикулярної лінії узбережжя. Забудову краще розпочинати за 200-300 м від узбережжя, поступово розвиваючи її вглиб континенту. Проте бажано, щоб в центрі

відпочинку всі пункти тяжіння – море, лісопарки та парки, заклади культурного та побутового призначення – знаходились в межах пішохідної доступності.

Реалізації цього завдання сприяє і розвиток транспортної мережі, яка завжди була важливим фактором освоєння території, формування та розвитку загальної планувальної структури рекреаційного району. «Малюнок» транспортної мережі доцільно створювати таким чином, щоб від головного транзитного шосе були прокладені місцеві дороги, окремі для кожного курортного поселення і орієнтовані приблизно перпендикулярно узбережжю моря. При такій системі основні потоки пішоходів та місцевого транспорту будуть паралельними головній місцевій автодорозі, що виключить необхідність частого перетину її пішоходами. При цьому рух транспорту в поселенні завжди буде мінімальним, оскільки в нього буде в'їжджати лише транспорт, що направляється саме в це поселення.

Важливим завданням є раціональне використання приморських та прилеглих територій. Найбільш оптимальним буде таке функціональне зонування, коли найближчі до моря ділянки визначають як виключно рекреаційні зони. Так, розміщення житлової забудови та закладів комунального господарства на кожному курорті не обов'язкове: при створенні рекреаційної агломерації їх можна розміщувати лише в межах центрального курорту. Але, навіть в такому випадку, в районах інтенсивного освоєння житло для персоналу та комунальні підприємства повинні бути розташовані на відстані не ближче ніж 1,5-2 км від моря. В ідеальному випадку вся прибережна смуга шириною 2-3 км повинна бути призначена лише для територій для відпочинку або вивчення приморської природи (лісопарки, парки, пляжі, заповідники тощо).

Формування приморських курортно-рекреаційних районів пов'язане, насамперед, з розміщенням і характером пляжних ресурсів, наявністю територій для розміщення забудови, а також ступенем освоєння узбережжя або щільністю постійного населення.

Приморські райони України охоплюють переважно або вузьку смугу моря, або глибинні території прилеглих до узбережжя гірських і лісових масивів (табл.4). Так, скид яйли обмежує глибину ПБК до 0,8-1,5 км. Південно-східний берег Криму включає в приморську територію і передгірну зону до 2000 м над рівнем моря. Враховуючи, що вплив морського клімату поширюється до 350-500 м над рівнем моря на глибину 3-15 км, ця зона узбережжя використовується більш повно ніж південна. Північно-західне Причорномор'я, західне узбережжя Криму та Приазов'я характеризуються низькими відмітками місцевості, глибина освоєння тут не обмежується фізико-географічними факторами.

Таблиця 4. Загальна характеристика приморських територій України

Приморські райони	Довжина узбережжя, км	Глибина приморських територій, км	Площа приморських територій, км ²
Північно-західне узбережжя Чорного моря	500	15-30	22 800
Узбережжя Кримського півострову, зокрема:			
-західний берег Криму	390	10-20	7 600
-південний берег Криму	100	1-5	288
-південно-східний берег Криму	154	3-15	1 530
Узбережжя Азовського моря	760	1-20	7 600

З точки зору територіальної організації в приморських рекреаційних районах можна розрізнити декілька варіантів планувальних структур.

Лінійна планувальна структура розвивається смугою вздовж берега моря. Рекреаційна забудова розміщується паралельно пляжу; транспортна магістраль на відстані 0,3-0,6 км до моря (наприклад, район Великої Ялти, північно-західне Причорномор'я, узбережжя Азовського моря).

Глибинне освоєння приморських районів дає можливість використання прибережних територій, збільшуючи ємність приморських районів за рахунок віддалених територій і, одночасно, зберігаючи цінні ландшафти узбережжя (наприклад, район Паланги (Литва), Чорноморське узбережжя Грузії). Виділяють таке глибинне зонування приморських територій:

- перший пояс – прибережна смуга (до 1,5-3 км), використовується для розміщення курортів та, частково, портових споруд, житлової забудови, рибних промислів тощо;
- другий пояс – територія (5-30 км) інтенсивного освоєння різними галузями народного господарства і будівництвом: селитебним, туристським, промисловим, сільськогосподарським тощо;
- третій пояс – зовнішня зона регульованого режиму (60-80 км), яка забезпечує функціонування двох інших зон шляхом постійного контролю за станом природного середовища, умовами розміщення шкідливих виробництв, ліквідацією джерел забруднення річок стічними водами тощо.

Глибинно-лінійна планувальна структура найбільш раціональна в районах, що мають значні рекреаційні ресурси на віддалених від моря територіях, зокрема в гірсько-приморських районах. Таке рішення забезпечить можливість поєднання рекреаційних занять на березі і в горах. Така структура характерна для південно-східного узбережжя Криму (Алушта-Феодосія), Чорноморського узбережжя Грузії, рівнинних територій узбережжя країн Балтії (Паланга, Велика Юрмала), Балтійського узбережжя Польщі.

При такій структурі також виділяються три пояси курортно-рекреаційної забудови:

- перший пояс – прибережні території на глибину 1-3 км; перебування відпочивальників в рекреаційних закладах орієнтовано переважно на відвідування пляжів кожного дня;
- другий пояс – території на відстані 3-10 км від берега моря, що забезпечує 15-20-хвилинну доступність від місць проживання відпочивальників до пляжів, за допомогою транспорту. Передбачається відвідування, окрім пляжів, долинних територій з лісами, лісопарками, мінеральними джерелами тощо;
- третій пояс – території розташовані на відстані 10-15 км від берега моря. В їх межах можуть використовуватися місцеві рекреаційно-туристські ресурси: ліси, гірські схили, історичні та природні пам'ятки, цікаві населені

пункти. Функціонування рекреаційних закладів в цій зоні повинно бути пов'язане з розвитком усіх видів туризму, літніх та зимових видів спорту і, меншою мірою, з відвідуванням пляжів.

При кущовій планувальній структурі рекреаційна забудова зосереджена в межах компактних ділянок («кущах»); транспортна магістраль проходить майже так, як і при лінійній системі; по периметру узбережжя зберігається більше ділянок природного ландшафту.

Використання глибинно-кущової планувальної структури можливе за двох умов: при інтенсивному освоєнні узбережжя та запланованому потужному розвитку забудови, а також сприятливій природній ситуації (широкі акумулятивні пляжі, привабливі об'єкти туристського тяжіння тощо). Найбільш повно вона використана при розвитку району Великої Паланги (Литва)

Характерними рисами глибинно-кущової планувальної структури є:

1 - створення рекреаційної агломерації або кількох груп рекреаційних поселень на узбережжі, коли центральне може бути цілорічного функціонування, а інші – сезонного;

2 - відмова від суцільної забудови вздовж узбережжя, паралельно пляжу; розміщення рекреаційної забудови компактними «кущами», з панівним розвитком території забудови вглиб суші (при цьому динаміка рекреаційної забудови суворо узгоджується з динамікою позитивного перетворення рекреаційного ландшафту); чергування «кущів» забудови та зон природного ландшафту (курортні парки, лісопарки, природоохоронні об'єкти);

3 - збереження прибережної захисної смуги озеленення (до 200-400 м) без забудови її спальними корпусами, з метою створення приморських парків, бульварів, набережних, розміщення окремих об'єктів культурно-побутового обслуговування; збереження між курортами ділянок незабудованого природного ландшафту вздовж лінії узбережжя на відстані 3-5 км;

4 - розвиток «кущів» забудови не паралельно, а перпендикулярно до

узбережжя, що попередить знищення прибережних природних ландшафтів; як наслідок, створення головних транспортних і пішохідних магістралей в рекреаційних поселеннях перпендикулярно до узбережжя, відведення транзитних автодоріг (паралельних берегу) на відстань не ближче ніж за 2-3 км від морського узбережжя;

5 - використання прибережної 2-3-кілометрової смуги тільки в курортних цілях, з винесенням жилих поселень, промислових підприємств, господарчих служб, не пов'язаних з портом тощо (8-12 км); включення віддалених територій в загальну планувальну структуру;

6 - розташування центрів загальнокурортного обслуговування на перетині головних курортних магістралей і в місцях виходу глибинних рекреаційних систем до узбережжя, з організацією потужних пляжних комплексів.

Схематично принцип планування узбережжя за глибинно-кущовою схемою організації території зображений на рис. 1 та 2.

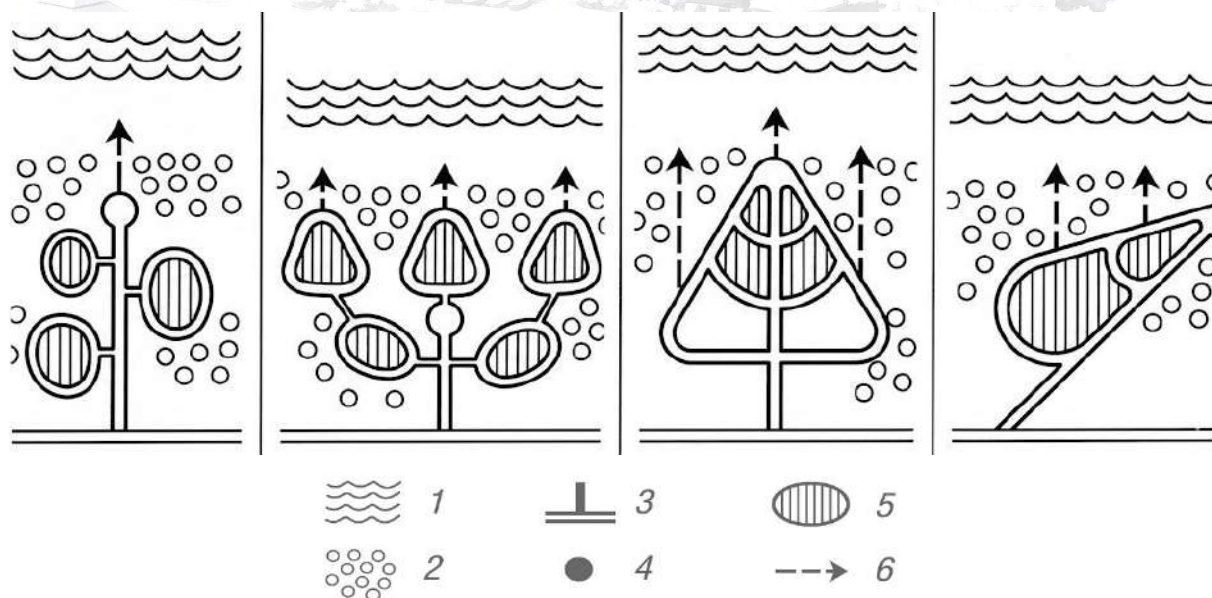

Рис. 1. Варіанти планувальної структури рекреаційних поселень відповідно до глибинно-кущової системи: 1 – море; 2 – лісопарки та парки; 3 – автошляхи; 4 – центр обслуговування; 5 – зони рекреаційної забудови; 6 – головні пішохідні напрямки

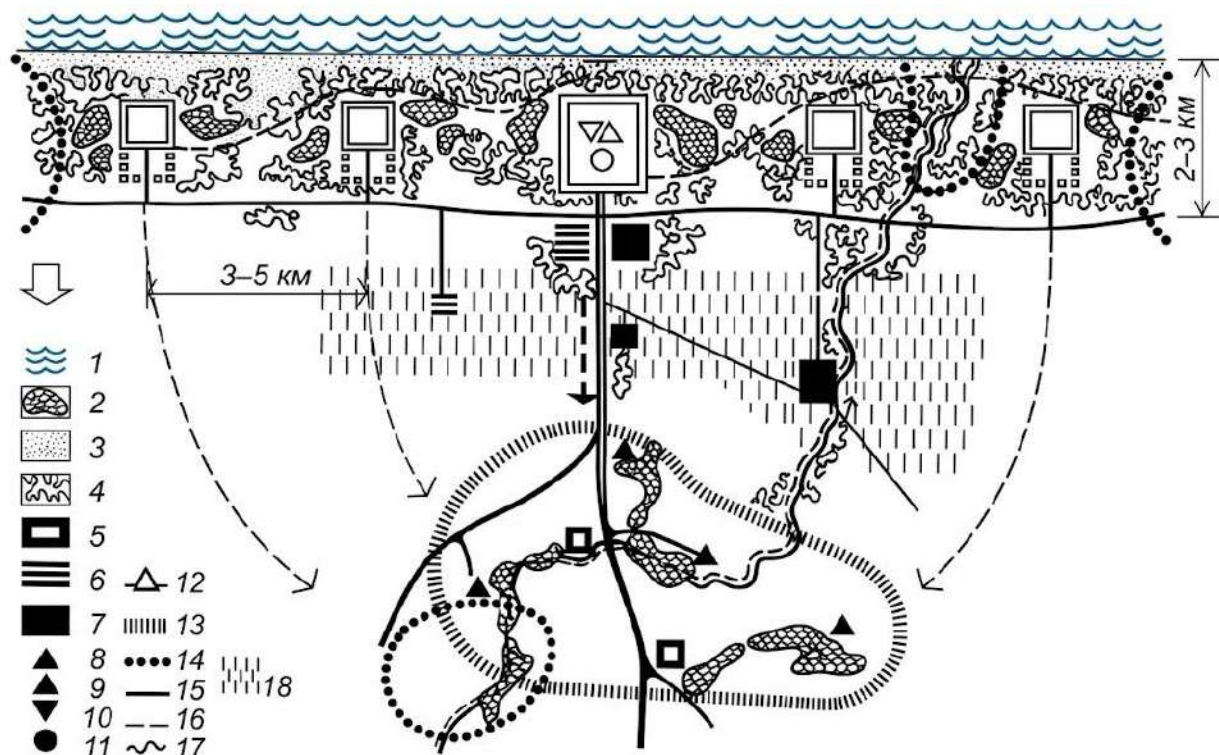

Рис. 2. Система глибинно-кущової планувальної структури приморських рекреаційних утворень. Комплекс рекреаційних поселень : 1 – море; 2 – озера та штучні водойми; 3 – пляжі; 4 – ліси та лісопарки; 5 – сезонні рекреаційні поселення; 6 – поселення обслуговуючого персоналу; 7 – комунально-побутові підприємства; 8 – цілорічні заклади відпочинку та санаторії; 9 – туристські бази в «глибинних» районах; 10 – центральна туристська база на узбережжі; 11 – головні заклади періодичного обслуговування; 12 – порт; 13 – межі «сусідньої» зони відпочинку; 14 – межі резерватів природи; 15 – автошляхи; 16 – основні туристські маршрути; 17 – річка; 18 – спеціалізовані сільськогосподарські території

З точки зору подальшого розвитку приморських міст та задля забезпечення їх панівної курортної функції, доцільною виглядає диференціація території за ступенем віддаленості від акваторії моря. Наприклад, з виділенням в межах поселення наступних функціональних зон:

- Зона прибережних пляжів. Займає смугу природних пісків і насипних пляжів. У її межах повинні бути розташовані сонцезахисні споруди, пляжні павільйони. Включає також й зону штучних пляжів;
- Зона приморської набережної. Представлена терасою, піднесеною над смугою пляжу на 3-4 м, і утворює основну прогулянкову артерію усієї рекреаційної зони з розміщенням оглядових майданчиків, альтанок, павільйонів відпочинку, барів, кафе, магазинів з асортиментом товарів курортного призначення.

- Зона розселення відпочиваючих. Утворена ешелонами рекреаційних закладів, між якими розташовані пішохідні алеї та бульвари.
- Зона парків поліфункціонального призначення і лісопаркової захисної смуги.
- Транспортно-комунікаційна зона з протишумними та протипиловими зеленими насадженнями.
- Комунально-складська зона, де зосереджені підприємства, що забезпечують функціонування основного виробництва курортних послуг (підприємства водо-, тепло-, енергозабезпечення, водовідведення, обслуговування каналізації тощо).
- Житлова зона персоналу, що обслуговує рекреантів.

Кожна із зон може мати свої наповнення, структуру, особливості залежно від розміщення курортно-рекреаційної території.

Строго фіксованих розмірів рекреаційних зон в межах курортних поселень не існує. Вони визначаються конкретними умовами території. Зокрема, враховуючі природну специфіку територій можливе проектування функціональних зон перпендикулярно до узбережжя з огляду на домінуючі активності рекреантів: 1) безпосередньо біля узбережжя – зона водних видів спорту та розваг; 2) далі – зона наземних видів спорту та розваг; 3) зона проживання туристів (заклади розміщення, харчування, паркінги тощо). Такий принцип планування дозволяє економити пляжні площі та більш чітко розмежовувати функціональні зони.

Отже, курортно-рекреаційні утворення, розташовані в різних умовах приморських територій, як правило, сполучають декілька варіантів планувальної структури. В цілому вони можуть бути віднесені до одного з трьох типів:

- курорти, що знаходяться в приморських районах рівнинного характеру (наприклад, північно-західне Причорномор'я, узбережжя країн Балтії), можуть мати велику глибину і протяжність; це вимагає організації паралельних до берега зв'язків при великих радіусах обслуговування (5-8 км);

- курорти, що розташовані в приморських місцевостях зі складним рельєфом і малою глибиною смуги узбережжя, характеризуються терасним розташуванням курортних комплексів і окремих закладів і вимагають організації як горизонтальних, так і вертикальних (перпендикулярно береговій смузі) зв'язків як, наприклад, південне узбережжя Криму, італійські курорти на узбережжі Тіренського моря. Протяжність і глибина території таких курортів значно менша, відповідно меншим буде і радіус обслуговування (0,3-0,8 км);

- курорти, що включають узбережжя і гірські ландшафти, що за конфігурацією можуть повторювати лінію узбережжя, і глибинні зони (переважно в річкових долинах) як, наприклад, південно-східний Крим, Лігурійська Рив'єра, Смарагдове узбережжя Франції. Для них характерним є розташування окремих курортно-оздоровчих комплексів і закладів з організацією горизонтальних і вертикальних зв'язків, які об'єднують усі елементи курорту в єдину структуру.

В цілому, особливості планувальної структури приморських рекреаційних районів визначаються з одного боку стабільним попитом на велику кількість рекреаційних закладів різного типу і рівня обслуговування, а з іншого - необхідністю узгоджувати програму розвитку рекреаційних об'єктів з потребами охорони природи. З цієї точки зору оптимальною планувальною структурою приморських рекреаційних районів може бути саме глибинно-кущова, яка передбачає розміщення рекреаційної забудови компактними «кущами», з панівним розвитком території вглиб континенту; прокладання доріг паралельно узбережжю моря на відстані не ближче, ніж 2-2,5 км; збереження прибережної смуги озеленення шириною 200-400 м без забудови закладами розміщення, а також збереження між курортами незабудованих ділянок природного ландшафту вздовж лінії узбережжя на відстані 3-5 км; розміщення господарчих служб за межами трикілометрової прибережної рекреаційної смуги.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ГІРСЬКОЛИЖНОГО КУОРТУ¹¹

Генеральне планування території гірськолижного курорту – процес тривалий і виснажливий, який може тривати понад 10 років. Принципово важливим у будівництві курортів є дотримання послідовності прийняття рішень.

Логіка проектування гірськолижних курортів вимагає дотримання балансу, як фізичного, насамперед, між величиною лижної території та потребами ринку, так і економічного – між розміром інвестицій та очікуваною прибутковістю проекту.

Що означає «фізичний баланс»? Що розмір території повинен бути достатнім для задоволення ринкових потреб, але не надмірним – так, щоб територія використовувалась повністю. Свій «внутрішній» баланс повинен бути і на території самого курорту: кількість лижників, що перебувають на схилі гори, повинна бути такою, щоб гарантувати їм безпеку і комфорт. У свою чергу кількість лижників, що можуть спуститись з гори за одиницю часу, визначає вимоги до розбудови мережі підйомників (кількість, потужність, складність трас тощо). Іншими словами, кількість людей, що піднімаються на підйомнику (його пропускна здатність) повинна бути збалансована із кількістю, шириною та складністю трас, якими лижники спускаються до початку підйомників. Пропускна здатність визначає кількість і види додаткових обслуговуючих закладів, які потрібно збудувати в зоні підніжжя та на прилеглої території. Саме цей «внутрішній» баланс курорту визначає планувальну організацію території та напрямки його розбудови.

На шляху від розробки ідеї та загальної концепції курорту до визначення деталей проекту ключове місце займає збір великого масиву фізичних даних щодо придатних для освоєння ділянок, включно з рядом ландшафтних характеристик (рис. 3). Це, зокрема, характеристика панівних погодних умов, геолого-геоморфологічні характеристики, рельєф, ґрунтовий

¹¹ За Mill, Robert Christie (2011).

покрив, гідрологія, рослинний покрив, фауна, лавинна небезпека, екологічний стан середовища, візуальні дані/атрактивність ділянки, наявність пам'яток історії та археології, рекреаційний потенціал та доступність ділянки та ін.

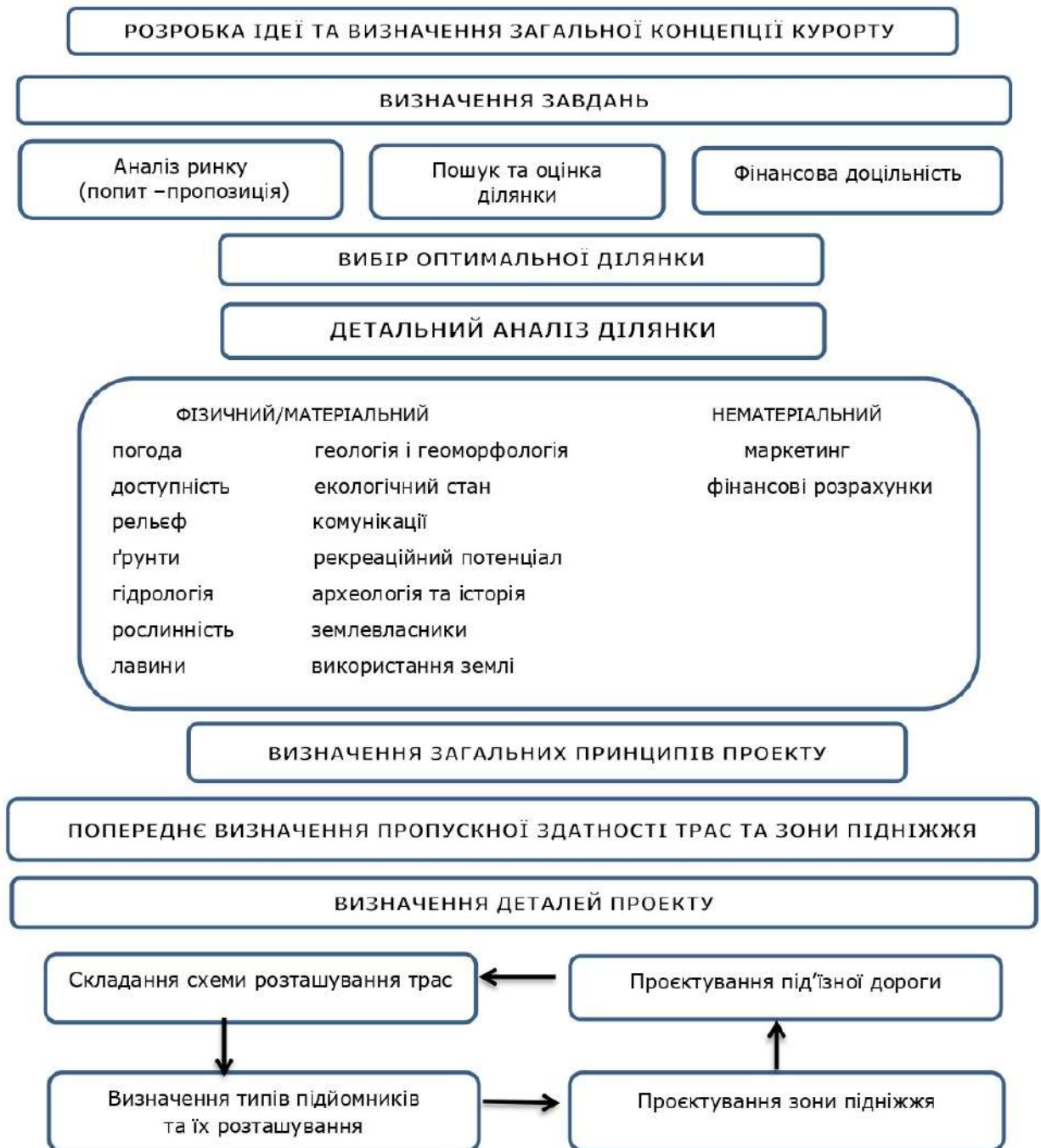

Рис. 3. Процес проектування забудови ділянки під гірськолижний курорт

В процесі формування початкової концепції виходять з того, що через високу собівартість освоєння, території, придатні для гірськолижного спорту, перш за все, розглядаються як джерело прибутку від надання рекреаційних послуг, і в другу чергу - як землі для операцій з нерухомим майном. Гірськолижні комплекси можна умовно поділяються на чотири типи:

- курорти міжнародного значення (I тип), що пропонують бездоганні гори, широкий вибір готелів, житла та нерухомості на продаж і характеризуються цілорічним функціонуванням і диференційованою пропозицією;

- курорти II типу не настільки популярні, як попередні; вони пропонують меншу кількість розваг і розраховані на вузький ринок (лижні клуби та групи);

- місцеві/регіональні курорти (III тип) пропонують високоякісні лижні траси, але ринок нерухомості розвинутий слабо; більшість з таких курортів працюють лише у вихідні дні;

- малі курорти, що працюють лише у вихідні дні, часто малорентабельні. Наприклад, це може бути гірський клуб, який не має снігових гармат, зі схилами з перепадом висот до 100 метрів, Т-подібними підйомниками (бугелями), забудований дерев'яними будиночками-шале та без ліцензії на продаж алкоголю.

Менші курорти, що працюють у вихідні, переважно орієнтовані на сім'ї, дітей і лижників-початківців; відвідуються місцевими мешканцями і не приваблюють туристів з інших міст.

Для визначення конкретних цілей щодо освоєння та забудови курорту здійснюються дослідження потенціалу ринку та порівняльна характеристика кількох земельних ділянок (з оцінкою можливості фінансування). Це дозволяє визначити найбільш привабливу територію, яка і стає об'єктом подальшого детального аналізу.

Далі визначаються загальні принципи проєкту, розраховується пропускна здатність спусків та зони підніжжя. Це стає основою складання більш детального плану і дозволяє визначити, де саме пролягатимуть лижні

траси. Як зазначено вище, саме лижні траси визначають схему розбудови мережі лижних підйомників та їх типи, що в свою чергу впливатиме на планування зони підніжжя гори. На кожному з етапів планування може виникнути необхідність переоцінки пропускної здатності лижних трас і, відповідно, перепланування їх розміщення.

Після цього проєктується під'їзна дорога і робиться остаточна перевірка планування території та збалансованості між собою всіх лижних трас, підйомників, зони підніжжя та під'їзних шляхів.

За необхідності проєкт може бути змінено і вдосконалено. Проєктування розбивають на фази, креслять план зони підніжжя, план забудови та оперативний план. Тоді складають звіт про екологічну безпеку, проводять аналіз рентабельності підприємства і остаточний проєкт затверджується.

Освоєння гірських ділянок - це особливо складне завдання. Так, Лісовою службою США (USFS)¹² були розроблені спеціальні критерії оцінки потенціалу ділянки (додаток Г).

Загальна фізична відповідність ділянки залежить від чотирьох аспектів: межі й привабливості ділянки; доступність з точки зору під'їзду та близькість до споживачів; екологічні обмеження; непередбачувані витрати через специфіку ділянки.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗВАЖАЛЬНІ РЕКРЕАЦІЙНІ ЛАНДШАФТИ

Не викликає сумнівів величезна роль, яку відіграють в структурі туристсько-рекреаційного потенціалу територій такі об'єкти, як парки атракціонів, подібні до Діснейленду, чи аквапарки. З точки зору містобудування та архітектури, у планувальній організації території вони розглядаються як комплексні рекреаційні простори. І як такі, вирізняються

¹² Більшість великих і популярних гірськолижних курортів США збудовано (хоча б частково) на території, що знаходиться в управлінні Лісової служби США (USFS). Понад 90% лижних курортів у Скелястих Горах і на Тихоокеанському узбережжі експлуатуються згідно ліцензій, виданих USFS.

певною специфікою організації простору, насамперед - чіткою функціональною структурою, що робить можливим поєднання розваг, сервісу й інфраструктури в єдиній системі.

Ключовими характеристиками такого розважального рекреаційного ландшафту є: зонування території, ієрархія простору, організація руху відвідувачів, інтеграція природних і штучних елементів ландшафту, функціональна компактність та безпечність простору.

Прикметною рисою подібних просторів є інтеграція природних і штучних елементів ландшафту, що роблять ці території естетично привабливими для відвідувачів. Наприклад, використання водойм та зелених насаджень як частини рекреаційного середовища; декоративні ландшафтні композиції для створення атмосфери; поєднання архітектури й природи для формування «сценарію перебування» тощо.

Спланована інтеграція природних і штучних елементів ландшафту, насиченість території інженерними елементами дозволяють визначати подібні розважальні рекреаційні ландшафти не просто як антропогенні, а ландшафтно-техногенні комплекси.

Приклади організації подібних просторів в США та країнах Європи показують визначальну роль, яку має для їх сталого функціонування раціональна планувальна організація території. Це, насамперед, функціональне зонування території з виділенням тематичних зон (казкові країни, атракціони, аква-зони різного типу тощо), сервісних зон (харчування, сувенірні магазини, адміністративні приміщення), технічних/ господарських зон (обслуговування, склади, інженерні споруди). Взаємодія зон забезпечується певною організаційною ієрархією простору, а саме сформованим «каркасом» території, що складається з сукупності головних магістралей та площ, другорядних маршрутів для розподілу потоків відвідувачів та вузлів концентрації активності (центральна площа, басейни, сцени тощо).

Важливим для територій значного скупчення відвідувачів є питання безпеки. В даному випадку вона забезпечується певною функціональною компактністю та організацією руху відвідувачів. Це, зокрема:

- розташування сервісних об'єктів у доступності за принципом «5 хвилин пішки»;
- чіткі евакуаційні маршрути та контрольовані входи/виходи;
- поділ території на сектори для управління потоками (для служби безпеки парку);
- чітке розділення потоків пішоходів, персоналу та технічного транспорту;
- наявність кільцевих маршрутів для зручності обходу всієї території;
- наявність достатньої кількості орієнтаційних точок (вежі, скульптури, панорамні атракціони, оглядові майданчики тощо).

ОСОБЛИВОСТІ ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ ПОСЕЛЕНСЬКИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Говорячи про ландшафтно-рекреаційні території поселенських антропогенних ландшафтів, насамперед, виникає думка про міські парки, сквери, зоо- та ботанічні сади, та інші міські елементи ландшафту. В той же час, в межах великих міст ми досить часто спостерігаємо об'єкти, більш притаманні міжселенним територіям. Це можуть бути лісо- та гідропарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, природоохоронні території різного статусу, такі як національні та природні парки, природоохоронні зони як, наприклад НПП «Голосіївський» у Києві, біосферний парк «Віденський ліс» (Wienerwald) та ділянка Lobau національного парку Donau-Auen у Відні (Австрія), природний заповідник Meisino e dell'Isolone di Bertolla та природний парк Collina di Superga в м.Турин (Італія).

Також можна знайти дачні поселення, що були включені до території міста внаслідок розширення його адміністративних меж. Так в м.Києві це можуть бути як старі дачні райони к.ХІХ-поч.ХХ ст.: Сирець, Куренівка, Деміївка, Пуща-Водиця, Святошин, Караваєві Дачі та ін., так і території

садових товариств/кооперативів, що створювалися в 50-60 х р.р. XX ст. на тогочасних окраїнах міста: Осокорки, Русанівські сади та ін.

Окрему увагу варто звернути також на території історичних поселень, які стають центрами туризму або центрами формування туристичних зон, а також історичні центри великих міст, що є традиційними об'єктами туристського тяжіння.

В контексті створення якісного міського середовища, на особливу увагу заслуговують питання комплексного благоустрою прибережних міських територій та облаштування спеціальних ландшафтно-рекреаційних зон¹³. Сучасний темп життя в мегаполісах та інших населених пунктах, подальший сталий розвиток прибережних ландшафтних зон, необхідність створення нових міських зон соціальної та комерційної активності, а також індивідуальні рекреаційні потреби мешканців, які можуть бути задоволені під час прогулянки вздовж річки, коли в сучасному міському просторі відчувається зв'язок з природою та збереженням історичним минулим – все це робить необхідним створення і реалізацію концептуальних проєктів ландшафтно-рекреаційного благоустрою прибережних зон міста.

Сучасна міська ландшафтно-рекреаційна прибережна зона – це «магніт тяжіння» спільноти міста – комплексне поліфункціональне міське середовище, в якому враховано численні різноманітні потреби мешканців сучасного міста: зв'язок з природою та з історичним надбанням; комфорт нової забудови та атрактивність довкілля; інформативність та комунікативність просторової організації; індивідуальний відпочинок та особливі враження.

Які ж загальні тенденції сучасного планування прибережних ландшафтно-рекреаційних зон у світі?

1. Поліфункціональність планувальної організації прибережних ландшафтно-рекреаційних зон. На достатньо великих площах міських територій вздовж урізу води формуються різноманітні функціональні зони:

¹³ За Панченко Т.Ф., Рубан Л.І. та ін (2014)

житлова, рекреаційна, промислова та інші. Це реалізовано за проєктами у різних містах світу: Колчестер (Великобританія), Лейпциг (Німеччина), Рон Летап (Франція), Баку (Азербайджан), Гуанзху (Китай), Вінниця (Україна) тощо.

2. Об'єднання прибережних ландшафтно-рекреаційних міських зон в процесі планування в єдину просторову структуру міста, яка забезпечує сталість розвитку територій в майбутньому.

3. Планування «динамічної» прибережної міської зони активності, яка передбачає:

- паритетний розвиток забудованих та відкритих озелених ділянок на прибережних територіях;
- комплексні проєктні рішення спрямовані на безпеку прилеглих територій від високої води та можливих природних катастроф, що враховують зміни клімату та місцеві умови, енергозберігаючі технології (щодо експлуатації гідротехнічних споруд, зовнішнього освітлення тощо);
- паралельні заходи щодо розвитку сучасного будівництва та реконструкції й захисту історичної спадщини міста, а також здійснення нового ландшафтного благоустрою;
- участь та підтримка громади міста у прийнятті рішень щодо розробки та реалізації проєктів ландшафтно-рекреаційних прибережних зон, як це відбувається, наприклад у м. Лейпциг (Німеччина), м. Валенсія (Іспанія), м. Рон Летап (Франція) тощо.

4. Забезпечення зв'язку сучасної життєдіяльності людей з найновішими технологіями, створення «динамічного» міського простору за допомогою використання цифрових мультимедійних засобів, креативна діяльність щодо проведення арт-фестивалів, світлових шоу, музично-співочих марафонів тощо. Найбільш характерно це для прибережних територій різних міст; прикладами проведення постійних заходів такого роду можуть служити прибережні ландшафтно-рекреаційні зони: набережна Roshen на р. Південний Буг в м. Вінниця (Україна); Мадрид-Ріо вздовж русла

Мансанарес у м. Мадрид, (Іспанія); береги річки Мерт у м. Рон Летап (Франція) тощо.

Тенденції постійного та тимчасового образного перетворення набережної добре об'єднані, наприклад у Сінгапурі – увечері у ландшафтно-рекреаційній зоні «Марина Бей» запроваджено постійне світло-кольорове декоративне підсвічення всіх будівель бухти, а час від часу відбувається шоу мультимедійних фонтанів, арт-фестивалі світла, що тривають біля місяця.

ТИПОЛОГІЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ТА СПЕЦИФІКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

До природно-заповідного фонду (ПЗФ) України належать території та об'єкти з різним статусом і, відповідно, режимом охорони і використання: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Специфіка статусу передбачених законодавством України категорій природно-заповідних територій та об'єктів визначає особливості організації території, вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів в межах різних категорій територій ПЗФ, основні види їх використання.

Крім того, в Україні є території з міжнародним природоохоронним статусом: об'єкти з Переліку всесвітньої природної спадщини (World Haritage List, UNESCO); біосферні резервати за програмою Man and the Biosphere Programme (MAB), UNESCO; водно-болотні угіддя міжнародного значення, що входять до так званого Рамсарського списку (Ramsar List); території Смарагдової мережі (Emerald Network) тощо.

Серед категорій природоохоронних територій та об'єктів ПЗФ України не усі мають статус, в межах якого може бути реалізована туристсько-рекреаційна діяльність. На території об'єктів ПЗФ таких, як природні заповідники, заказники, пам'ятки природи та заповідні урочища, що особливо охороняються, забороняється здійснення рекреаційної діяльності.

Відповідно Закону України «Про природно-заповідний фонд» рекреаційна діяльність можлива в межах біосферних заповідників, у проєкті організації яких серед іншого визначаються та обґрунтовуються заходи щодо провадження рекреаційної діяльності; національних природних парків – де встановлюється диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням; регіональних ландшафтних парків – які є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Ряд інших територій і об'єктів, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і культурне значення можуть бути залучені до короткотермінової рекреаційної або екскурсійної діяльності (ботанічні сади, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Основні принципи і правила організації рекреаційної діяльності, спрямовані на забезпечення балансу між розвитком рекреації та охороною природних ресурсів встановлює «Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» (затверджене Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 26.07.2022 № 256). Воно ж визначає вичерпний перелік допустимих видів рекреаційної діяльності та специфіку їх реалізації в межах ПЗФ України.

Втім, існує низка проблем, які перешкоджають ефективній реалізації даного Положення для заповідних територій, що не мають спеціальної адміністрації. По-перше, відсутність наукового обґрунтування рекреаційних заходів може призводити до надмірного навантаження на природні екосистеми. По-друге, відсутність чітких методичних рекомендацій щодо реалізації рекреаційних проєктів на території ПЗФ часто спричиняє порушення чинних вимог законодавства та негативно впливає на стан довкілля.

Національні природні парки України мають унікальні ландшафти цікаві з екологічної і наукової точки зору, які, маючи ще і значну кількість історико-культурних пам'яток, вирізняються великою рекреаційною цінністю. Втім, рекреаційний потенціал НПП визначається не тільки ціннісними характеристиками природних чи історико-культурних ландшафтів, а й рівнем інфраструктури і благоустрою цих територій, особливо зон стаціонарної і регульованої рекреації. Саме стан рекреаційної інфраструктури парків, зокрема забезпечення умов безбар'єрного доступу, значною мірою визначає туристичну привабливість національних природних парків як для вітчизняних, так і для іноземних туристів.

Якщо керуватися мовою статистики, то найвищим рівнем туристичної привабливості характеризуються території, що входять до системи національних парків США. Це 433 території, що охоплюють понад 85 мільйонів акрів у кожному штаті, окрузі Колумбія, Американському Самоа, Гуамі, Пуерто-Рико та Віргінських островах, а саме: національні парки, пам'ятки, поля битв, військові парки, історичні парки, історичні місця, узбережжя озер, узбережжя моря, зони відпочинку, мальовничі річки та стежки, а також Білий дім.

За даними «Національної паркової служби» (National Park Service, NPS) у 2024 році загальна кількість рекреаційних відвідувань національних парків становила 331 863 358. Це можуть бути як екскурсії до різного типу територій (наприклад, до Національного меморіалу Перл-Харбор, печер Національного парку Мамонтова печера або до Національного історичного парку Індепенденс), так і надані послуги з кемпінгу та проживання (всього в системі NPS виділяють 7 категорій ночівлі)¹⁴. У 2025 році було зафіксовано понад 323 мільйони відвідувань для відпочинку, включно з понад 13 мільйонів ночівель.

¹⁴ <https://www.nps.gov/aboutus/faqs.htm>

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Головним засобом що дозволяє узгодити рекреаційну і природоохоронну функцію заповідних територій та регулювати рекреаційну діяльність є **функціональне зонування**.

Підходи до планувальної організації природоохоронних територій, зокрема щодо їх функціонального зонування можуть відрізнятися в різних країнах. Але, в цілому, більшість національних систем спирається на концепцію зонування, запроваджену для біосферних резерватів (Man&Biosphere, UNESCO)¹⁵ (рис.4).

Передбачається виділення принаймні трьох функціональних зон:

- Основна зона (3). Суворо охоронювані екосистеми, призначені для збереження біорізноманіття оселищ та видів.
- Буферна зона (2). Території, що оточують або прилягають до основних територій, де заохочується діяльність, сумісна зі збереженням природи, така як дослідження, освіта та стале використання ресурсів.
- Перехідна зона (1). Зовнішня територія ділянки, де живуть і працюють громади, сприяючи сталому економічному та людському розвитку.

¹⁵ <https://www.unesco.org/en/mab/wnbr/about?hub=66369>

Рис. 4. Базова схема функціонального зонування біосферних резерватів (UNESCO's Man and the Biosphere (MAB) Programme)

Таке зонування сприяє реалізації трьох базових функцій біосферних резерватів: збереження біорізноманіття та культурного розмаїття; соціально-культурний та екологічно сталий економічний розвиток; логістична підтримка розвитку шляхом досліджень, моніторингу, освіти та навчання.

В якості прикладу розглянемо Національний парк Нижньосаксонське Ваттове море (Nationalpark Niedersächsisches Wattenmeer) у Німеччині, що функціонує як біосферний резерват, є об'єктом Всесвітньої спадщини (World Heritage List, UNESCO) та включений до Рамсарського списку¹⁶, демонструючи чудовий приклад реалізації принципів сталого туризму та облаштування інформаційної та туристичної інфраструктури.

¹⁶ Ramsar List – перелік водно-болотних угідь світового значення, виділених відповідно до Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (The Convention on Wetlands of International Importance, especially as Waterfowl Habitat)

Національний парк Ваттового моря Нижньої Саксонії розділений на три охоронні зони, що дозволяє організувати захист тварин, рослини та ландшафту, та одночасно – такий тип відпочинку, який дозволяє відвідувачам відчувати природу. На місцевості межі національного парку та охоронні зони позначені знаками синього кольору з літерами білого кольору.

У зоні спокою (Ruhezzone) пріоритет має охорона тварин і рослин. Сюди не можна потрапити по пересіченій місцевості, але можна потрапити визначеними пішохідними маршрутами, велосипедними чи верхи, що дає змогу спостерігати та насолоджуватися природою, не порушуючи її.

У проміжній зоні (Zwischenzone) під охороною знаходиться типовий ландшафт. Тут можна вільно знаходитися. Але, як і в зоні спокою, не дозволяється вилучати природні об'єкти (збирати квіти та ін.) і навпаки, не можна залишати нічого, чого б в природі не повинно бути (відходи). В цій зоні, як і в попередній обмежений вигул собак, а на більшій частині прилеглої до неї пляжної зони – заборонений. Натомість, в безпосередній близькості до проміжної зони на окремих ділянках біля моря облаштовані кемпінги для «будиночків на колесах». На солончаках проміжної зони з першого квітня і до кінця липня розмножуються охоронювані види птахів. Під час сезону розмноження доступ до території обмежений в часі доступний винятково по визначених стежках. Такі ділянки спеціально позначені на території зони

Рекреаційна зона (Erholungszone). Позначені таким чином пляжні зони призначені для відпочинку людей у тиші та спокої. Тут, зокрема, заборонено використання транспортних засобів з моторним приводом.

За площею співвідношення трьох названих зон 69,74 %, 29,72 % та 0,54 % загальної площі національного парку (3.450 km²) відповідно. Як видно питання охорони природного середовища все ж залишається в пріоритеті для Національного парку Ваттове море.

Як видно з наведених прикладів, науково обґрунтована організація території має особливо важливе значення для поліфункціональних об'єктів: проведення зонування та визначення режиму використання територій у кожній зоні дозволяє раціонально поєднати масові відвідування території з

питаннями охорони природних комплексів. Такий підхід передбачає складання для кожного окремого об'єкту, що охороняється, схеми зонування, яка б відображала просторову диференціацію функцій. На ній виділяють ділянки (зони), що відрізняються за функціями та цілями охорони і відповідно за режимами та необхідною практичною діяльністю.

При проведенні функціонального зонування необхідно враховувати велику кількість інформації щодо об'єкту. Особлива увага приділяється аналізу природних та антропогенних факторів формування ландшафтної структури території, їх взаємодії. Велике значення мають також конкретні ситуації у межах кожної території або окремих її ділянок.

Враховуючи рекомендації щодо функціонального зонування курортів, зон відпочинку та туризму, національних парків, сукупність даних, необхідних для поділу території на функціональні зони, можна представити наступним чином.

1. Характеристика природних умов і ресурсів.
2. Розташування та особливості групування природних ресурсів.
3. Просторова диференціація особливо цінних з точки зору збереження та дослідження природних ландшафтів.
4. Ступінь і характер перетвореності ландшафтів.
5. Пейзажні якості ландшафтів та їхній естетичний вплив на відпочиваючих.
6. Стійкість ландшафтів до рекреаційних навантажень.
7. Якість середовища для відпочинку (комфортність).
8. Необхідність санітарно-гігієнічних заходів.
9. Сучасне використання території:
 - а) розміщення та спеціалізація існуючих закладів відпочинку;
 - б) розташування територій по відношенню до населених пунктів, транспортної мережі;
 - в) розміщення промислових та сільськогосподарських виробництв, інженерних споруд та комунікацій;
 - г) розташування масивів зелених насаджень та лісів;

д) розміщення історико-культурних пам'яток, пам'яток природи тощо.

10. Просторова диференціація антропогенних навантажень.

11. Успадковані та додаткові функції.

12. Розміри території та окремих її ділянок, просторова співмірність контурів майбутніх функціональних зон.

Вся сукупність інформації, необхідної для здійснення функціонального зонування територій повинна бути формалізована та представлена базовими і тематичними наборами геопросторових даних, їх метаданими, а також структурована у вигляді бази геоданих необхідної для оновлення, оброблення, зберігання, оприлюднення, використання геопросторових даних на територію, що потребує управління ресурсами і природокористуванням її межах.

Перевагами формування таких баз геопросторових даних є відкритість, стандартизованість, доступність та можливість відтворюваності даних про будь-які географічні об'єкти. Бази геоданих дозволяють зберігати, обробляти, аналізувати інформацію зокрема про ландшафтну структуру, землекористування, ландшафтно-екологічний стан території, проводити ситуативне моделювання для обґрунтування рішень в системі природокористування.

Структура бази геоданих на територію, що підлягає зонуванню повинна включати:

- набори даних про географічні об'єкти різної геометрії (векторної або растрової), що існують у вигляді шарів електронних карт (карти, схеми, плани та інша карто- та гео- зображення);

- атрибутику даних, що тематично доповнюють геопросторові дані і яка є важливою для проведення комплексного просторового аналізу і прийняття управлінських рішень в процесах регулювання діяльності на природо-охоронних територіях;

- метадані, що дозволяють відкритість та прозорість процесу використання, забезпечують інтегрованість, доступність, якість геопросторових даних та їх використовуваність в суміжних дослідженнях чи при виконанні галузевих завдань.

Подібна формалізація і структурованість інформації про територію робить можливим застосування широкого кола способів та методів автоматизованого ГІС аналізу в подальшій обробці матеріалів для функціонального зонування території.

Зокрема, просторового аналізу для вивчення розташування, просторових

зв'язків та залежностей, просторової диференціації характеристик географічних об'єктів за допомогою алгоритмів геообробки. Просторовий аналіз є основним інструментом для пошуку закономірностей, проектування та планування територій, оцінки ризиків та оптимізації маршрутів тощо. Аналітичні інструменти просторового аналізу допоможе виявити інтенсивність прояву, взаємодію, відношення різних факторів; конкретну ситуацію на окремих ділянках досліджуваної території, а отже доцільність надання їм певної функції (або умов її переважання)¹⁷.

Особливе місце при створенні схем функціонального зонування займає врахування успадкованих та набутих функцій території. Всі території, а особливо природні об'єкти, що охороняються, виконують певну соціальну функцію. Ця загальна соціальна функція передається через конкретні цільові функції: господарську, рекреаційну, освітньо-пізнавальну, природоохоронну, охорони культурних цінностей. Для кожної окремої території відрізняються як ступінь прояву певної функції, пріоритетність та набір функцій, так і випадки та ймовірність просторової сумісності їх. Власне природоохоронна функція несумісна з іншими, вона є лімітуючою по відношенню до них. Просторова сумісність інших функцій може бути постійною або залежати від конкретних умов. У зв'язку з цим, однією із задач функціонального зонування є створення умов для зменшення можливостей виникнення конфліктів між функціями, а також поступова конкретизація загальних цілей охорони, їх просторове розосередження та прив'язка до конкретних ділянок (розмежовування просторових проявів окремих функцій).

При функціональному зонуванні кількість і призначення зон може бути неоднаковим у межах природоохоронних територій різного статусу, що відзеркалює різноманітність ландшафтних умов та особливості використання. Наприклад, можливе виділення заповідно-рекреаційної, рекреаційної, агрорекреаційної, господарської та охоронної зон, зони природних

¹⁷ За Купач, Т.Г. (2026)

ландшафтів тощо. Крім того, взаємне розташування (сполучення) функціональних зон планується відповідно до природних умов, орієнтування природних (річки, ставки, хребти, берегові смуги тощо) та інженерно-технічних (шляхи тощо) осей і статусу території. Разом це визначає планувальну структуру природоохоронної території.

До того ж, загальний статус території, як об'єкту природно-заповідного фонду та режим використання ландшафтів в межах виділених функціональних зон, визначають відповідну систему конкретних заходів оптимізації для кожної зони, в тому числі в контексті рекреаційного природокористування.

ДО ПИТАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЛАНДШАФТІВ І РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

В контексті сталого розвитку туризму і туристських дестинацій суттєву роль відіграють питання щодо формування рекреаційних ландшафтів, зокрема в рамках зміни напрямку природокористування на рекультивованих територіях та оптимізації вже існуючих рекреаційних ландшафтів.

Стосовно ландшафтів існують різні трактування поняття оптимізації: від вибору найкращого варіанту його функціонування до цілеспрямованої антропогенної діяльності по створенню культурного ландшафту.

В цілому *оптимізацію ландшафтів* доцільно розглядати як систему науково обґрунтованих заходів, що забезпечують створення найкращих умов тривалого стійкого виконання ландшафтом його функцій. Такий підхід визначається насамперед сутністю об'єктів оптимізації.

Так, щодо природоохоронних територій система заходів оптимізації та їх спрямованість визначається статусом об'єкту природно-заповідного фонду і відповідно визначеною функцією його ландшафтів. У рамках оптимізації як окремих заповідних геосистем, так і природоохоронних територій в цілому, виділяються два генеральні напрями: відновлення ландшафтів - співставимий з поняттям ревайлдингу, та збереження ландшафтів, в межах якого можна виокремити заходи щодо підтримання заповідних ландшафтів у

певному стані відповідно до їх функції і статусу та заходи щодо обмеження будь-якого впливу на територію.

Що ж стосується рекреаційних ландшафтів, зокрема сформованих в межах зон стаціонарної і регульованої рекреації національних природних парків, то окрім атрактивності і здатності задовольняти ряд рекреаційних потреб людини, рекреаційна цінність простору визначається рівнем розвитку інфраструктури і благоустрою цих територій.

Аналіз світового досвіду, представленого у відкритих джерелах, дозволяє визначити деякі узагальнені тенденції розвитку рекреаційної інфраструктури в різних просторових контекстах. Зокрема, серед трендів - екологічність, мультифункціональність, інклюзивність та цифровізація, які проявляються по-різному залежно від середовища.

У великих містах акцент робиться на оптимізацію архітектурно планувальних рішень і створення мультифункціональних просторів, що поєднують можливості для відпочинку, спорту, культури й гастрономії в одному середовищі. Наприклад, розвиток waterfront-просторів в приморських агломераціях, подібних до Miami Design District та набережної Bayside з поєднанням культурних, торговельних і відпочинкових функцій (Майямі, США). Більше уваги приділяється інтеграції природних елементів у міські простори: як задля зниження «теплого острова», так і для підвищення якості життя окрім традиційних міських парків та скверів створюються екопарки, зелені коридори тощо. Мабуть найбільш дивовижний проєкт реалізований в Сінгапурі - Gardens by the Bay - інтеграція високотехнологічних «супердерев», екологічних теплиць та публічних просторів.

Багато уваги в контексті міської інфраструктури в цілому та рекреаційної зокрема, в наш час приділяють питанню інклюзивності: створення безбар'єрних просторів для людей з різними потребами.

В межах природоохоронних територій різних категорій домінує принцип «мінімального втручання»: розвиток інфраструктури відбувається з максимальною екологічною «делікатністю». Формування екостежок у формі

бордвоків¹⁸, які одночасно є чудовим засобом оптимізації рекреаційних навантажень на уразливі ландшафти дюн чи маршів, створення оглядових платформ з натуральних матеріалів та закладів тимчасового розміщення та інформаційних пунктів максимально інтегрованих в ландшафт. Багато уваги приділяється екологізації транспортного забезпечення (електробуси, веломаршрути, обмеження руху приватного автотранспорту), а також регулюванню потоків відвідувачів для уникнення перевантаження територій (системи квотування та онлайн-бронювання).

Що ж до туристичних зони та курортів, то перехід значної кількості їх до концепції сталого туризму став ще більш помітним: енергоефективні готелі, використання відновлюваних джерел енергії, більш раціональне управління відходами, надавання переваги органічній продукції (від засобів догляду до побутової хімії, постільної білизни та ін.). Одним з напрямків розвитку рекреаційних територій в рамках сталого туризму стала диверсифікація пропозиції: більше уваги унікальним культурним та етнографічним об'єктам, що підкреслюють локальну ідентичність; розвиток wellness-інфраструктури, що дозволяє поєднати туризм з профілактикою здоров'я тощо.

З 2017 році в країнах Євросоюзу встановлені критерії програми екологічного маркування EU Ecolabel¹⁹, які на сьогодні є єдиними і еталонними для оцінювання всіх засобів розміщення туристів і поширюються на послуги засобів тимчасового розміщення, послуги кемпінгів та допоміжні послуги, що знаходяться під управлінням закладу, який надає послуги з тимчасового розміщення, включно з послугами відпочинку, занять спортом або фітнесу, облаштування зелених зон для відпочинку та ін. Екологічний сертифікат (що підтверджує відповідності встановленим критеріям) у поєднанні з еко-маркуванням розглядаються Єврокомісією як найбільш

¹⁸ Бордвок (англ. Boardwalk) – первинно - припіднятий над поверхнею ґрунту дощатий тротуар, доріжка, що функціонує як низький міст і дозволяє без перешкод долати вологі, заболочені місцевості. Пізніше таким чином стали облаштовувати набережні та прогулянкові зони в курортних місцевостях.

¹⁹ Рішення Єврокомісії (ЄС) 2017/175; www.ecolabel.eu

надійні інструменти демонстрації сталості, посилення конкурентоспроможності та запобігання грінвошингу²⁰.

КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО ТУРИЗМУ ТА ГЛОБАЛЬНІ ЦІЛІ РОЗВИТКУ

Появу терміну «сталий розвиток» (sustainable development) пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка сформулювала його в доповіді Комісії по економічному розвитку ООН «Наше спільне майбутнє», опублікованій у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку. Вона визначала його як розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

В червні 1992 р. у Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку, на якій було прийнято історичне рішення про зміну курсу розвитку усього світового співтовариства, оформлене у вигляді Світової програми дій з впровадження засад сталого розвитку в країнах світу «Порядок денний на XXI століття» (Agenda XXI). Серед іншого в документі наголошено, що забезпечення сталого розвитку є обов'язком національних урядів згідно з принципом спільної, але диференційованої відповідальності та потребує розробки національних програм і відповідної політики.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

- Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

²⁰ Форма маркетингової стратегії при якій неправомірно використовується екомітка продукції (екологічний, натуральний, біорозкладаний) і компанії позиціонують себе як “зелений” бренд, хоча насправді таким не є.

- Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки та соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

- Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучне життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф — злидні, які стали у світі звичайним явищем.

- Необхідно узгодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема щодо використання енергії.

- Розміри і темпи росту населення повинні бути узгоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

В Програмі дій з подальшого впровадження Порядку денного на XXI століття, ухваленій Генеральної Асамблеєю ООН на спеціальній сесії «Планета Земля +5» в 1997 р., наголошується, що досягнення сталого розвитку вимагає ув'язки та інтеграції його економічних, екологічних і соціальних цілей.

Важливим кроком розвитку концепції сталого розвитку, проголошеної на Самміті Землі у Ріо в 1992 році, стала розробка Світовою радою з подорожей та туризму (World Travel and Tourism Council), Всесвітньою туристичною організацією (World Tourism Organization), та Радою планети Земля (Earth Council) власного Порядку денного - Agenda 21 for the travel & tourism industry: towards environmentally sustainable development.

«Порядок денний 21 для індустрії подорожей і туризму: до екологічно сталого розвитку» описує практичні кроки, які уряди та приватні туристичні компанії можуть зробити для реалізації цілей Саміту Землі в Ріо та зробити майбутнє туристичного сектору та всієї нашої планети більш стійким. Офіційне видання було опубліковано UN WTO у 1997 р. і містить багато прикладів належної екологічної практики та надає вказівки, необхідні для втілення принципів сталого розвитку у реальність.

UN WTO визначила **сталий туризм** як «туризм, який повністю враховує його поточні та майбутні економічні, соціальні та екологічні наслідки, задовольняючи потреби відвідувачів, галузі, навколишнього середовища та приймаючих громад».

В загальних рисах ознаками «стійкості» розвитку стосовно туризму можна вважати наступні:

- Стієке використання ресурсів. Має на увазі використання систем з можливістю повторного використання та очищення води; нових блоків енергозабезпечення, які контролюються фотоелементами та у разі простою відключають зайве освітлення тощо; використання матеріалів, що підлягають утилізації або вторинній обробці, впровадження "безпаперових систем"; зниження надлишкового споживання;
- Підтримка біорізноманіття. Слід планувати об'єкти туристичної інфраструктури та види туристичної діяльності таким чином, щоб забезпечувати захист природної спадщини, а саме: екосистем та біологічного різноманіття, а також охороняти види дикої фауни та флори, яким загрожує зникнення; учасники туристського процесу, і особливо, професіонали сфери туризму повинні погоджуватися з накладанням певних обмежень щодо їх діяльності, особливо, якщо вона здійснюється в особливо вразливих місцях, які підходять для створення природних парків або заповідників;
- Інтегрування туризму у планування, залучення місцевих спільнот. Залучення місцевого населення до процесу прийняття рішень щодо розвитку туризму за допомогою консультацій; туристську діяльність слід планувати таким чином, щоб забезпечити збереження та процвітання традиційних ремесел, культури та фольклору, а не вести до їх стандартизації та збіднення. Місцеве населення має залучатися до туристської діяльності і брати участь на рівноправній основі в отриманні економічних, соціальних і культурних вигод, що є результатом туристської діяльності. Особливо, у формі прямого та опосередкованого створення в результаті цієї діяльності робочих місць. Туристська політика має проводитися таким чином, щоб вона сприяла підвищенню життєвого рівня населення відвідуваних районів та відповідала

їх потребам; при містобудівному та архітектурному плануванні та експлуатації туристських центрів та засобів розміщення необхідно передбачати їх максимальну інтеграцію до місцевого соціально-економічного середовища; за рівних умов слід шукати насамперед можливість найму місцевої робочої сили. Необхідно приділяти особливу увагу специфічним проблемам прибережних зон та острівних територій, а також уразливим сільським та гірським районам, для яких, в умовах занепаду традиційних видів економічної діяльності, туризм найчастіше є ледь не єдиною можливістю розвитку;

- Відповідальний маркетинг туризму. З метою зменшення тиску туристичної діяльності на навколишнє середовище та для підвищення його корисного впливу на туристичну індустрію та на місцеву економіку, слід сприяти більш рівномірному розподілу потоків туристів та відвідувачів за часом та простором; проводити маркетингові дослідження та рекламні компанії.

З визначеними ВТО принципами (цілями), ключовими питаннями сталого туризму можна ознайомитися, зокрема, у виданні Sustainable Tourism for Development Guidebook (ст.16-28)²¹.

Крім цього, протягом 1990-х років була ухвалена ще низка міжнародних документів. Зокрема, Міжнародна конференція з туризму, яка відбулася у Ланшеро (Канарські острови) в 1995 році, ухвалила "Хартію зі сталого туризму". У квітні 1999 року рішенням Генеральної Асамблеї ООН та Комісії ООН зі сталого розвитку була ухвалена "Міжнародна програма зі сталого розвитку туризму". У цьому ж році у Сантьяго (Чилі) був ухвалений "Глобальний етичний кодекс туризму". Всі ці документи так чи інакше розкривають екологічну, економічну та соціальну складову сталого розвитку туризму. "Розвиток туризму, – зазначено у "Хартії зі сталого туризму", – має бути оснований на критерії сталості. Це означає, що він є екологічно

²¹ <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284415496>

прийнятним на тривалий період часу, економічно життєздатний, а також етично та соціально справедливий і рівноправний щодо місцевих громад”.

На конференції в Лісабоні в дослідженні «Tourism: 2020 Vision» (1999) ВТО оголосило про найперспективніші туристські напрямки і тенденції XXI ст. Одним з таких напрямків проголошено екотуризм — «цей тип подорожей має за мету збереження навколишнього середовища. Організуються і короткі ознайомчі тури з окремо визначеної тематики, і тури для більших груп, відпочиваючих на курортах, з відвідуванням національних заповідників. Прибуток від таких поїздок переважно направляється на фінансування проектів по збереженню природи для майбутніх поколінь»²².

Керуючись положеннями декларації Ріо про довкілля і розвиток 1992 р., ВТО, Всесвітня рада по туризму і Рада Землі і в подальшому сприяли реалізації плану дії «Порядок денний 21 для індустрії подорожей і туризму» з метою покращання стану довкілля і забезпечення більш стійкого розвитку туризму і міжнародних подорожей. Зокрема, розроблені пріоритети для урядів та асоціацій в цій області. Так, 2003 року було опубліковано Tourism and local agenda 21: the role of local authorities in sustainable tourism (Туризм і місцевий порядок денний 21: роль місцевої влади в сталому туризмі)²³

Про те, наскільки серйозно світова громада відноситься до питань сталого розвитку туризму свідчить наступне. У 2002 році Всесвітній саміт зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі, ПАР, (Earth Summit 2002 або Ріо +10) розглянув питання сталого туризму в розділі IV, пункт 43 Йоганнесбурзького плану реалізації²⁴.

В публікаціях того часу багато уваги приділяється не тільки сталій тенденції значного зростання туризму, що забезпечує чудові можливості для економіки, але й проблемам та потенційним загрозам для навколишнього середовища та місцевих громад, у випадку відсутності належного управління.

²² <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284403394>

²³ <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/7920>

²⁴ https://www.gdrc.org/uem/eco-tour/agenda21_chapt4_para43.html ;
https://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POIChapter4.htm

У 2005 році Всесвітня туристська організація видала розроблений спільно з Програмою ООН з навколишнього середовища (UNEP, United Nations Environment Programme), посібник Making Tourism More Sustainable - A Guide for Policy Makers. Орієнтований переважно на урядові установи, цей посібник став основним довідником, що містить план для урядів щодо створення та впровадження політики сталого туризму. Зокрема в посібнику визначається, що означає сталість у туризмі, які є ефективні підходи до розробки стратегій і політики для більш сталого туризму, інструменти, за допомогою яких політика буде працювати на місцях, а також представляє вибрані тематичні дослідження.

27 вересня 2008 року – у Всесвітній день туризму – було створено портал Sustainable Tourism Gateway, метою якого стало підвищення обізнаності та просвітницької роботи щодо питань, пов'язаних зі сталим туризмом; сприяння розробці політики та програм; а також сприяння моніторингу та оцінці²⁵.

Робота над вдосконаленням концепції сталого розвитку суспільства, основні положення якої викладені в програмних документах першого Саміта Землі (Конференції ООН з довкілля і розвитку 1992 року) - Rio Declaration on Environment and Development та Agenda 21, продовжується. Так, одним з актуальних завдань Конференції з питань сталого розвитку («Ріо-2012» або «Ріо +20») був розгляд нових і невідкладних проблем, що виникають.

Важливою віхою для глобального розвитку став 2015 рік: було прийнято **Порядок денний сталого розвитку до 2030 року** та визначено так звані Глобальні цілі - Global Goals, відомі також як **Цілі сталого розвитку (The Sustainable Development Goals or SDGs)**. У 2015 році створено великий інформаційний портал, присвячений детальному висвітленню усіх 17-ти глобальних цілей²⁶.

Взаємозв'язок між розвитком туризму та визначеними Цілями сталого розвитку досить очевидний. Так, в щорічному звіті UNWTO Annual Report

²⁵ <https://www.gdrc.org/uem/eco-tour/eco-tour.html>

²⁶ <https://www.globalgoals.org/>

2015²⁷, у розділі Tourism and the SDGs визначено внески туризму у реалізації ряду Глобальних цілей, а саме GOALS 8, 12, 14.

Зокрема зазначається наступне.

Ціль 8 спрямована на сприяння «стійкому, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній роботі для всіх». Внесок туризму у створення робочих місць визнається в цільовій задачі 8.9, яка говорить: «До 2030 року розробити та впровадити політику сприяння сталому туризму, яка створює робочі місця та просуває місцеву культуру та продукти».

Ціль 12, яка спрямована на «забезпечення моделей сталого споживання та виробництва», включає як ціль 12.b «Розробити та запровадити інструменти для моніторингу впливу сталого розвитку сталого туризму, який створює робочі місця, просуває місцеву культуру та продукти».

Ціль 14, яка зобов'язує «Зберігати та раціонально використовувати океани, моря та морські ресурси для сталого розвитку», конкретизує ціль 14.7: «До 2030 року збільшити економічні вигоди від сталого використання морських ресурсів, у тому числі через стійке управління рибальством, аквакультурою та туризмом».

Але, в цілому, туризм має потенціал прямо чи опосередковано сприяти досягненню всіх цілей²⁸.

Поступово UNWTO активізує випуск аналітичних та інформаційно-просвітницьких матеріалів під спільною назвою Tourism and the Sustainable Development Goals, присвячених питанням участі туризму у досягненні цілей сталого розвитку.

²⁷ <https://doi.org/10.18111/9789284418039>

²⁸ <https://doi.org/10.18111/9789284417254>

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ТА ТЕРМІНИ

Агроландшафт — природно-антропогенна ресурсно-відтворювальна і середовище-перетворювальна гео(еко)система, яка є об'єктом сільськогосподарської діяльності і одночасно середовищем існування людини, культурних рослин, домашніх тварин і формується в результаті взаємодії природних територіальних комплексів із усіма системами землеробства: організацією території, інфраструктурою, протиерозійними заходами постійної дії (лісосмуги, протиерозійні гідротехнічні споруди різних типів), межами полів і сівозмін, польовими дорогами, гідрографічною мережею²⁹.

Велнес-туризм (Wellness)– це вид туристичної діяльності, метою якого є покращення та балансування всіх основних сфер людського життя, включаючи фізичну, психічну, емоційну, професійну, інтелектуальну та духовну. Основною мотивацією велнес-туриста є участь у профілактичних, проактивних заходах, що покращують спосіб життя, таких як фітнес, здорове харчування, релаксація, догляд за тілом та лікувальні процедури (UNWTO).

Внутрішній водний туризм стосується туристичної діяльності, такої як круїзи, яхтинг, катання на човнах та морські види спорту, яка відбувається у водному середовищі, розташованому в межах сухопутних кордонів, та включає озера, річки, ставки, струмки, ґрунтові води, джерела, печерні води та інші види діяльності, які традиційно класифікуються як внутрішні водно-болотні угіддя (UNWTO).

Гастрономічний туризм – це вид туристичної діяльності, який характеризується враженнями відвідувача, пов'язаними з їжею та супутніми продуктами, а також діяльністю під час подорожі. Поряд з автентичним, традиційним та/або інноваційним кулінарним досвідом, гастрономічний туризм може також включати інші супутні види діяльності, такі як відвідування місцевих виробників, участь у кулінарних фестивалях та відвідування кулінарних майстер-класів (UNWTO).

Гірський туризм – це вид туристичної діяльності, що відбувається у визначеному та обмеженому географічному просторі, такому як пагорби чи

²⁹ Велика Українська Енциклопедія. URL:
<https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%88%D0%B0%D1%84%D1%82>

гори, з відмінними характеристиками та властивостями, властивими певному ландшафту, топографії, клімату, біорізноманіттю (флорі та фауні) та місцевій громаді. Він охоплює широкий спектр видів активного відпочинку та спорту на свіжому повітрі (UNWTO).

Енотуризм (винний туризм) - підвид гастрономічного туризму, що стосується туризму, метою якого є відвідування виноградників, виноробень, дегустація, споживання та/або купівля вина, часто біля джерела або поблизу нього (UNWTO).

Екотуризм – вид туристичної діяльності, що базується на природі, в якому основною мотивацією відвідувача є спостереження, вивчення, відкриття, досвід та оцінка біологічного та культурного різноманіття з відповідальним ставленням до захисту цілісності екосистеми та покращення добробуту місцевої громади. Екотуризм підвищує обізнаність щодо збереження біорізноманіття, природного середовища та культурних цінностей як серед місцевих жителів, так і серед відвідувачів, і вимагає спеціальних управлінських процесів для мінімізації негативного впливу на екосистеми (UNWTO).

Землі історико-культурного призначення - земельні ділянки, призначені для збереження та обслуговування пам'яток культурної спадщини, їх комплексів (ансамблів), історико-культурних заповідників, історико-культурних заповідних територій, охоронюваних археологічних територій, музеїв просто неба, меморіальних музеїв-садиб (Земельний кодекс України. Ст.53)

Землі оздоровчого призначення - землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей. (Земельний кодекс України. Ст.47)

Землі природно-заповідного фонду - це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а саме: природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва). (Земельний кодекс України. Ст.43-44)

Землі рекреаційного призначення - землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів, а саме складі: земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації (Земельний кодекс України)

Культурний туризм – це вид туристичної діяльності, в якому основною мотивацією відвідувача є вивчення, відкриття, досвід та споживання матеріальних і нематеріальних культурних пам'яток/продуктів у туристичному напрямку. Ці пам'ятки/продукти стосуються набору відмінних матеріальних, інтелектуальних, духовних та емоційних особливостей суспільства, що охоплює мистецтво та архітектуру, історичну та культурну спадщину, кулінарну спадщину, літературу, музику, креативні індустрії та живі культури з їхнім способом життя, системами цінностей, віруваннями та традиціями (UNWTO).

Курорт - освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні (ЗУ Про курорт);

Курортна справа - сукупність усіх видів науково-практичної та господарської діяльності, спрямованих на організацію та забезпечення лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань із використанням природних лікувальних ресурсів (ЗУ Про курорт);

Ландшафт - 1) означає територію, як її сприймають люди, характер якої є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів³⁰; 2) в науково-географічному аспекті - частина географічної оболонки, де різноякісні субстанції, тіла й процеси пов'язані у своєму розміщенні та розвитку і формують просторові структури з характерним для них образом і

³⁰ Європейська ландшафтна конвенція

змiнами в часi (Гродзинський М., 2008; с.43); 3) генетично однорiдний ландшафтний комплекс, який має єдиний геологiчний фундамент, один тип рельєфу, однаковий клiмат i складений iз властивого тiльки даному ландшафту набору динамiчно сполучених основних i другорядних урочищ, що закономірно повторюються у просторi (Воловик В., 2018; с.86).

Ландшафт антропогенний - заново створені людиною ландшафти, та всі ті природні комплекси, у яких на всій або більшій їх площі корінних змін під впливом людини зазнали якщо не всі, то хоча б один з компонентів ландшафту зокрема і рослинність з тваринним світом (Денисик Г., 2012; с.37).

Ландшафт культурний– 1) це образ простору, освоєного духовно і матеріально певним носієм культури, значення та конфігурація місць якого закріплені на рівні колективної свідомості і підсвідомості (Гродзинський М., 2005); 2) поєднані твори природи і людини; термін «культурний ландшафт» охоплює різноманіття проявів взаємодії між людиною та її природним середовищем, зокрема відображення конкретних методів сталого землекористування, враховуючи характеристики та межі природного середовища, в якому вони створені, а також специфічне духовне ставлення до природи (UNESCO).

Ландшафт рекреаційний – 1) підтип антропогенного ландшафту, геотеріальна система, в якій тісно взаємопов'язані природні і антропогенно-техногенні елементи; підтип географічних систем, що беруть участь у відтворенні ресурсів та умов природного середовища, психофізичної енергії населення та виступають як об'єкт охорони середовища, що оточує людину, і раціонального використання природних ресурсів. (Бейдик О., 1997; с.80); 2) особливий клас антропогенних ландшафтів, ландшафти й ландшафтно-техногенні комплекси навколо санаторіїв, пансіонатів, будинків і баз відпочинку, туристичних баз, кемпінгів, великі міські та приміські парки з атракціонами, лісопарки, лугопарки, гідропарки, ландшафтно-архітектурні музеї тощо (Романчук, 1998).

Ландшафтно-рекреаційна система – як специфічна соціально-географічна природно-господарська система, що складається з взаємопов'язаних підсистем (блоків): ландшафти, населення, рекреаційне господарство та управління, і характеризується просторовою ієрархічністю будови (Шищенко, Діхтярь, 2019).

Ландшафтно-рекреаційні території – мережа ділянок озелених та інших відкритих просторів різного призначення, розташованих як на

територіях населених пунктів та приміських зон, так і на міжселенних територіях, зокрема ландшафтних комплексів, рекреаційних зон, курортів та оздоровчих місцевостей, об'єктів культурної спадщини та туристичних зон, територій природно-заповідного та водного фондів, водозахисних, полезахисних, транспортно-розподільних озелених смуг та інших об'єктів зеленого господарства (ДБН Б.2.2-12:2019 Планування і забудова територій).

Ландшафт сільськогосподарський – див. *Агрolandшафт*.

Ландшафт туристсько-рекреаційний - своєрідні природні, природно-антропогенні чи антропогенні комплекси, які забезпечують потребу людини в туристсько-рекреаційній діяльності і виконують особливу соціально-економічну функцію: відновлення життєвої енергії, задоволення інтересів та потреб людини у відпочинку, оздоровленні, пізнанні тощо (Дутчак, 214).

Ландшафтно-рекреаційні ресурси – природні та антропогенні об'єкти та явища, що презентують потенційні ландшафтні можливості та використовуються для задоволення потреб населення у загальнооздоровчому, культурно-розважальному і пізнавальному відпочинку, туризмі, санаторно-курортному лікуванні, мисливстві, рибальстві, фізичній культурі, спорті тощо, та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їх спеціалізацію та економічну ефективність (Гетьман, 2010).

Ландшафтно-рекреаційні території – мережа ділянок озелених та інших відкритих просторів різного призначення, розташованих як на територіях населених пунктів та приміських зон, так і на міжселенних територіях, зокрема ландшафтних комплексів, рекреаційних зон, курортів та оздоровчих місцевостей, об'єктів культурної спадщини та туристичних зон, територій природно-заповідного та водного фондів, водозахисних, полезахисних, транспортно-розподільних озелених смуг та інших об'єктів зеленого господарства (ДБН Б.2.2-12:2019 Планування і забудова територій).

Лікувально-оздоровча місцевість - природна територія, що має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань (ЗУ Про курорт);

Міський туризм – urban/city tourism - це вид туристичної діяльності, що відбувається в міському просторі з притаманними йому ознаками, що

характеризуються несільськогосподарською економікою, такою як адміністрація, виробництво, торгівля та послуги, а також тим, що вони є транспортними вузлами; пропонує широкий та різномірний спектр культурного, архітектурного, технологічного, соціального та природного досвіду та продуктів для відпочинку та бізнесу (UNWTO).

Оздоровчий туризм - Health tourism - охоплює ті види туризму, основною мотивацією яких є сприяння фізичному, психічному та/або духовному здоров'ю через медичні та оздоровчі заходи, що підвищують здатність людей задовольняти власні потреби та краще функціонувати як особистості в навколишньому середовищі та суспільстві. Це загальний термін для підтипів wellness-туризму та медичного туризму (UNWTO).

Прибережний туризм стосується наземної туристичної діяльності, такої як плавання, серфінг, засмага та інші види відпочинку, відпочинку та спорту на березі моря, озера чи річки. Близькість до узбережжя також є умовою для послуг та об'єктів, що підтримують прибережний туризм (UNWTO).

Пригодницький туризм – це вид туризму, який зазвичай відбувається в дестинаціях з певними географічними особливостями та ландшафтом і, як правило, пов'язаний з фізичною активністю, культурним обміном, взаємодією та залученням до природи. Цей досвід може бути пов'язаний з певним реальним або уявним ризиком і може вимагати значних фізичних та/або розумових зусиль. Зазвичай включає такі види активного відпочинку, як альпінізм, трекінг, стрибки з тарзанки, скелелазіння, рафтинг, каное, каякінг, каньйонінг, гірський велоспорт, прогулянки в буші, підводне плавання (UNWTO).

Природні лікувальні ресурси загальнопоширені - ресурси, які зустрічаються в різних регіонах України, мають значні запаси та придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань (ЗУ Про курорт);

Природні лікувальні ресурси особливо цінні та унікальні - ресурси, які рідко (не часто) зустрічаються на території України, мають обмежене поширення або невеликі запаси у родовищах та є особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань (ЗУ Про курорт);

Рекреаційна ділянка - спеціально відведена ділянка в межах території та об'єкта ПЗФ, облаштована елементами рекреаційної інфраструктури для відпочинку та задоволення особистих потреб рекреантів (ПОЛОЖЕННЯ про

рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України)

Рекреаційна інфраструктура - сукупність елементів облаштування і засобів організації для здійснення рекреаційної діяльності; елементи рекреаційної інфраструктури можуть бути віднесені до таких типів призначення: торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення (*ПОЛОЖЕННЯ про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України*)

Рекреаційне угіддя – це природний територіальний чи аквальний комплекс, придатний для здійснення якогось виду чи комплексу рекреаційних занять, пов'язаних з використанням географічного середовища.

Сільський туризм – Rural tourism - це вид туристичної діяльності, в якому досвід відвідувача пов'язаний із широким спектром турпродуктів, які зазвичай пов'язані з природоохоронними видами діяльності, сільським господарством, сільським способом життя/культурою, риболовлею та оглядом визначних пам'яток. Діяльність у сфері сільського туризму здійснюється у неміських (сільських) районах з такими характеристиками: низька щільність населення; ландшафт та землекористування, де переважають сільське господарство та лісове господарство; традиційна соціальна структура та спосіб життя (UNWTO).

Спортивний туризм — це вид туристичної діяльності, який стосується подорожнього досвіду туриста, який або спостерігає як глядач, або активно бере участь у спортивній події, що зазвичай включає комерційну та некомерційну діяльність змагального характеру (UNWTO).

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Аріон О.В. Географія подорожей та туризму: навчально-методичний посібник. Електр.видання. К., 2023. 121 с. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2023/05/geografiya-podorozhej-ta-turyzmu_navch-posibn_arion.pdf
2. Аріон О.В. Функціональне зонування в системі оптимізації об'єктів природно-заповідного фонду. *Український географічний журнал*. 1997. № 4. С. 35-39.
3. Аріон О.В., Купач Т.Г., Дем'яненко С.О. Рекреаційна придатність зелених насаджень міста Києва. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. «Геологія. Географія. Екологія»*. Вип.45. 2016. с.113-122. URL: <https://periodicals.karazin.ua/geoeco/article/view/8186/7660>
4. Аріон О.В., Уліганець С.І., Дмитрук О.Ю. Географія туризму. Навчально-методичний посібник. 2 вид., перероблено та допов. К.: Інтердрук, 2019. 206 с.
5. Аріон О.В., Федорова К.В. Особливості функціонально-планувальної організації приморських рекреаційних районів. *Географія та туризм:наук.зб. ./ ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін.* К.: Альтерпрес, 2010. Вип.7. с. 98-106
6. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. 395 с.
7. Бейдик О.О. Українсько-російський словник термінів і понять з географії туризму і рекреаційної географії. К.: РВЦ «Київський університет», 1997. 300 с.
8. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування. Вінниця: Вінницька міська друкарня. 2013. 464 с. URL: https://library.vspu.edu.ua/polki/akredit/kaf_3/volovik3.pdf
9. Воловик В. М. Ландшафтознавство: курс лекцій. Вінниця: Твори, 2018. 254 с. URL: https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/23344/1/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA_landshaftoznavstvo_2018.pdf
10. Гетьман В.І. Українські Карпати: ландшафтно-рекреаційні ресурси. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. 136 с.
11. Глобальна ініціатива ВТО «Найкращі туристичні села». URL: <https://tourism-villages.unwto.org/en/>

12. Гродзинський М. Д. Основи ландшафтної екології. Київ : Либідь, 1993. 224 с.
13. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія у 2-х томах. К.: ВПЦ "Київський університет", 2005. Т.1. 431 с.; Т.2. 503 с.
14. Гродзинський М. Д., Савицька О. В. Ландшафтознавство: навчальний посібник. К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. 319 с. URL: <http://studcon.org/landshaftoznavstvo>
15. Гуцуляк В.М. Ландшафтознавство: теорія і практика: навч. посіб. Чернівці: Книги–ХХІ, 2008. 168с.
16. ДБН Б.2.2-12:2019 "Планування і забудова територій". (Офіційна ред. від 8.12.2025). Київ, Мінрозвитку, 2025. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/b_2_2_12/1-1-0-1802 ;
<https://drive.google.com/file/d/1cNA2UcCS-2yfqh1GmxQG0YeDGM4RSMNw/view>
17. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти правобережної України: 33 історико-географічний аналіз, регіональні структури, оптимізація: Автореф. дис... д-ра геогр. наук: 11.00.11 – Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 32 с.
18. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство: навч.посібник. Частина І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця: ПП «ТД Видавництво Едельвейс і К». 2012. 309 с.
19. Денисик Г.І., Воловик В.М. Рекреаційні ландшафти Поділля. Вінниця: ПП "Едельвейс і К", 2009. 206 с.
20. Дмитрук О. Ю., Денисик Б. Г. Рекреаційні осередки та геоекотони Середнього Побужжя: монографія. Вінниця: ТВОРИ. 2019. 204 с..
21. Дутчак С.В. Ландшафт – як основа досліджень придатності та збереження території для розвитку туризму та рекреації. *Фізична географія та геоморфологія*. 2004. Вип. 46. Т.1. С. 188-194. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/dutchak3.htm
22. Дутчак С.В. Теоретичні основи моделювання туристсько-рекреаційних ландшафтів // *Культурний ландшафт: теорія і практика: зб.наук.праць./ за ред. Г.І.Денисика*. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2010. с.83-85
23. Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційний ландшафт – ієрархічна структура таксономічних одиниць та їх функціональна характеристика. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/dutchak7.htm
24. Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційний ландшафт – як клас антропогенних ландшафтів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: Географія. 2005. Вип. 9. С. 18–23. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/dutchak6.htm
25. Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів. Чернівці: ВД «Родовід», 2014. 196 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/dutchak.htm

26. Європейська ландшафтна конвенція. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_154#Text
27. Жовнір С.М., Жовнір Л.Ф. Курортно-оздоровчі території в системі культурних ландшафтів // Культурний ландшафт: теорія і практика: зб.наук.праць./ за ред. Г.І.Денисика. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2010. с.87-89.
28. Загальногеографічний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2004.
29. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст.502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
30. Закон України «Про туризм». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995, № 31, ст.24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80/print>
31. Земельний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27. (Редакція від 08.05.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
32. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.
33. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text; <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-concerning-protection-world-cultural-and-natural-heritage>
34. Ландшафти та фізико-географічне районування /Маринич О. М., Шищенко П. Г., Петренко О. М., Петрина Н. В. та ін. / Національний атлас України. Науково-довідкове офіційне державне видання. К.: ДНВП «Картографія», 2007.
35. Ландшафтно-рекреаційні території / ДБН Б.2.2-12:2019 "Планування і забудова територій". Розділ 8. (Офіційна ред. від 8.12.2025). Київ, Мінрозвитку, 2025. С.49-64. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/b_2_2_12/1-1-0-1802 ; <https://drive.google.com/file/d/1cNA2UcCS-2yfqh1GmxQG0YeDGM4RSMNw/view>
36. Любіцева О.О., Панкова Е.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. К.: Альтерпрес, 2007. 369 с.
37. Міхелі С. В. Українське ландшафтознавство: зародження, становлення, сучасний розвиток: монографія. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 416 с.
38. Мудрак Г.В. Рекреаційні ландшафти Середнього Придністер'я, їх унікальність і раціональне використання. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Випуск 612-613. Географія. С.128-132. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/mudrak.htm
39. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.

40. Основи рекреації (економіко-екологічний та маркетинговий аспект) / І. О. Гродзинська, С. Г. Нездоймінов, О. В. Гусева та ін. К.: «Центр учбової літератури», 2014. 264 с. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%d0%9e%d1%81%d0%bd%d0%be%d0%b2%d0%b8%20%d1%80%d0%b5%d0%ba%d1%80%d0%b5%d0%b0%d0%bb%d0%be%d0%b3.pdf>
41. Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. Луцьк: Надстир'я, 1998. 124 с.
42. Петлін В. М. Конструктивне ландшафтознавство. Львів. Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 357 с.
43. Петлін В.М., Міщенко О.В. Прикладне ландшафтознавство: підручник. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 328 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi76/0056488.pdf>; https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19725/1/prykkladn_landshaft.pdf
44. Петрина Н.В. Рекреація та туризм у межах прибережно-морських природоохоронних зон Італії. Географія та туризм. Вип.7. 2010. URL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk7/v730.pdf>
45. Петрина Н.В., Аріон О.В. Географія природної та культурної спадщини з основами заповідної справи: Електронний навчально-методичний посібник. К., 2025. 97 с. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2025/06/petrynaarion_gpks_nmp_2025.pdf
46. Покоłodна М. М., Гордієнко Т. В., Полчанінова І. Л. Туристські ресурси України: підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 222 с. URL: <https://cutt.ly/Q4tRokJ>
47. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 26 липня 2022 року № 256). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-22#n15>
48. Природно-заповідний фонд України/ Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://wownature.in.ua/>
49. Середін В.І., Парпан В.І. Ліс – база відпочинку. Ужгород: "Карпати", 1988.
50. Смаль І.В., Барановська О.В. До питання про типізацію та оцінку рекреаційних ландшафтів. Культура народів Причорномор'я. 2009. №176. С. 173-177. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/smal4.htm
51. Туристичне намисто України: Атлас / Крижова Н.О. К.: ДНВП «Картографія», 2010.
52. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. І.-Ф.: ІМЕ, 2001. 240 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/fomenko.htm

53. Чиж О. П., Денисик Б. Г., Омельченко В. С. Туристично-рекреаційні мікросередки у процесі зонування приміських ландшафтів. *Ландшафтознавство*. 2024, 5(1). С. 22-28.
54. Best Tourism Villages BY UN TOURISM. UN WTO. URL: <https://tourism-villages.unwto.org/en/>
55. Biosphere reserve. Man and the Biosphere (MAB) Programme. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/mab/wnbr/about?hub=66369>
56. Biosphere Reserves in Europe & North America. URL: <https://en.unesco.org/biosphere/eu-na>
57. Council of Europe Landscape Convention. European Treaty Series – No.176. URL: <https://rm.coe.int/16807b6bc7>
58. Cultural Landscapes. UNESCO. World Heritage Convention. URL: <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>
59. Cultural Routes of the Council of Europe programme (2023). Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/home>
60. Eagles Paul F. J., McCool Stephen F. and Haynes Christopher D. (2002) Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management. [Сталий туризм на природоохоронних територіях: Керівні принципи планування та управління]. World Commission on Protected Areas (WCPA) Best Practice Protected Area Guidelines Series No.8. Adrian Phillips, Series Editor. IUCN – The World Conservation Union. URL: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/pag-008.pdf>
61. Glossary of tourism terms [Словник термінів туризму]. UN WTO. URL: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>
62. KupachT., Demianenko, S., Arion O. The aesthetic value of landscapes of the upland right bank area of the Dnieper River of the Kaniv Nature Reserve, Ukraine. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2020, 29(4), 731-744. <https://doi.org/10.15421/112066>
63. List of Emerald Network Sites. URL: https://rm.coe.int/_updatedlist-of-officially-adopted-emerald-sites-2020/1680a080d5
64. Mill, Robert Christie (2011). Resorts: Management and Operation. 3rd ed.; John Wiley & Sons. 480 p. [Гірські курорти]. URL: http://tourlib.net/books_ukr/resort.htm
65. National Park Service. USA. <https://www.nps.gov/index.htm>
66. Nationalpark Niedersächsisches Wattenmeer. URL: <https://www.nationalpark wattenmeer.de/nds/>
67. Ramsar Sites Information Service. Ukraine. URL: <https://www.ramsar.org/wetland/ukraine>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

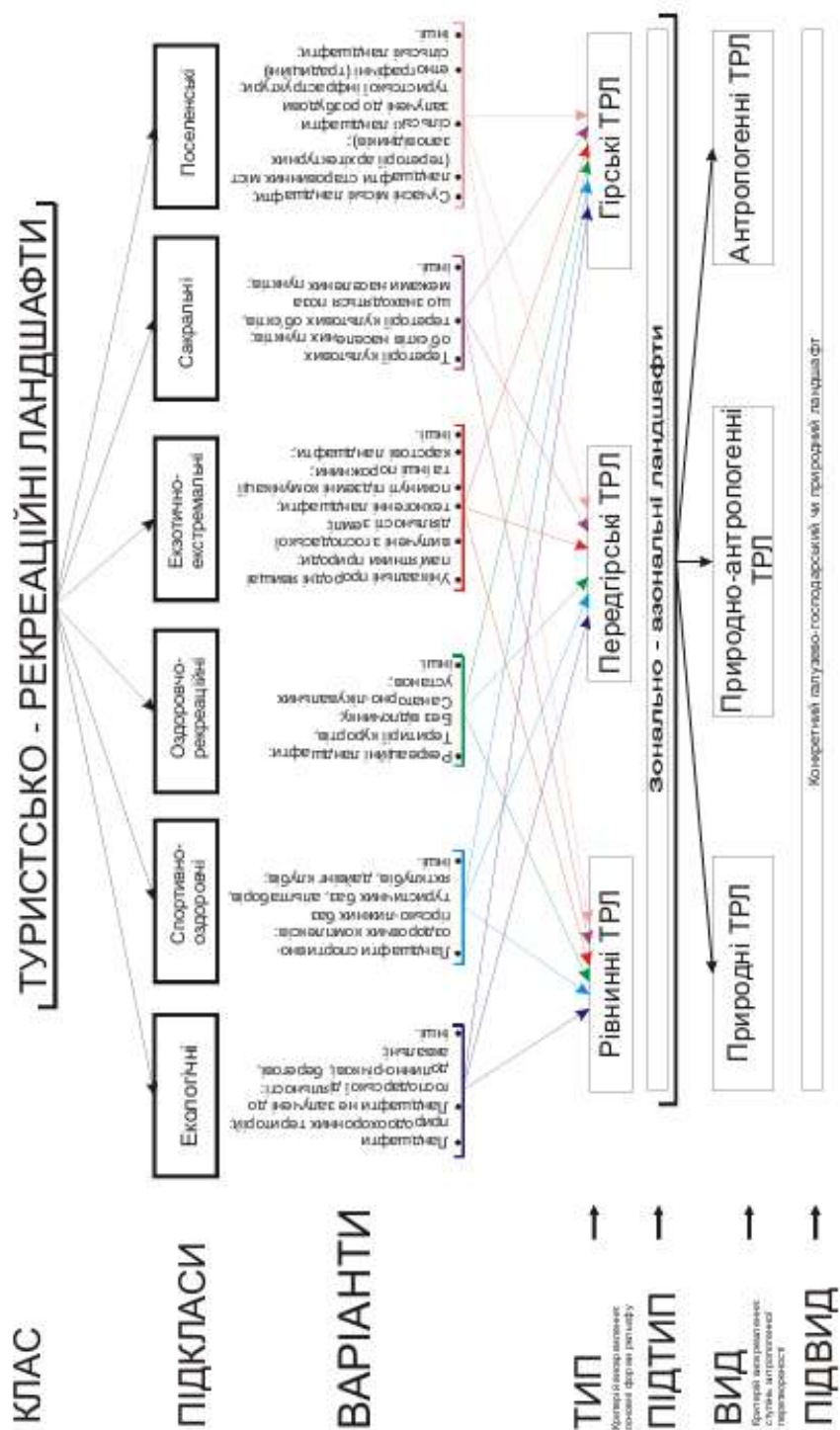
Класифікація антропогенних ландшафтів ³¹

Клас	Підклас	Тип
1. Сільськогосподарський	1.1. Польовий	
	1.2. Лучно-пасовищний	
	1.3. Садовий	
	1.4. Виноградниковий	
	1.5. Змішаний	
2. Промисловий		Кар'єрний
		Відвальний
		Териконовий
		Промисловий карст
		Звалища й полігони ТПО
3. Лінійно-дорожній		Автомобільних шляхів
		Залізниць
		Аеродромів
		Нафто-, газопроводів
		Ліній електропередач
4. Лісовий	4.1. Лісові культури	Типи виділяються відповідно до підходів лісової типології
	4.2. Вторинні ліси	
5. Водний	5.1. Водосховища	5.1.1. Великі водосховища
		5.1.2. Середні водосховища
		5.1.3. Дрібні водосховища та ставки
	5.2. Канали	
6. Рекреаційний	Ландшафти й ландшафтно-техногенні комплекси навколо санаторіїв, пансіонатів, будинків і баз відпочинку, туристичних баз, кемпінгів, великі міські та приміські парки з атракціонами, лісопарки, лугопарки, гідропарки, ландшафтно-архітектурні музеї тощо	
7. Селищний	7.1. Сільський	
	7.2. Міський	7.2.1. Садово-парковий
		7.2.2. Малоповерховий
		7.2.3. Багатоповерховий
		7.2.4. Заводський
8. Белігеративний		Сторожові кургани
		Оборонні вали
		Воронки та траншеї

³¹ Романчук С.П. Історичне ландшафтознавство. К. 1998.

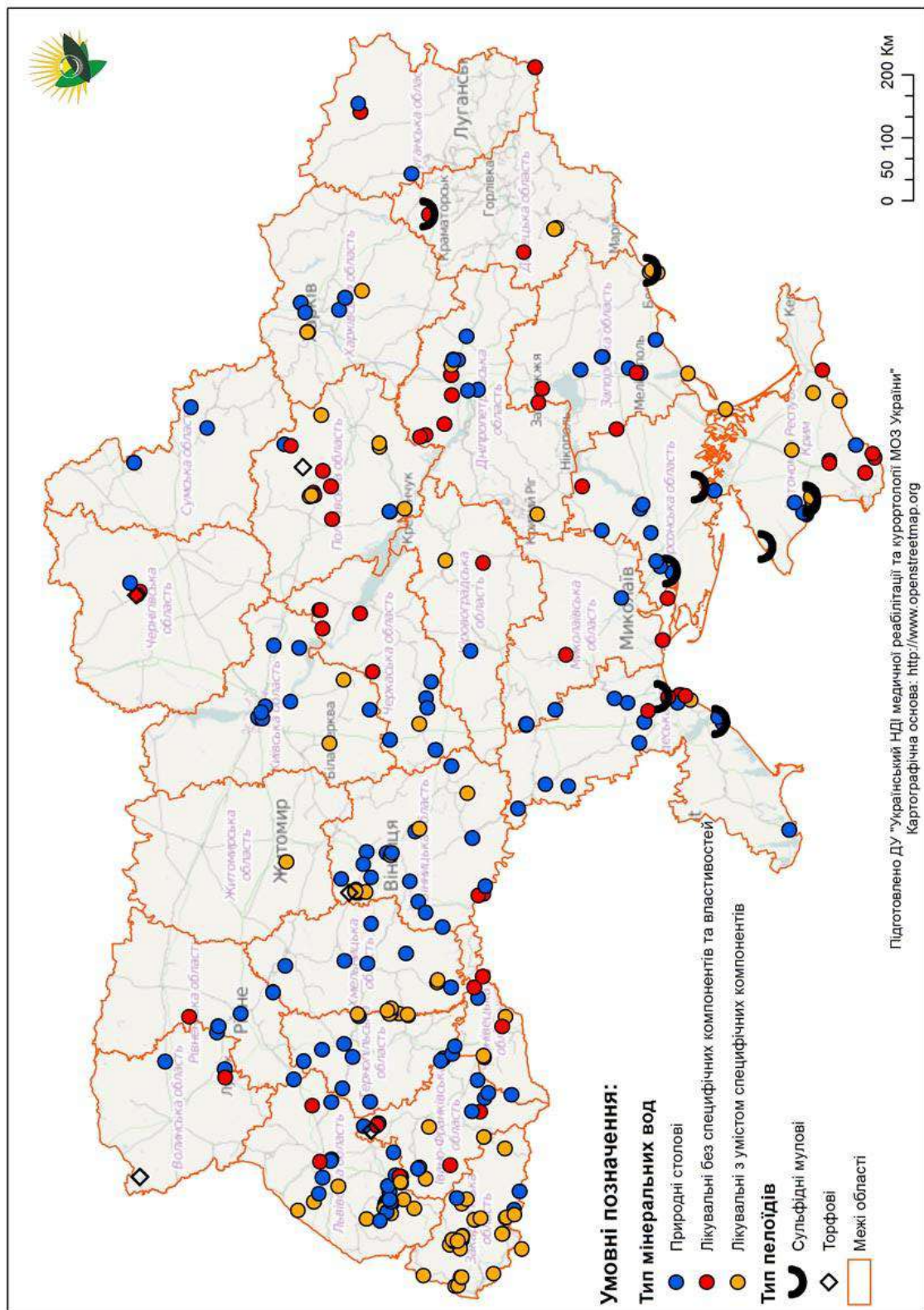
ДОДАТОК Б

Ієрархічна структура таксономічних одиниць туристсько-рекреаційних ландшафтів (Дутчак, 2014)

ДОДАТОК В

Розподіл мінеральних вод та пелоїдів за типами

ДОДАТОК Г

**Природна складова оцінки потенціалу ділянки для освоєння її під
гірськолижний курорт (Лісова служба США, USFS)**

Критерії	Фактори оцінювання	Власна оцінка експерта				
		Відмінно	Добре	Задовільно	Незадовільно	Незадовільно
Сніговий покрив	Кількість місяців	4 і більше	3	2	1	1 і менше
Структура снігу	Частка сезону, коли достатньо сухого снігу	2/3 сезону і більше	1/2	1/3	1/4	Менше, ніж 1 місяць
Штучний сніг, якщо бракує природнього	Кліматичні та економічні розрахунки щодо виробництва штучного снігу	Дуже сприятливі	Задовільні	Невідповідні	-	-
Снігопади як несприятливий фактор	Кількість спричинених опадами проблем	Незначна або жодних	Поодинокі шкоди	Велика шкода	Регулярна велика шкода	-
Стан льоду (для організації ковзанярства)	Задовільний (кількість днів)	90 і більше	60 – 90	30 – 60	Менше 30	Оцінка виводиться коли є ковзанка
Стан поверхні трас	Витрати на зміни ґрунту, рельєфу, насаджень	Жодних	Низькі	Середні	Високі	Зміни бажані, але не дозволені
Захищеність трас	Природній захист від вітру і сонця	Відповідає потребам всіх трас	Відповідає потребам майже всіх трас	Не відповідає потребам трас	-	-
Вітер	Типовий для сезону	Не сильний	Змінний	Змінні поривчасті вітри	Постійні сильні вітри	-
Температура повітря	Денна температура	Переважно вище, ніж -17°C	Макс. т-ра вища, ніж -17° у більшість днів	Макс. т-ра нижча, ніж -17°C	-	-
Характеристика сезону	Порівняння зимової і літньої діяльності	Влітку краще, ніж взимку	Взимку краще ніж влітку	Лише зимовий сезон	-	-

Продовження додатку Г

Критерії	Фактори оцінювання	Власна оцінка експерта				
		Відмінно	Добре	Задовільно	Незадовільно	Незадовільно
Лавини (їх імовірність та контроль)	Імовірність лавини	Жодної	Випадкова	Періодичні	Довготривалі	Неприйнятна протягом
	Небезпека лавини	Жодної	Низька	Середня	Прийнята протягом більшої частини сезону	більшої частини сезону
	Необхідний рівень контролю	Не потрібний	Незначний	Помірний	Інтенсивний	-
Розміри стоянки та зони підніжжя	Наявність місця для необхідної розбудови закладів зони підніжжя	Достатньо для значної забудови	Достатньо лише для мінімуму необхідних служб	Достатньо, але складнощі із власністю на земельні ділянки	Недостатньо (необхідні транспортні перевезення)	Недостатньо
Естетичний вплив	Видимість з автомагістралей та населених пунктів	Погана або взагалі не видно	Більш-менш видно	Добре видно	Опис вигляду, за умови, якщо він є прийнятним.	
Доїзд	Забезпеченість доїздом та транспортом із міст	Ідеальний для ділянки	Добрий, та потрібно ще кілька доріг	Добрий, та необхідно ще багато доріг	Не дуже добрий, але прийнятний	Неприйнятний

ДОДАТОК Д

Регіони та субрегіони UN WTO (відповідно до International
Tourism Highlights, 2024 Edition)

Регіони	Субрегіони	Країни
Європа	Північна Європа	Данія, Фінляндія, Ісландія, Ірландія, Норвегія, Швеція, Великобританія
	Західна Європа	Австрія, Бельгія, Франція, Німеччина, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Швейцарія
	Центральна/Східна Європа	Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Болгарія, Чеська Республіка, Естонія, Грузія, Угорщина, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Польща, Республіка Молдова, Румунія, Російська Федерація, Словаччина, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан
	Південна/Середземноморська Європа	Албанія, Андорра, Боснія та Герцеговина, Хорватія, Кіпр, Північна Македонія, Греція, Ізраїль, Італія, Мальта, Чорногорія, Португалія, Сан Маріно, Сербія, Словенія, Іспанія, Туреччина
Азія та Океанія	Північно-Східна Азія	Китай, Гонконг (Китай), Японія, Демократична народна Республіка Корея, Республіка Корея, Макао (Китай), Монголія, Тайвань (провінція Китаю)
	Південно-Східна Азія	Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Тайланд, Тімор-Лесте, В'єтнам
	Океанія	Американське Самоа, Австралія, Острови Кука, Фіджі, Французька Полінезія, Гуам, Кірібаті, Маршалові о-ви, Федеральні Штати Мікронезії, Північні Маріанські о-ви, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Ньюей (Британія), Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові о-ви, Тонга, Тувалу, Вануату
	Південна Азія	Афганістан, Бангладеш, Бутан, Індія, Іран, Мальдіви, Непал, Пакистан, Шрі Ланка

продовження додатку Д

Регіони	Субрегіони	Країни
Америка	Північна Америка	Канада, Мексика, США
	Кариби	Ангвіла, Антигуа і Барбуда, Аруба, Багами, Барбадос, Бермуди, Британські Віргінські о-ви, Кайманові о-ви, Куба, Кюрасао, Домініка, Домініканська Республіка, Гренада, Гваделупа, Гаїті, Ямайка, Мартініка, Монсеррат, Пуерто-Ріко, Сент-Люсія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Мартен, Сент-Вінсент і Гренадіни, Тринідад і Тобаго, Теркс і Кайкос, Віргінські о-ви (США)
	Центральна Америка	Беліз, Коста-Ріка, Ель Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама
	Південна Америка	Аргентина, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Французька Гвіана, Гайана, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Венесуела
Африка	Північна Африка	Алжир, Марокко, Судан, Туніс
	Субсахарська Африка	Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кабо-Верде, Центрально-Африканська Республіка, Чад, Комори, Конго, Кот д'Івуар, Демократична Республіка Конго, Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліберія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврикій, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Реюньйон, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшели, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Південно-Африканська Республіка, Есватіні, Танзанія, Того, Уганда, Замбія, Зімбабве
Середній Схід		Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сирійська, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен